

Szerkesztette

MEGYERI-PÁLFFI
ZOLTÁN

Ábrázolt
és épített jog

GONDOLAT

Jogtörténeti
Értekezések 53.

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK 53.

Sorozatszerkesztő
MEZEY BARNA

MEGYERI-PÁLFFI ZOLTÁN (szerk.)

Ábrázolt és épített jog

Gondolat Kiadó • Budapest, 2021

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK 53.

A kötet az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat tagjaként
az ELTE Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékén működő
MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport programja keretében jelenik meg.
mtajogtortenet.elte.hu

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes, írásbeli hozzájárulásához van kötve.

© Szerzők, 2021

www.gondolatkiado.hu
facebook.com/gondolatkiado

A kiadásért felel Bácskai István
Borítót tervezte Pintér László
Tördelő Jeszenszky Katalin

ISBN 978-963-556-203-9
ISSN 0134-0026

TARTALOM

Előszó	7
Ábrázolt és épített jog	9
MEGYERI-PÁLFFI ZOLTÁN Gondolatok a jog(szolgáltatás) ábrázolhatóságáról, térigényéről és a hatalom architektúrájáról	11
Az épített jogszolgáltatás	27
MEZEY BARNA Az 1843. évi büntönügyi javaslatok építészeti vonatkozásai	29
SZÉKELY MÁRTON Igazságügyi épületek tervpályázatai Magyarországon 1903–1916 között	48
NAGY JANKA TEODÓRA „Eme új palotában az igazság eszméje mindenkor emelt fővel járjon” – Szekszárd igazságügyi palotája	67
Kitekintések	79
BEKE-MARTOS JUDIT A Legfelsőbb Bíróság épülete és a horizontális hatalommegosztás egy aspektusai az Amerikai Egyesült Államokban	81
DOMANICZKY ENDRE Az ausztrál törvényhozási és bírósági épületek nemzeti stílusának és szimbolikájának kialakulása	90
A jog ábrázolásának lehetőségei	123
BÓDINÉ BELIZNAI KINGA A bírósági épületek állatdíszei	125
STEFAN HUYGEBART A hosszú 19. század a döntő alkotmányos pillanat (DAP) nyomában	144
Jogtörténeti Értekezések	173

ELŐSZÓ

Az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport kiemelt feladatának tekinti, hogy teret nyisson azon kutatási eredmények bemutatásának, amelyeket tagjai mellett a szélesebb szakmai körbe tartozó kollégák, kutatók érnek el.

A kutatócsoport munkáján belül e kötet ahhoz a kutatási irányhoz kapcsolódik, amely a magyar jogrendszer modernizációjának *dologi feltételrendszerére*, ezen belül is elsősorban *építészeti térigényére* terjed ki. E vizsgálódási irány alapja a 19. században a polgári kori államszervezet kiépítése, az egymástól elválasztott államhatalmi tevékenységek gyakorlásának közege, illetve ezek külön úton elindult modernizációja, amely megteremtette e speciális funkciókhoz rendelt épülettípusokat. A kérdés az, hogy mennyire lehetett sajátos ez a jogrendszert és államszervezetet kiszolgáló építészeti tér.

A kötet ilyenén módon a jog és az építészet összekapcsolódását megvilágító tanulmányoknak ad helyet. A témák kiindulási alapja (kimondatlanul is) az a fajta, a felvilágosodás eszméitől a 20. századig ívelő impulzussor, amely jelentősen átalakította a korabeli államok, s közöttük Magyarország államszervezeti viszonyait. Ezek az impulzusok – akár nevezhetjük mintáknak is – mind a jogrendszer kialakításában, mind a modern polgári állami struktúrát kiszolgáló épületek létrehozásában közrejátszottak. Így létrejöhetett valami sajátos: egy olyan jogrendszer és építészeti közeg, ami egyaránt tükrözi a magyar jellegzetességeket, és belesimul a közép-európai „térbe” is.

A tanulmányok egy része ezekre a sajátosságokra és leginkább az igazságügyi infrastruktúra jellegzetességeire reflektál, s kapcsolja össze a jog és az építészet világát a maga szuverén módján. A sajátosságok felderítéséhez azonban érdemes lehet körbetekinteni – ahogy ezt a tanulmányok másik része teszi –, hiszen

ekképp akár viszonyítási pontok is felfedezhetőek, amelyek segíthetnek az (ön) értékelésben. E szélesebb látókörbe beletartozik mind a kitekintés a szűkebb földrajzi térségből az óceánokon túlra, nyugati és keleti irányban egyaránt, mind pedig a multi-, illetve interdiszciplináris megközelítés. Ez utóbbi pedig elkalandozást jelent a *jog ábrázolhatóságának* irányába, ekképpen nemcsak az építészet, hanem a képzőművészet eszközeinek segítségével is *érzékeltetővé* válik a jog világa.

A szerkesztő

ÁBRÁZOLT ÉS ÉPÍTETT JOG

Megyeri-Pálffi Zoltán*

GONDOLATOK A JOG(SZOLGÁLTATÁS) ÁBRÁZOLHATÓSÁGÁRÓL, TÉRIGÉNYÉRŐL ÉS A HATALOM ARCHITEKTÚRÁJÁRÓL

Bevezetés

A jog meghatározása – a „jelenség” komplexitásából következően – nehéz feladat elé állítja nemcsak a jog világához kívülről közelítőket, hanem azokat is – a jogászokat –, akik a jogot „belülről” ismerik. Ugyanezzel a nehézséggel szembesül az is, aki *ábrázolni* szeretné a jogot. A jog ugyanis „két fő módon ragadható meg: fogalmilag és érzékileg. Az előbbivel, mely a gondolat erejével ragadja meg tárgyát, elsősorban a jogbölcselet foglalkozik; az utóbbi, mely érzékszerveinkkel is megtapasztalható módon közvetíti azt, a különböző mesterségek és művészetek területére tartozik” – fogalmazza meg Takács Péter a jog megközelíthetőségének lehetőségeit a közelmúltban megjelent, *A jog megjelenítése, épített környezete és szimbólumai* című nagyívű kötet bevezető tanulmányában.¹ Tehát míg az előbbi a gondolati, addig az utóbbi a fizikai síkon való megközelítés formája, s ennek egyik módja a *jog ábrázolása*.

Az ábrázolás, a vizuális megjelenítés mindenképp valamiféle fizikai közegben, valamilyen hordozón valósulhat meg. Nincs ez másképp a jog esetében sem: a jog tehát érzékelhetővé válhat például egy képzőművészeti alkotás által csakúgy, mint egy épülettel, amely (építészeti) térként nemcsak a jog működésének hatékonyságát szolgálja, hanem a jogot (s beleértve az állami hatalmat) mint elvont jelenséget szimbolizál(hat)ja is.

* Megyeri-Pálffi Zoltán tudományos munkatárs, MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH). ORCID ID: 0000-0003-1366-6963

¹ TAKÁCS Péter: A jog szimbolikus és allegorikus megjelenítése. Bevezető. In TAKÁCS Péter (szerk.): *A jog megjelenítése, épített környezete és szimbólumai*. Budapest, 2020, Gondolat Kiadó, 13. p.

A „jog térigénye”

Térigénye mindenfajta emberi tevékenységnek van, hasonlóképpen a jogot „realizáló” tevékenységeknek, s azokon belül az állami feladatellátásnak is megvan a maga sajátos fizikai közege. E sajátosság pedig az állam, az állami szervek jellegzetességeivel áll összefüggésben, azzal, hogy azok miként gyakorolják az állami hatalmat. Ha az állami hatalom, az egyes állami funkciók egy kézben összpontosulnak, akkor beláthatóvá válik, hogy a hatalommal bíró személy – aki lehet akár egy despota, egy monarcha, egy abszolút uralkodó vagy egy diktátor – egy helyen, abban az építészeti térben gyakorolja hatalmát, amely az ő *székhelye*. Ebből kiindulva könnyűszerrel elképzelhető egy valamiféle uralkodói palota, amely mindenképpen nagy és reprezentatív, s ekkor akaratlanul is összekötjük a hatalom gyakorlóját az adott épülettel. Ez a fajta jelentéstársítás nagyon hasonlít ahhoz a jelenséghez, amelyet Kajtár István professzor is megfogalmazott az *Architektúra a jogi kultúrtörténetben* című tanulmányában: „[A]z épületek és funkciójuk idővel azonosult megnevezésükkel.” S ehhez példaként a Downing Street 10.-et, a Quai d’Orsay-t, a Sándor-palotát, a Ballhausplatz 2-őt, a Wilhelmstrassét, a Pentagont és a Kremlt hozza példának.² Magyarázat nélkül is tudható, hogy melyik épület melyik állam melyik szervével azonosítható. A magyar példa azért is érdekes e felsorolásból, mert a gróf Sándor család palotája míg korábban a miniszterelnökséggel, addig ma már a köztársasági elnöki pozícióval összekapcsolódó helyszín.³ A közelében álló épüleccsoportot – a királyi palotát – pedig egy korábbi államfői méltósággal, a királlyal lehetett azonosítani.

Az államfő–székhely metonímiájának *leegyszerűsített* gondolatsora mentén továbbhaladva a következő kérdés vetődhet fel: *ha a hatalom nem egy kézben összpontosul, hanem megoszlik, akkor a hatalomgyakorlásnak teret adó épületek köre is változik?*²

A kérdés (legalább részleges) megválaszolása e tanulmány egyik célja: a hatalommegosztás és annak építészeti kivételéseinek megvilágítása, s egyúttal rávilágítás az építészet és a jog, a jog és az építészet összekapcsolódására, összekapcsolhatóságára.

Érdemes ez utóbbival kezdeni a gondolatsort, majd e relációk alapján az államhatalmi tevékenységek, s körükben részletesebben a jogszolgáltatás, a bírói hatalom tereire kitérni.

² KAJTÁR István: *Architektúra a jogi kultúrtörténetben*. Jura, 2002. 2. sz. 43. p.

³ Vö. ERDŐS Csaba – VÁCZI Péter: Az államfői hatalom láthatóvá tétele – elnöki szimbólumok. In TAKÁCS Péter (szerk.): *A jog megjelenítése, épített környezete és szimbólumai*. Budapest, 2020, Gondolat Kiadó, 489–491. p.

Jog és építészet – építészet és jog

Két, egymástól távol eső (tudomány)területként tűnhet fel a jog és az építészet, amelyeket azonban az a karakterük, hogy mindenkor tükrözik a politikai, gazdasági és társadalmi változásokat, könnyedén összeköt egymással. Ez az összekapcsolódás egy önálló kutatási programként definiálható,⁴ annál is inkább, mert látható és feltárandó evidenciák egyaránt körbeölelik e viszonyt, miként a jogrendszernek a virtuális, az építészetnek pedig a fizikai valósága a mindennapi életet.

A jog és az építészet – avagy az építészet és a jog – egymásra is hat, kölcsönhatás alakul ki közöttük, így egyaránt szó esik az építészetnek a jogra, a jognak pedig az építészetre gyakorolt hatásáról.

Az előbbi tetten érhető a változó építészetet követő jogi szabályozásban. Ugyanis az épített környezet milyensége sok-sok (műszaki, gazdasági, társadalmi, művészeti, politikai stb.) tényező függvénye, s e tényezők dinamizmusa az épületekben „kövesedik”⁵ meg. E folyamat a jogrendszert annyiban érinti, hogy amikor az építészet változik, akkor a jogalkotó reagál erre újabb és újabb szabályozás kialakításával, vagy a korábbiak módosításával.⁶ Ebben az értelemben a műszaki szabályozást az ún. *építési jog* fedi le, valamint a *műemléki jog*, a műemlékvédelem intézményrendszerének megjelenése, azaz az épített környezet alakításának és védelmének szabályozása, továbbá e viszonyrendszerben a magánjog és annak részterületei – a dologi, a kötelmi és a szerzői jog – is érinti az építést és az azzal összefüggő viszonyokat.⁷

Megfordítva a szemlélődés irányát: a jognak az építészetre gyakorolt hatását vizsgálva válik láthatóvá az a visszatükröződés, amely a jogrendszeré az épített környezetben. A tükörkép pedig azon épületek köre, amelyek az állami tevékenységekhez, a hatalomgyakorláshoz szorosan kötődnek, akár egyetlen, akár több épületről van szó.

A hatalom épületei, azok építésze a „közjogi architektúra” szókapcsolattal is meghatározható, miként ez Kajtár István is tette felemlegetett tanulmányában, amelyben azt is megfogalmazta, hogy „[A] közjogi architektúra a hatalom megjelenítése mellett igazodik a közjog rendszeréhez: a jogtörténetben

⁴ Vö. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: A jogalkalmazás térbeli szuverenitása – kutatási koncepció. *Jogtörténeti Szemle*, 2019. 3–4. sz. 16–22. p.

⁵ A szóhasználatot Werner Gephart tanulmányából kölcsönöztem. Vö. GEPHART, Werner: Versteinerte Rechtskultur. Zur kultursoziologischen Analyse von Gerichtsbauten. In MOHNHAUPT, Heinz – SIMON, Dieter (Hrsg.): *Vorträge zur Justizforschung. Geschichte und Theorie*. Band 1. Frankfurt am Main, 1992, Vittorio Klostermann, 401–431. p.

⁶ Vö. VÖLGYESI Levente: *Építészet, jog, politika – történelem és jelenkor*. Budapest, 2011, Rejtjel Kiadó, 204. p.

⁷ MEGYERI-PÁLFFI 2019, 17. p.

a törvényhozás – közigazgatás – igazságszolgáltatás – önkormányzatok tevékenységét, az állam szuverenitását, fegyveres hatalmát demonstráló épületek kerültek kialakításra”.⁸

Ez a *közjog rendszeréhez való igazodás* kifejezi azt – s ekképp válasz is születik a bevezetőben feltett kérdésre –, hogy az ún. államhatalmi ágaknak – s többes szám használata feltételezi a hatalom megosztásának valamifajta érvényesülését – kialakult a maguk saját épülettípusa: így a törvényhozáshoz a parlamenti épületek,⁹ a jogszolgáltatáshoz elsősorban az igazságügyi épületek kapcsolódnak,¹⁰ a végrehajtáshoz pedig a kormányzati,¹¹ valamint a helyi és területi adminisztráció épületei, azaz az igazgatási épületek tartoznak.¹²

Ezen épülettípusok megjelenése szorosan összefügg a hatalmi ágak elválasztása elvének elterjedésével, ekképp a 18–20. század „termékei” ezek. S mint ilyenek a korszakok önmagukban sem csupán a hatalommegosztás teóriáját reprezentálják és szimbolizálják.

A hatalommegosztás és építészeti következményei

A hatalommegosztás témájában a magyar szakirodalom egyik megkerülhetetlen műve a politikus-jogász Bibó István 1947-es akadémiai székfoglalója, amely *Az államhatalmak elválasztása egykor és most* címmel hangzott el.¹³

E székfoglaló nyomán tudhatjuk, hogy az államhatalmi ágak megkülönböztetése már az ókorban is foglalkoztatta a gondolkodókat, jelesen Bibó Arisztotelészt idézi e tekintetben, aki állami feladatokról és testületekről beszél, tehát funkcionális alapon választotta el a hatalmi ágakat. Majd kitér a kereszténység földi és isteni hatalom közötti különbségtételére, s eljut a felvilágosodásig,¹⁴ amely kapcsán jelen tanulmány szempontjából is felötlük Montesquieu neve.

⁸ KAJTÁR 2002, 35. p.

⁹ Vö. például KAJTÁR István *Die Architektur des Parlamentarismus in der Rechtskulturgeschichte*. In COHN, H. J. (szerk.): *Parliaments, Estates & Representation Aldershot*. 2003, Ashgate, 89–96. p.

¹⁰ Vö. például PUSZTAI László: A bírósági épület. In KÁLLAY István – PUSZTAI László – STIPTA István: *Bírósági épületek Magyarországon*. Budapest, 1993, HG & Társa, 33–49. p.

¹¹ Vö. például SZÉKELY Márton – MARÓTY Katalin: *Magyar közigazgatási épületek pályázatai a dualizmus korában. Stílusirányzatok a Földművelésügyi Minisztérium 1907-es átépítési tervpályázatán. Építés – Építésztudomány*. 2019. 1–2. sz. 103–133. p.

¹² MEGYERI-PÁLFFI 2019. 18. p.

¹³ BIBÓ István: *Az államhatalmak elválasztása egykor és most*. In VIDA István (szerk.): *Válogott tanulmányok*. 2. köt. 1945–1949. (Válogatta és az utószót írta Huszár Tibor), Budapest, 1986, Magvető, 367–397. p.

¹⁴ BIBÓ (1947) 1986, 369–381. p.

A Montesquieu-féle felfogásnál érdemes elidőzni, mert egyrészt a három hatalmi ág – a törvényhozás, a végrehajtás és az igazságszolgáltatás – megkülönböztetése mind a kutatásaink fókuszpontját jelentő 19. században, mind napjainkban is meghatározó, másrészt három olyan markáns állami tevékenységet is jelent, amelynek gyakorlásának valóban sajátos térigénye volt.

A bevezetőben megállapítottakkal párhuzamban a mára klasszikussá vált három hatalmi ágnak megfeleltethető egy-egy épülettípus. A parlamentek, a végrehajtási-igazgatási és az igazságügyi épületek ezek, amelyek mint középületek megfelelően kell, hogy kiszolgálják az adott hatalmi ág gyakorlásával együtt járó feladatellátást.

Kajtár István ezen épületek kapcsán azt is megállapította, hogy „[A]z állam hatalmi struktúráját a kiemelt középületek elhelyezése is szemlélteti”.¹⁵ Ezzel arra utal, hogy az épületek elhelyezése is szimbolikus jelentéssel bír, azaz „[A] klasszikus elv szerint az államhatalmi ágak megosztását tükrözi a törvényhozás, az államfő, a kormányzat, a legmagasabb szintű bíróság épületének helye”.¹⁶ Ez ideális esetben azt jelenti, hogy az egyes hatalmi ágakhoz rendelt épületek különállnak, s különállásukat láttatni is szerencsés, ami már inkább városépítészeti kérdés, tehát a befogadó urbanisztikai közeg felől közelítünk ezekhez az épülettípusokhoz.

Tovább idézve Kajtár professzort: „Példa erre az USA-ban a Capitolium (a törvényhozás színtere) – a Fehér Ház (elnöki rezidencia), illetve a Legfelső Bíróság külön elhelyezése.”¹⁷ Washington város térképét szemlélve ez a „külön elhelyezés” valóban látványos, mégis egy keretbe kerültek az államhatalmi ágak épületei, akkor is, ha ezek elhelyezkedése nem annyira kiegyensúlyozott, mint az alkotmányban. A kereteket az óriási zöld felületek, a parkok adják (elsősorban a National Mall), illetve a Capitoliumot és a Fehér Házat összekötő sugárút (Pennsylvania Avenue) adják, a kiegyensúlyozatlanság pedig a Legfelsőbb Bíróság későbbi és (Capitoliumhoz közeli) elhelyezéséből fakad.¹⁸

Budapesten szerencsésebben formálódott ki a hatalmi ágak építészeti szimbolikája, legalábbis a Kossuth téren a 19. század végére mindhárom hatalmi ág megtalálta a helyét. Az egykori Tömő téren – ahol 1881-ben kijelölték a leendő Országház, vagyis a törvényhozási szerv helyét – 1885 és 1887 között épült fel Bukovics Gyula tervei alapján az akkor a Földművelés-, Ipar- és

¹⁵ KAJTÁR 2002, 43. p.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Lásd erről e kötetben BEKE-MARTOS Judit *A Legfelsőbb Bíróság épülete és a horizontális hatalommegosztás egyes aspektusai az Amerikai Egyesült Államokban* című tanulmányát.

Kereskedelemügyi minisztériumnak szánt épület,¹⁹ amelyet ma csak Agrárminisztériumként azonosítunk. Ekképp a téren a végrehajtó hatalom is megjelent.

A minisztérium szó a jogász számára a végrehajtó hatalom hierarchizált rendszerének a csúciszervét jelenti, amely elsősorban közigazgatási-adminisztratív feladatellátást takar (persze nem megfélelkezve a miniszteri rendeletalkotási feladatokról sem). Az építész egy ilyen feladatkört leginkább egy – használjuk a szót nyugodtan – irodaház megtervezésével tud kiszolgálni. Napjainkban újra feléledt a vita az Agrárminisztérium funkcionális alkalmassága kapcsán. E vitában sok-sok szempont és érv megjelenik, amelyek jól tükrözik az építészet és a jog közös halmazának elemeit: az építési jog, a műemlékvédelem, a szabályozás, az építészettörténet, a művészettörténet, a hatalom sajátosságait.

Az Agrárminisztérium mint épület tehát a közigazgatás és a végrehajtó hatalom egyik architekturális kivetüléseként is felfogható. Érdekes az a tény, hogy az Agrárminisztérium épülete még az igazságügynek is helyet adott a korszak elején. De ha az igazságügyet, illetve az igazság- vagy jogszolgáltatást keressük a Kossuth téren, akkor is szerencsével járunk, ugyanis az Alkotmány utca másik oldalán Hauszmann Alajos 1893 és 1896 között felépült Igazságügyi Palotája áll, amely megnyitásakor a Magyar Királyi Kúriának, a Budapesti Királyi Ítéltáblának, valamint a királyi Fő- és Koronautyészésnek is otthont adott.²⁰

Mire a Millenniumra a palota felépült, már *kiérlelődött* a polgári korszak bírósági szervezetrendszere, amelynek – azaz a járásbíróságoknak, a törvényszékeknek, az ítéltábláknak s magának a Kúriának – a dologi feltételrendszere, vagyis a bíróságok építése azonban még folyamatban volt. Ekképp a kormánynak még volt feladata a századfordulót követően is, amikor már nem a saját minisztériumi építészeivel terveztették az igazságügyi épületeket, hanem építészeti tervpályázatokon választották ki a tervezőket.

E kiérlelődés és a mellette folyó építkezés folyamatát érdemes áttekinteni ahhoz, hogy az egyes – azaz helyi – történetek kontextusba helyezhetővé váljanak, s az „épített” jogszolgáltatás maga is megragadható legyen akár gondolati, akár fizikai-érzékelési síkon.

¹⁹ Az épületről lásd SZÉKELY – MARÓTYZ 2019; KELECSÉNYI Kristóf Zoltán – GYETVAINÉ BALOGH Erzsébet: Egy középület gyors esztétikai és funkcionális avulása. A Földművelésügyi Minisztérium palotájának első két évtizede. *Építés – Építészettudomány*, 2019. 1–2. sz. 83–101. p.

²⁰ Vö. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: Az igazságügyi szervezet a fizikai valóságban: a Kúria épülete. *Jogtörténeti Szemle*, 2017. 1–2. sz. 87–96. p.

Az „épített” jogszolgáltatás

A jogszolgáltatás épületek által való megragadására, érzékelésére avagy ábrázolására kínálja magát a magyar polgári korszak, de leginkább – szűkebben véve – az Osztrák–Magyar Monarchia kora. Az 1867-es kiegyezéssel létrejött államalakulatban Magyarország, azaz a Magyar Királyság megtalálta számítását abban a tekintetben, hogy az államszervezeti rendszerét modernizálhatta, s ezen keresztül az államhatalmi ágak elválasztásának elvét realizálhatta.

Az igazságügy, a jogszolgáltatás reformjai jól leírják azt, hogy miként élt az állam ezzel a lehetőséggel, s a monarchián belüli szuverenitása kínálta lehetőségek nyomán milyen módon építette fel, illetve építette ki jogszolgáltatási rendszerét annak infrastrukturális hátterével együtt.

A szó szerinti és az átvitt értelemben is bekövetkezett *építkezés* olyan folyamat volt, amely több évtizedet is átívelt, s amelynek egy-egy fontos állomását jelentették azok az eljárásjogi és szervezeti törvények, amelyek megalkotása az épített jogszolgáltatás alapjait jelentették.

A kiegyezést követően hamar „rátért” a jogalkotó az alapok megteremtésének útjára, hiszen már a polgári peres eljárás reformját célzó 1868. évi LIV. törvénycikk is érintette a jogszolgáltatás szervezetét,²¹ de a szeparált hatalomgyakorlás aspektusában az 1869. évi IV. törvénycikk volt a döntő lépés, hiszen ez elválasztotta egymástól az igazgatási és az igazságszolgáltatási tevékenységeket. Ettől kezdve járt e két államhatalmi tevékenység külön utakon, s ebből következett az, hogy a következő évtizedekben két különböző típusú és funkciójú középület, a bírósági és a közigazgatási épület Magyarországon is megindulhatott saját fejlődése útján.²²

Ezt, vagyis 1869-et követően a jogszolgáltatás első szervezeti törvényeit is megalkotta a törvényhozás, s ezek alapvetően definiálták a magyarországi bírósági szervezetrendszert azzal, hogy létrejöttek az ún. elsőfolyamodású bíróságok. Az ezeket megteremtő 1871. évi XXXI. és XXXII. törvénycikkkel és a végrehajtásukra kiadott rendeletek csak a kezdeti lépést jelentették, hiszen

²¹ Vö. MÁTHÉ Gábor: *A magyar burzsoá igazságszolgáltatási rendszer kialakulása 1867–1875*. Budapest, 1982, Akadémiai Kiadó, 26–31. p.; BÓNIS György – DEGRÉ Alajos – VARGA Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Zalaegerszeg, 1996, Zala Megyei Bíróság, Magyar Jogász Egylet Zala Megyei Szervezete, 213. p.; STIPTA István: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, 1998, Multiplex Media – Debrecen University Press, 121. p.

²² Vö. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: Vármegyházak a történeti Magyarországon az 1870-es közigazgatási reform után. In RAJNAI Zoltán – FREGAN Beatrix – MAROSNÉ KUNA Zsuzsanna – OZSVÁTH Judit (szerk.): *Tanulmánykötet a 6. Báthory–Brassai nemzetközi konferencia előadásaiból*. 12. kötet. Budapest, 2015, Óbudai Egyetem Biztonságtudományi Doktori Iskola, 446–461. p.; MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: A közigazgatási szervek épületei Magyarországon és külföldön. In TAKÁCS Péter (szerk.): *A jog megjelenítése, épített környezete és szimbólumai*. Budapest, 2020, Gondolat Kiadó, 560–603. p.

ekkor még a stabil alapokon nyugvó szervezet falainak téglái között nem kötött meg a habarcs, ehhez még várni kellett, sőt az elemek átrendezésére is sor került. A szervezet tehát csak a következő évek és évtizedek reformjai (1876, 1881, 1890,²³ 1897, 1912) által formálódott ki.

A dualizmus korszakában ekképp létrejött, jól ismert jogszolgáltatási szervezetrendszerben az ún. rendes bíróságok: a királyi jelzővel illetett Kúria, az ítéltáblák, a törvényszékek és a járásbíróságok jelentették az organizáció gerincvonalát, s ezek – amellet, hogy általános hatáskörűek, hierarchikus rendszerben működő bíróságok voltak, már *állandóak és helyhez kötöttek* voltak.²⁴ Ez az utóbbi két jellemző pedig feltételezte a működésüket megfelelően szolgáló épületállományt is.

A bírósági épületek létesítésére vonatkozó igény tehát együtt járt a szervezet kialakításával és formálódásával. A bíróságok mint épületek milyenségét pedig tovább cizellálta az eljárási jog fejlődése is, s így mindennek eredményeként létrejöhetett a bírósági épület, amely a jogszolgáltatás sajátos téréigényét kielégíthette.²⁵

A jogszolgáltatás sajátos téréigénye

A jogszolgáltatás téréigénye nemcsak a szervezeti, hanem – jelentősen – az eljárási szabályokból is következik, így az alaki jog kodifikációja jelentős hatással volt az építészeti megoldásokra. Jól leírja ezt az összefüggést a 19. század európai jogfejlődése, hiszen e folyamatban – amelyben a szóbeliség, a nyilvánosság, a közvetlenség és a bírák függetlensége,²⁶ valamint a laikusok részvétele kö-

²³ Az 1890-es évszám kiemelt helyet foglal el a szervezeti reformok körében, hiszen ekkor alakították át az ítéltáblák rendszerét. Vö. ANTAL Tamás: *Törvénykezési reformok Magyarországon (1890–1900). Ítéltáblák, bírói jogviszony, esküdtszék*. Szeged, 2006, Csongrád Megyei Levéltár, 21–22. p.; BALOGH Judit: A Debreceni Ítéltábla rövid története. In SZILÁGYINÉ DR. KARSAI Andrea (szerk.): *10 éves a Debreceni Ítéltábla*. Debrecen, 2015, Debreceni Ítéltábla, 14–26. p.; BALOGH Judit: Város és bíraskodás. In SZILÁGYINÉ DR. KARSAI Andrea (szerk.): *Legyen ez az épület mindenkor az igazság temploma*. Debrecen, 2016, Debreceni Ítéltábla, 16. p.

²⁴ Vö. STIPTA 1998, 125. p.

²⁵ A magyar bírósági épületekről lásd például PUSZTAI 1993; KENGYEL Miklós: *Perkultúra. A bíróságok világa. A világ bíróságai*, Budapest–Pécs, 2011, Dialóg Campus, 15–137. p.; MEGYERI-PÁLFFI 2017; MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: Bíróságok a dualizmus kori Magyarországon. Igazságügyi paloták a polgári korban. *Rubicon*, 2019. 9–10. sz. 66–75. p.; MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: Bírósági épületek Magyarországon és külföldön. In TAKÁCS Péter (szerk.): *A jog megjelenítése, épített környezete és szimbólumai. A jogi kultúra látható világa*. Budapest, 2020, Gondolat Kiadó, 177–201. p.

²⁶ Vö. például KÉPESSY Imre: A bírói függetlenség kialakulása Magyarországon. In MENYHÁRD Attila – VARGA István (szerk.): *350 éves az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara. A jubileumi év konferenciasorozatának tanulmányai (I–II. kötet)*. Budapest, 2018, ELTE Eötvös Kiadó, 1052–1060. p.; BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: Gondolatok a bírói függetlenségről.

vetelményének a (büntető)eljárásban alapelvvé vált – olyan bírósági épületek születtek, amelyek megfelelően ki tudták szolgálni a processzust: a szóbeliség, a nyilvánosság nagy teret igényelt, szemben a korábbi a titkos és írásbeli eljárással, amely elfért egy kisebb helyiségben.²⁷

Az 1806. évi polgári eljárásjogi kódexszel a francia jogban realizálták e mára klasszikussá vált alapelveket,²⁸ amelyek a 19. században hosszú ideig formálták a bírósági épületeket a sajátos téri kívánalmaik miatt. Az eljárás jog igényeinek megfelelő bírósági épületek kifermálódása a francia jog hatása alatt régiókban hosszabb időt vett igénybe,²⁹ míg a mintakövető térségekben – így Magyarországon is – a kész, kiérlelt megoldások – akár eljárásjogi, akár építészeti értelemben – könnyebben megteremtették a modern bírósági épületeket, igaz, némi megkésettiséggel.

Ami időben hátrányt, az térben előnyt jelentett, hiszen a magyar igazságügyi építészetben érzékelhető a mintakövetés pozitív hatása, azaz mire a kormányzat nagyobb számban megkezdhette a bírósági épületek kivitelezését – az 1880-as évek második felétől –, addigra a modern elveknek megfelelően kifermált építészeti megoldások rendelkezésre álltak.

A minták – történelmi-gazdasági-kulturális kapcsolataink nyomán – a német nyelvterület államaiból származtak, onnan, ahol a magyarországi nagyvolumenű építkezések idejére már szinte sémarendszerként jelent meg az igazságügyi építés, amit kiválóan jelez az, hogy külön típusként tárgyalták az építészeti szakkönyvek a bírósági épületeket.³⁰

A német mintákat a magyar építészek megtalálták, megtanulták és alkalmazták; tehették ezt azért, mert a magyar építészeti műveltség szorosan kötődött a német térséghez a magyarországi építészképzés sajátosságaiból³¹ és a német

Ítéletáblai Határozatok, 2018. 15. sz. (borító); BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: *Hivatás és függetlenség*. Budapest, 2020, Gondolat Kiadó

²⁷ KLEMMER, Klemens – WASSERMANN, Rudolf – WESSEL, Thomas Michael: *Deutsche Gerichtsbauwerke. Von der Dorflinde über den Justizpalast zum Haus des Rechts*. München, 1993, Verlag C. H. Beck, 28. p.

²⁸ Vö. KENGYEL Miklós: *A bírói hatalom és a felek rendelkezési joga a polgári perben*. Budapest, 2003, Osiris Kiadó, 30–39. p.

²⁹ Vö. SCHALL, Konrad: *Gerichtsbauwesen 1803–1918 im Spiegel von Gerichtsverfassung und Prozeßordnungen – dargestellt am Beispiel Badens*. Inauguraldissertation, Schwäbisch Hall, 1994

³⁰ Vö. *Handbuch der Architektur 7. Halbband, Heft 1: Gebäude für Verwaltung, Rechtspflege und Gesetzgebung; Militärbauten. – Stadt- und Rathäuser. Gebäude für Ministerien*. Darmstadt, 1887; KLASSEN, Ludwig (Hrsg.): *Grundrissvorbilder von Gebäuden aller Art. 13. Gebäude für Justizzwecke*. Leipzig, 1891, Baumgärtner's Buchhandlung

³¹ Vö. SISA József: *A József Műegyetem és az állami Felsőipariskola*. In SISA József (szerk.): *A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet*. Budapest, 2013, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Osiris Kiadó, 338–339. p.

nyelvű szakajtó³² magyarországi és Magyarországon elérhető megjelenéséből következően. Ilyetén érthetővé válik az, hogy a német minták miért játszottak jelentős szerepet a magyar jogszolgáltatás infrastrukturális-építészeti háttérének kialakításában.

A magyar jogszolgáltatás épületeiről általában

Az 1880-as évektől kezdődött el az önálló bírósági épületek építése Magyarországon, azaz már nem a közigazgatási szervekkel egy tető alatt működő igazságügyi szervekről beszélhettünk. Ez tehát azt is jelentette, hogy az 1869-ben deklarált államhatalmi szeparáció fizikai értelemben is realizálódott, illetve ennek elindult a folyamata. A királyi törvényszékek székhelyein kezdte a kormányzat az építkezést abból a gyakorlati szempontból következően, hogy a törvényszéki székhelyek egyúttal a járásbírói fórumoknak is otthont adtak. Ezenkívül itt telekkönyvi hivatalok, továbbá büntetés-végrehajtási intézetek³³ is működtek. Ebből következően komplex épületeket emeltek, amelyeket rendszerint törvényszéki vagy igazságügyi palotáknak hívtak, s amelyekben a nevezett igazságügyi szervek egy épületkomplexumon belül helyet találtak.

A többes rendeltetés és – a már említett, a 19. században kiformalódó és Magyarországon is meghonosodó – eljárásjogi alapelvek nyomán az igazságügyi paloták jelentették a jogszolgáltatás legösszetettebb építészeti keretét. Ugyanis a terek kialakításakor a többes funkciót és a működés rendjét messzemenően figyelembe kellett venni, s úgy kellett az egyes rendeltetési egységeket egymás mellé sorolni, hogy az átjárhatóság és a szeparáció egyaránt megvalósuljon.

Konkretizálva e szempontokat, általánosságban leírható, hogy a jogszolgáltatás efféle palotáiban rendszerint a földszintre kerültek a nagy ügyfélforgalmú szervek, mint a járásbírói, a vizsgálóbíró és a telekkönyvi hivatal helyiségei, amelyeket széles, várakozásra is alkalmas folyosó mentén fűzött egymás mellé a tervező. E folyosók a főbejáráshoz kapcsolódó előcsarnokból futottak szét több irányban, de ugyaninnen indult a főlépcső is, amely az emeletre, s egyúttal a hierarchiában is egy magasabb szintre vezetett. Az emeleti szint(ek)en ugyanis a törvényszék helyiségei – így az elnökség, valamint az ügyészség és egyéb segédhivatalok – kaptak elhelyezést, de – építészeti szempontból is kiemelten – a legfontosabbak a tárgyalótermek voltak, s körükben is a végtárgyalási avagy

³² A legfontosabb építészeti periodikák a 19. század második feléből: *Építési Ipar* (később *Építő Ipar*, *Építő Művészet*), *Budapester Bauzeitung* (később *Bauzeitung für Ungarn*), *Magyar Mérnök- és Építészegylet Közlönye*. Vö. MARÓTY Katalin: Mintakövetés és invenció a XIX. század második felének budapesti építészetében. *Építés – Építészettudomány*, 2005. 1–2. sz. 36–37. p.

³³ Ezekhez lásd MEZEY Barna: A börtönrendszerek és a börtönépítészeti a 19–20. századforduló idején. *Jogtörténeti Szemle*, 2006. 1. sz. 48–51. p.

esküdtszéki terem. Ennek léte realizálta igazán az eljárásjogi alapelveket, hiszen a szóbeliség, a közvetlenség, a nyilvánosság, a bírói függetlenség és a nem utolsósorban a laikusok részvétele ezekben a termekben igazán *teret* kapott.

E helyiségek az épületkomplexumok bírósági traktusait töltötték ki, s ezek az épületrészek egyúttal eltakarták a büntetés-végrehajtás egységeit (fogházakat, börtönöket) a szem elől,³⁴ ugyanis azok rendszerint építészetileg rejtve maradtak a hátsó udvarokban.³⁵

Ezek a sémák leginkább tehát a törvényszéki székhelyeken emelt nagy bírósági épületekben bontakoztak ki, de a többi alsóbb (járásbíróági) és magasabb fokú (ítélőtáblai és a kúriai) fórumok épületeiben is felismerhetők a volumenhez igazodóan.

A jogszolgáltatás palotáinak architektúrája

A vázolt funkciók a polgár kori jogszolgáltatás palotáinak esetében *nagyméretű* épület megalkotásával járt együtt, s ez az összeszerzés a jogkereső közönség számára elérhetővé tett minden intézményt, ráadásul kedvezőbbek voltak az építési költségek is. Azonban nem elsősorban az épületek nagyságától váltak azok *palotává*,³⁶ hanem attól a *reprezentációs igénytől*, amely az állami jogszolgáltatással kapcsolatban összeforrt velük. Egy ilyen palota ugyanis felelevenítette azt a felfogást, hogy az építészetnek nemcsak funkcionálisnak, hanem jelentéshordozónak is kell lennie, azaz ebben a vonatkozásban ki kell fejeznie a polgári jogszolgáltatás függetlenségét, a bírói hatalmat, a jog hatalmát.³⁷ Mindezt az épület nemcsak alaprajzi rendszerében, hanem architekturális formálásában és nem utolsósorban szimbólumrendszerében is megmutatta.³⁸

E paloták építészeti megjelenése, homlokzatuk architektúrája a historizmus különböző irányzatainak stílusjegyeit tükrözi, hasonlóan a korszak más épületeihez. A neoreneszánsz és a neobarokk formavilága köszön vissza leginkább,

³⁴ Vö. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: Wágner Gyula törvényszéki fogházai. In GOSZTONYI Gergely – RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): *Jogtörténeti parerga II. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2018a, ELTE Eötvös Kiadó, 205–210. p.

³⁵ E jellemző elhelyezési megoldás egyik ellenpéldája épp a Szekszárdon épült igazságügyi palotáé, amelyről e kötetben lásd NACY Janka Teodóra „*Éme új palotában az igazság eszméje mindenkor emelt fővel járjon*” – *Szekszárd igazságügyi palotája* című tanulmányát.

³⁶ A szóhasználatlaltal kapcsolatban megjegyzendő, hogy jól jellemzi a korszakot az a vita, amely a kifejezés használata, helyessége és magyarossága körül bontakozott ki a 19. század végén akkor, amikor egyik igazságügyi palota épült fel a másik után. Vö. ANTIBARBARUS: Törvényház, országház, pályaház. *Magyar Nyelvőr*, 1897. 415–417. p.

³⁷ Vö. KLEMMER – WASSERMANN – WESSEL 1993, 36. p.

³⁸ A bírósági épületek szimbolikája egyik szegmenséhez lásd e kötetben BÓDINÉ BELIZNAI Kinga *A bírósági épületek állatdíszei* című tanulmányát.

az 1910-es évektől pedig a magyaros szecesszió is helyet kapott a jogszolgáltatás épületein. A hagyományos formák az architektúrában azonban mindig előnyt élveztek az újítással szemben, s ezt érthetővé teszi az, hogy e palotáknak inkább monumentálisnak, tekintélyt parancsolónak és reprezentatívnak kellett lenni, mintsem trendkövetőnek, hiszen a (sokáig élő és ható historizáló) korszellem szerint a hagyományos történeti formák az állami jogszolgáltató hatalmat jobban kifejezték.

E reprezentatív szándék kiszolgálására tehát alkalmas volt a korszak építészeti eszköztára, a historizmus formarendszere: a homlokzati tagolás, az ún. kváderezéssel hangsúlyozott lábazati zónák, a dekoratívabb emeleti nyíláskezelések, a több szintet átfogó pilaszterekből álló ún. nagyszoprend, a koronázópárkányok kiemelése és a gyakran látványos kupolákkal és manzárdokkal hangsúlyozott (középső és szélső) rizalitok monumentálissá tették e palotákat. Az ekképp formált, jelentőségteljessé és elegánssá váló igazságügyi épületek karakterizálták a városképet, igazodva ahhoz a tendenciához, amely az újonnan emelt középületeknek az európai, így a magyarországi városfejlődésben betöltött fontos szerepében jelent meg. A közép-európai régióban különösen fontos volt a reprezentativitás, hiszen a különböző társadalmi tényezőkhöz (uralkodó, állam, önkormányzat stb.) kapcsolódó épületek szimbolizálták az építettét és a funkciót egyaránt.³⁹

Ez a jelentőség(teljesség) annak is volt köszönhető, hogy e többes rendeltetésű épületek sokszor a városok főterén, kiemelt helyzetben, vagy ott épültek fel, ahol a megközelítési lehetőségek (pl. vasútállomás) jónak bizonyultak. Ez következett abból a célból, hogy minél könnyebben elérhesse a jogkereső közönség az igazságszolgáltatás épületeit. A tájékozódást nemcsak a reprezentatív palota jelleg segítette, hanem a feliratok (pl. Törvényház, Kir. Törvényszék), vagy a homlokzat hangsúlyos helyén az államcímer plasztikus megjelenése, avagy alkalmanként az igazság istennőjének szimbóluma, Justitia szobra is.⁴⁰

³⁹Vö. MORAVÁNSZKY Ákos: *Versengő látomások. Esztétikai újítás és társadalmi program az Osztrák–Magyar Monarchia építészetében 1867–1918*. Budapest, 1998, Vince Kiadó, 31–32. p.

⁴⁰Vö. MEGYERI-PÁLFFI 2019, 73–75. p.

1. kép: A Wágner Gyula által tervezett kolozsvári Igazságügyi Palota.*

A jogszolgáltatás épületeinek tervezői

Egy épület megalkotásának – a rendeltetés meghatározásán túl – evidens eleme az építész és az építészeti terv. Ez utóbbi milyensége elsősorban a tervező kvalitásait tükrözi. Az építtetőként fellépő állam vagy közvetlen megbízás, vagy pályázat útján választja ki a tervezőt. Ez utóbbi mód mindenkor lehetőséget ad az építés szakma szélesebb körű megszólítására, lehetőséget teremt a tehetség kibontakoztatására, sőt szakmai viták elindítására. A jogszolgáltatás épületei körében mindkét formára számos példát találhatunk. A 19–20. század fordulóját megelőzően elsősorban közvetlen megbízás nyomán tervezette meg az Igazságügyminisztérium a bírósági épületeket, majd pedig ennél az épület-típusnál is megjelent a pályázat rendszerre.⁴¹

Mivel az igazságügyi épületek tervezése speciális építészeti tudást kívánt meg, a bírósági épületekre szakosodott tervezőknek kialakult egy szűkebb köre az építészek között.⁴² Az egyik legismertebb és legtöbbet foglalkoztatott közü-

* Épült 1900 és 1902 között. Országos Bírósági Hivatal Műszaki Főosztály Irattára.

⁴¹ A témáról lásd bővebben SZÉKELY Márton – MARÓTYZ Katalin: A pályázat mint jelenség a késő historizáló építészet korában. *Építés-Építészettudomány*, 2018. 1–2. sz. 93–116. p.; SZÉKELY – MARÓTYZ 2019; SZÉKELY Márton: *Építészeti tervpályázatok Magyarországon 1891–1918 között* (Doktori disszertáció), BME ÉPK Csonka Pál Doktori Iskola (témavezető Marótyz Katalin), Budapest, 2020; valamint SZÉKELY Márton e kötetben olvasható *Igazságügyi épületek tervpályázatai Magyarországon 1903–1916 között* című tanulmányát.

⁴² Lásd bővebben PUSZTAI 1993, 33–49. p.

lük Wágner Gyula (1851–1937)⁴³ volt, aki törvényszéki és büntetés-végrehajtási épületeiről⁴⁴ vált ismertté. Az igazságügyi tárcától kapott közvetlen megbízásoknak köszönhetően válhatott a minisztérium „házi építészévé” Wágner.

Jablonszky Ferenc (1864–1945)⁴⁵ töltött be Wágnerhez hasonlóan kiemelkedő szerepet, aki elsősorban járásbírókat tervezett az első világháborúig terjedő időszakban, de az ő nevéhez fűződik a Beregszászon 1909-ben átadott törvényszéki palota,⁴⁶ valamint a Budapesti Központi Királyi Járásbíróság Markó utcai, 1914-re elkészült épülete.⁴⁷ Mellettük Aigner Sándor (1857–1912),⁴⁸ Kiss István (1857–1902), Tóásó Pál (1870–1927) bírósági épületei is kiemelkednek a korszakból, valamint Hauszmann Alajos (1847–1926) az igazságügyi építészek közé is beírta a nevét a Budapesti Királyi Törvényszék és a Magyar Királyi Kúria épületével.⁴⁹

Epilógus

A jog, a jogszolgáltatás ábrázolásához ki kell lépni a jog belső világából, s valamilyen fizikai hordozón – legyen az egy képzőművészeti alkotás vagy egy épület – keresztül válik láthatóvá, érzékelhetővé az addig csak gondolati síkon megragadott jelenség.

A gondolatiság és érzékelhetővé tétel persze nem választható el egymástól, hiszen a gondolati síkon megalkotott konstrukciók – mint például a hatalmi

⁴³ Wágnerről lásd DOBROTKA Katalin: A magyar büntetőügy arcképcsarnoka. Wágner Gyula (1851–1937). *Büntetőügyi Szemle*, 2012. 4. sz. 93–96. p.; MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: „Following a Model” as an Element of the Hungarian Legal Culture with Special Regard to Gyula Wágner’s Judicial Architecture. In GEPHART, Werner – LEKO, Jure (eds.): *Law and the Arts. Elective Affinities and Relationship of Tension*. Frankfurt am Main, 2017, Vittorio Klostermann, 363–393. p.; MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: *Az egri Törvényház. The Eger Courthouse*. Budapest–Eger, 2018b, Országos Bírósági Hivatal, 28–32. p.

⁴⁴ Vö. MEGYERI-PÁLFFI 2018a, 207., 209–210. p.

⁴⁵ Jablonszky Ferencről lásd BARÁTH Attila: *Élő kövek. Emlékek a Körmendi Járásbíróság múltjából*, Szombathely, 2015, Szombathelyi Törvényszék, 26–29. p.; MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: A Püspökladányi Királyi Járásbíróság megszervezésének és elhelyezésének története. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A jogszolgáltatás története Püspökladányban*. Debrecen, 2021, Debreceni Törvényszék, 83–84. p.

⁴⁶ A beregszászi pályázatról lásd A beregszászi törvényszéki épület pályatervei. *Magyar Pályázatok*, 1907. 2. sz. 1. p.

⁴⁷ Vö. JABLONSKY Ferenc: A Budapesti Központi Kir. Járásbíróság épülete. *Építő Ipar–Építő Művészet*, 1916. 01. 02. 1–4. p.; 1916. 01. 09. 7–9. p.; 1916. 01. 16. 13–15. p.; 1916. 01. 23. 19–22. p.; 1916. 01. 30. 25–27. p.; 1916. 02. 06. 32–34. p.; 1916. 02. 13. 39–40. p.; 1916. 02. 20. 43–46. p. Az épület ma az Országos Bírósági Hivatal mellett a Pesti Központi Kerületi Bíróságnak ad otthont.

⁴⁸ Aigner Sándor munkásságáról lásd HORVÁTH Zsuzsa: Aigner Sándor (1854–1907). Az Örökimádás-templom tervezőjének életműve. In ROZSNYAI József (szerk.): *Építőművészek Ybl és Lechner korában*. Budapest, 2015, Terc, 166–195. p.

⁴⁹ Vö. BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: *120 éves az Igazságügyi Palota*, Budapest, 2016, HVG-Orac

ágak elválasztása vagy egy szervezet kialakítása – a kézzel fogható valóságban tud realizálódni.

A realizált konstrukciók milyensége, minősége pedig az érzékelés eredményének, a közvetített üzeneteknek a függvénye.

Összességében tehát a (képző)művészetben, valamint az építészetben keresztül konkrétan és átvitt értelemben is ábrázolhatóvá, láthatóvá válik a jog világa. Az építészet eszközei kiváltképp alkalmasak a jog „fizikai” tételére. Nemcsak azért, mert a joghoz kapcsolódó tevékenységeknek, így a jogszolgáltatásnak, bíraskodásnak is szüksége van fizikai térre, hanem azért is, mert az épület – külső, azaz architekturális-homlokzati, valamint belső, azaz alaprajzi kialakításával – üzenetet hordoz: igazságszolgáltató hatalom az államé, s a jogszolgáltatás hatékony működtetése is a kiemelt feladatai körébe tartozik.

AZ ÉPÍTETT JOGSZOLGÁLTATÁS

Mezey Barna*

AZ 1843. ÉVI BÖRTÖNÜGYI JAVASLATOK ÉPÍTÉSZETI VONATKOZÁSAI

Az 1790–1791. évi országgyűlésben megkezdett rendszeres munkálatok tárgyalása, mint az közismert, nem zárult le,¹ sőt a halasztások rendre folytatódtak. A rendek úgy vélték, hogy mivel „igen nagy jelentőségű és fontos következményekkel bíró ügy, hosszabb tanácskozást igényel”, időt kell hagyni a javaslatok kimunkálására. Így azután a büntetőjogi *kodifikációs tanácskozások halogatása évtizedeken át* jellemzője lett az országgyűléseknek. Az 1825–1827. évi diéta ismét csak tovább hátrította a törvényalkotási feladatot. A „karok és rendek, Ő szent felsége kegyes jóváhagyásának hozzájárulásával, egy számos tagból álló bizottság kiküldését határozták el, mely albizottságokra oszolva, az említett munkálatokat bírálja meg, a föntebb idézett 1790/1.67. törvénycikk elvei szerint vegye tárgyalás alá s véleményét úgy maguk a bizottsági munkálatokra, valamint a tervezett törvénycikkekre vonatkozólag is, indító okokkal támogatva, a következő országgyűlésre nyújtsa be”.² A büntetőjogi operátum átdolgozásával külön albizottság foglalkozott. A subdeputatio juridica criminalis az 1830. évi büntetőjogi operátum hivatott kutatója, Balogh Elemér szerint az 1790-ben életre hívott systematica deputatio munkamódszeréhez képest alig eszközölt módosításokat. Hasonlóképpen előbb egy őstervezet készült, melyet a bizottság napirendre tűzött, s hosszan tárgyalt. E munka eredményeképpen

* Mezey Barna kutatócsoport-vezető, MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH), tanszékvezető egyetemi tanár, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogi történeti Tanszék. ORCID ID: 0000-0002-2234-9452

¹ 1790/91. évi LXVII. törvénycikk. A közpolitikai és bírósági ügyeknek s más tárgyaknak, melyek az országgyűlésen nem voltak bevégezhetőek, rendszeres kidolgozására bizottságok rendeltetnek és megbízottak neveztetnek ki.

² 1827. évi VIII. törvénycikk. A bizottsági rendszeres munkálatok további tárgyalása a legközelebbi országgyűlésre halasztatik.

elkészült munkálatot nyomtatásban megküldték véleményezésre a törvényhatóságoknak. Az országos véleményezési eljárás eredményeképpen azonban mégsem született meg a büntető törvénykönyvi javaslat, az 1832–1836. évi országgyűlés nem tárgyalta a büntető tervezetet.³ Így aligha csodálható, hogy az 1839–1840. évi országgyűlés ismét csak rendelkezett a további munkálatokról, és a „büntető törvénykönyvvel válthatatlan kapcsolatban lévő büntető- s javító rendszer behozása iránt kimerítő vélemény-adás végett” országos választmány⁴ neveztetett.

A fél évszázados késleltetésnek azonban nem csupán hátrányai voltak. Az újra és újra felelevenített bizottsági munkálatok során a matéria kerekedett-formálódott. A *szakmai terminológia tökéletesedett, a kodifikációs technika csiszolódott, a törvények és a joggyakorlat viszonyát* mind határozottabban vetették fel a deputációs munka során. Deák Ferenc éppen az 1830-as operátumra készült Zala vármegyei észrevételek kapcsán nyilatkozta, hogy az országos küldöttség „rendszert nem alkothatott, mert csak hiányok kiegyenlítésére és foltozásra volt kiküldve”. Deák szerint törvényeink „a nemzeti törvényhozás hosszú során keresztül minden rendszer nélkül, egyes panaszok következtében, egyes esetek körülményihez alkalmazva hozattak”. Ezen pedig az országos küldöttség jogügyi operátuma sem segített, mert az nem lehetett „egyéb, a curialis decisiókból [ítéletekből] merítgetett, ekkorig világos törvény által el nem intézett egyes esetek eligazításánál”. Deák Ferenc már ekkor világosan megfogalmazta álláspontját, hogy ti. „nemzeti csinoskodásunk haladásával változván az idő szelleme, sok régít el kell törlni, sok újat alkotni, sokat javítva változtatni, hogy törvénykezésünk folyamatját az ítélő bírácoknak bizonytalan önkényétől felmentsük”.⁵ Deák *készen állott a kodifikációra*.

Az 1830. évi operátumok kinyomtatása és törvényhatósági vitákra bocsátásának volt egy további, kevésbé lebecsülendő hatása. Az egyre *erősödő tekintélyű törvényhozásban meghatározó szerepet vállaló vármegyei vezető réteg* a legaprólékosabb részletességgel ismerkedhetett meg a büntető kodifikáció kérdéseivel és lehetséges válaszaival. Eközben igazgatási tapasztalatát, saját, csöppet sem érdektelen szakmai műveltségét *a kodifikáció szolgálatába állíthatta*.

³ BALOGH Elemér: Rendszeres bizottságok a magyar büntetőjogi kodifikáció korai történetében. In BALOGH Elemér – HOMOKI-NAGY Mária (szerk.) *Emlékkönyv dr. Ruszoly József egyetemi tanár 70. születésnapjára*. (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Iuridica et Politica. Tomus LXXIII. Fasciculus 1–64.) Szeged, 2010, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos bizottsága, 80. p.

⁴ 1840. évi V. törvénycikk. A büntető- s javító-rendszer kidolgozására országos választmány küldetik ki.

⁵ MOLNÁR András: Deák Ferenc és a rendszeres munkálatokra tett zalai észrevételek In MOLNÁR András (szerk.): *„Javítva változtatni” Deák Ferenc és Zala megye 1832. évi reformjavaslatai*. (A jegyzeteket és az utószót írta BÉLI Gábor és MOLNÁR András.) Zalaegerszeg, 2000, Zala Megyei Levéltár, 271. p.

Mi több: magát a jogalkotás részének tekinthette, s felkészülhetett a jövődő országgyűlési polémiákra. „A kilenc országos bizottságban kidolgozott, és a reformerek által a fennálló rendszer foltozgatásának minősített törvényjavaslatok országos vitára bocsátása felrázta és véleményalkotásra készítette a vármegyék korábban országos közügyekkel alig (vagy legalábbis nem rendszeresen és átgondoltan) foglalkozó politikai elitjét.”⁶

A negyvenes években fellángoló *fogházjavító vita*, a büntető rendszer fölötti polémia, mint tudjuk, a büntetés-végrehajtás megújítását (értsd: a rendi tömlöcök felszámolását) a liberális politikai reformerek zászlajára tűzte. A polgári átalakulást előkészítő *politikai mozgalmak szintjére emelte* a börtönrendszer kérdését, s ezzel a reformok ügyét is. A büntetőjog átalakítása új lehetőségeket nyitott a politikai eszmék terjesztése számára is: a törvény előtti egyenlőség, a rendi különbségek csökkentése vagy eltüntetése, a választások demokratizmususa ott munkált az esküdszéki javaslatban, a választott bizottságok követelésében, a büntetési rendszer megközelítésében, a tettalapú büntetési szisztéma körvonalazódásában.

S akkor még nem is említettük a szabadságvesztés-büntetés 18. századi forradalmát, melyből szervesen sarjadt ki *a modern börtönarchitektúra*. Az az építész, mely kezelte (kezeln próbálta) az emberi jogok felvilágosodás által körvonalazott filozofikus megközelítését, az új büntetéselméletek technikai feltételeit és a fogházjavítók filantróp igényeit. Tette mindezt úgy, hogy egybevetette a deklarált állami célokkal.

A büntető rendszer kérdése

A büntető kodifikációt elrendelő törvénycikk szövegezői tudatában voltak annak az alapvető ténynek, hogy a büntető s javító rendszer a büntető törvénykönyvvel „válhatatlan kapcsolatban” áll, s egyiket a másik nélkül szabályozni értelmetlen. Az új eszmék, az emberi jogok új felfogása, a polgári büntetőjog alapelvei többek között a büntetés-végrehajtásban nyertek megvalósulást. A büntető kodifikáció pedig, mely az újkor termékeként a 18–19. században teljeseedett ki, szembe találta magát a büntetési rendszer alapvető átalakulásával is.

Miként ez történt 1841-ben és 1842-ben az országos választmánnyal, valamint a börtönrendszer kidolgozásával megbízott alválasztmánnyal. Az egymástól látszólag független döntések olyan koncentrált problémacsomagot idéztek elő, mellyel az országos választmány még csak megbirkózott valahogy,

⁶ MOLNÁR 2000, 255.p.

de az országgyűlésnek beletört a bicskája. A főrendek meglehetősen ellenérzésekkel fogadták a javaslatokat, és végső soron meg is akadályozták elfogadásukat.

Az országos választmány 1841. december 1-én tartotta első, alakuló ülését, másnap pedig létrehozta két alválasztmányát. Ezen a tanácskozáson jött javaslatba az alválasztmányok által követendő *egységes alapelvek* elfogadásának terve.⁷ Az országos választmány egy küldöttséget bízott meg az alapelvekről szóló határozatok előkészítésével. A bizottmány tagjai gróf Teleki József, Deák Ferenc, gróf Desseffy Aurél, báró Eötvös József, Klauzál Gábor, Pulszky Ferenc és Zarka János lettek.⁸ A küldöttség Szalay feljegyzései szerint 23 fő elvretett javaslatot, hozzá kapcsolva a mellettük szóló érveket és az ellenérveket is.⁹

Ami a börtön jövőjét érintő kérdések közül az anyagi jogi javaslatra nézve lényegesnek látszott, az a büntetési nemek megállapítása volt. A küldöttség a szankciófajtákról a december 10-i országos választmányi gyűlésben két javaslatot tett. Az egyik szerint „*a' halálos büntetés eltöröltessék*”, a másik pedig arról szólt, hogy „*a' verés ezentúl helyet ne foglalhasson a büntetés nemei között*”. Az előterjesztést a választmány nagy többséggel elfogadta. Ennek alapján készült el a büntető anyagi jogi javaslat, mely szerint a következő szankciókkal lett volna sújtható a bűncselekmények elkövetője: 1. életfogytig tartó rabság, 2. határozott ideig tartó, 3. fogság, 4. közhivatalvesztés, 5. pénzbeli büntetések, 6. bírói megdorgálás.¹⁰ Vagyis a javaslat büntetési rendszerében *a szabadságvesztés szinte kizárólagos szerepet* játszott.

Az elvi döntés komoly kodifikációs és gyakorlati következményekkel járt. A kódex szerkezetét, a bűncselekmények elhelyezését, súlyozását immáron a bezárás formáihoz kellett igazítani (illetve fordítva: a szabadságvesztés büntetést oly módon definiálni, hogy az lehetőség szerint alkalmas legyen a bűncselekmények szankcionálására, továbbá a bűncselekmények súlyának megfelelő differenciálásra).

Gyakorlati szempontból pedig ez a döntés azt jelentette, hogy a szankciórendszer súlyát a börtönrendszerre helyezve át, ennek megfelelő végrehajtási intézményhálózatot kellett létrehozni, vagy a meglévő tömlöcöket ennek megfelelően kellett átalakítani.

A szabadságvesztés büntetésről szólva az országos választmány döntése alapján előbb alapvető szinten, majd a kész tervezetben is megegyezés volt

⁷ SZALAY László: Előszó. In *Mittermaier a magyar büntetőtörvénykönyvi javaslatról*. Pest, 1843. Heckenast Gusztáv, V–VI. p.

⁸ SZALAY 1843, VI. p.

⁹ SZALAY 1843, VII–IX. p.

¹⁰ Az 1840. évi V. törvényczikkely által a büntető törvénykönyvvel válthatlan kapcsolatban lévő büntető s javító rendszer behozása iránt kimerítő véleményadás végett kiküldött országos választmány jelentése (továbbiakban *Jelentés 1843*). Buda, 1843, A m. kir. Egyetem betűivel. A/ Első rész. A büntettekről és büntetésekről (továbbiakban: Btk. 1843) 8. §

a szabadságvesztés-*büntetési tételek minimumainak mellőzéséről*,¹¹ így valamennyi törvényben meghatározott büntetési tétel a bíró számára az ítélet meghozatalakor, nyomós enyhítő körülmények fennforgása esetén „lefelé nyitott” volt.

A börtönrendszer meghatározása

Az 1830. évi operátum egyik melléklete a büntetés-végrehajtást már önállóan tervezte szabályozni. A *Tractamentum captivorum* a fogvatartottak klasszifikálásáról és egyes osztályoknak egymástól történő elkülönítéséről, a büntetés végrehajtására szolgáló intézmények építéséről, az őrzésbiztonságáról és az épületek berendezéséről, a rabok munkáltatásáról, oktatásáról, elhelyezéséről és napirendjéről szól.¹² Az a tény, hogy a kodifikációs bizottság szükségesnek látta a szabadságvesztésre (börtönre) ítélték végrehajtási szabályainak és a fogvatartási körülmények részletes összefoglalását, arra a kétségbevonhatatlan tényre utal, hogy a 19. század első felére Magyarországon is *általános szankciónemmé vált a börtönbüntetés*. Amennyiben a munkálat országgyűlés elé került volna, és hatályba lép, a magyar jogtörténetben létrejöhetett volna az első, országos szinten, kötelezően megfogalmazott börtönrendtartás. Ez a dokumentum jele volt annak, hogy a büntetés-végrehajtás önállósodása megkezdődött. A büntető eljárásjogi fejezetbe igazított néhány anyagi jogi megállapításon túl a deputatio a börtönügy kereteit ezzel az önálló szabállyal kívánta meghatározni.

A *Tractamentum captivorum* a büntetés-végrehajtásával kapcsolatban szükségesnek látta korszerű büntetés-végrehajtási intézmények létesítését. Az általa javítóháznak, domus correctoriának nevezett börtönökből legkevesebb tízet javasolt felállítani, egyet-egyet „kerületenként”, kettőt Horvátországban és Szlavóniában. Ezeket az intézeteket a súlyos bűnelkövetők fogva tartására tervezte: ezekbe az egy esztendőnél hosszabb időtartamra elítélteket szállította volna. Ez egyben kategorizálást is jelentett, hiszen az ennél rövidebb szabadságvesztésre szentenciázottak a törvényhatóságok tömlöceiben maradtak volna. Így eleve az intézeteknek legkevesebb két típusával számolt.¹³

Az 1840. évi V. törvénycikk az országos választmány számára nagyon határozott feladatot szabott, amikor előírta, hogy „...javaslatot készítsen az Ország

¹¹ SZALAY 1843, IX. p.

¹² BALOGH ELEMÉR: A szabadságvesztés jogintézménye az 1830. évi magyar büntetőtörvénytervezetben. In SZABÓ Imre (szerk.) *Ius et legitimatio. Tanulmányok Szilbereky Jenő 90. születésnapja tiszteletére*. Szeged, 2008, Pólay Elemér Alapítvány, 21. p.

¹³ BALOGH Elemér: Gondolatok a szabadságvesztésről első büntetőjogi operátumaink tükrében. In GOSZTONYI Gergely – RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): *Jogtörténeti Parerga II. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2018, ELTE Eötvös Kiadó, 23. p.

különös körülményeihez képest” a büntető rendszernek „legcélrányosabb módon mi alakban lehető alkalmazása – az e végből szükséges fogházaknak hol, mennyi számban s mi módon felállítása – azoknak felállítására, belső igazgatására s fenntartására megkívántató költségeknek a lehetőségig közelítő kiszámítása felől”. Vagyis a börtönrendszer jogi és technikai-gazdasági feltételeinek kimunkálását kellett elvégeznie.¹⁴ A cél a továbblépés volt az 1790-ben megkezdett úton, s folytatása az 1829–1830. évi operátumoknak.

Az idea tehát egy új, immáron *országos börtönhálózat kiépítéséről* nem a negyvenes évek törvényhozásának ötlete volt. Az 1795-ben még javítóháznak tervezett intézmény igénye 1830-ra szisztematikus, súlyos bűnelkövetőkre alkalmazott szigorú börtönként bukkant fel, hogy 1840-re a büntető javaslatok központi kérdéseként jelenjen meg.

Logikus lépés volt tehát, hogy 1841. december 10-én az országos választmány harmadik ülésében Szalay László szerint az alapelvek között¹⁵ arról is határozott, hogy „*börtönrendszerül a magányrendszer választassék*”.¹⁶ A választmányi jelentés különösebb indoklás nélkül rögzítette, hogy „elfogadva lőn a magányrendszer elve”.¹⁷ Az anyag visszautalt a jegyzőkönyvi vitákra, melyek során sikerült a választmány többségét a magányrendszer mellé állítani. A „javítás” gondolata és kifejezése ekkortájt már uralkodónak számította a szakmai beszédben. A *fogházjavítók* a magyar börtönöket *az európai és amerikai börtönügyi fejleményekhez* kívánták igazítani, amit többé-kevésbé a politikai ellittel is el tudtak fogadtatni. Valójában az amerikai modellben kifejlődött két szisztéma, a fogházjavító terminológiában magányrendszernek (solitary system) és hallgató rendszernek (silent system) fordított, és utóbb következetesen ennek nevezett konstrukciók közötti választásról folyt a vita. A harmadikként emlegetett, ún. „dolgozó [rendszer], mellynek lényege közös háló és dolgozó termekből áll, nem pártoltatott”.¹⁸ A nyugati értelemben vett börtönügyi értelmezés szerint ez a megoldás aligha tekinthető rendszernek, sokkal inkább „gyakorlatnak”. A dolgozó „rendszer” nem volt más, mint a fogházjavítás és

¹⁴ 1840. évi V. törvénycikk 1. §

¹⁵ Jegyzőkönyv az 1840. évi V. törvénycikkely által a büntető törvénykönyvvel válthatatlan kapcsolatban lévő büntető s javító rendszer behozása iránt kimerítő véleményadás végett kiküldött és folyó 1841-ik év November hónap 28-ra összehívott országos választmány üléseiről. (Az 1840. évi V. törvénycikkely által a büntető törvénykönyvvel válthatatlan kapcsolatban lévő büntető s javító rendszer behozása iránt kimerítő véleményadás végett kiküldött országos választmány jelentésének D/ melléklet) (továbbiakban *Jegyzőkönyv 1843*). Buda, 1843, A m. kir. Egyetem betűivel, 5. p.

¹⁶ SZALAY 1843, V–VI. p.

¹⁷ Az 1840. évi V. törvénycikkely által a büntető törvénykönyvvel válthatatlan kapcsolatban lévő büntető s javító rendszer behozása iránt kimerítő véleményadás végett kiküldött országos választmány jelentése (továbbiakban *Jelentés 1843*). Buda, 1843, A m. kir. Egyetem betűivel, 4. p.

¹⁸ Az országos választmány IV-ik ülése december 11-ik napján 1841-ik esztendőben. *Jegyzőkönyv 1843*, 7. p.

a fenyítőházi mozgalmak hatására némiképp bővített, javított tradicionális *tömlöcök „rabdolgoztató házakkal”* történet kiegészítése. Erre a választmány határozott nemet mondott. A kor reformerei túlnyomóan magánzárka-rendszerű épületekben gondolkodtak, melynek filozófiája értelemszerűen *gyökeresen különbözik* a korabeli (rendi-feudális) közös elhelyezéstől, miképpen idegen a közös munkáltatásra építő hallgató vagy vegyes rendszerektől is. Ez a felfogás még hosszú ideig rányomta bélyegét a magyar tervekre, s a század hetvenes éveinek elképzelései is gyakran a magánzárkás elzárás realizálása körül forogtak. Hasonlóképpen alakult a törekvés a reformkorban vármegyei építkezésekkel kapcsolatosan is.¹⁹

A vita egyértelműsítésére rögzítette a választmány már az argumentáció kezdetén polémia tárgyát képező rendszerek definícióját. A jegyzőkönyvben is rögzített meghatározásban „*a magány rendszer szerint rendezett fogházakban a fogoly éjjel nappal külön rekeszben tartatik; a hallgató rendszer mellett ellenben csak az éjt tölti magános háló kamrában, nappal pedig társaival közös termekben dolgozik*”.

Az országos választmány azon az állásponton volt, hogy „ezen rendszerek mind ketten csak rövidebb idő óta alkalmaztatván, nem létez még olly elhatározó tapasztalási eredmény, melly annak czélszerűségéről és kivihetéséről ezen országos választmányt tökéletesen meggyőzhetné”. A bizottmány egyfelől világosan látta a tapasztalati adatok hiányosságát, a döntés nehézségét, másfelől viszont mindenképpen a két korszerű, világszerte terjedőfélben lévő rezsím közül akarta a hazai megoldást kiválasztani. A tapasztalatok hiánya mellett szóba került a nemzeti karakter befolyásoló szerepe, a költségek szempontja, egészségügyi megfontolások figyelembevétele is. A döntés felelősségét az országos választmány kisebbsége egy alválasztmányra hárította volna, mely javaslatát „*külföldön tett és külön munkákban feljegyzett általános tapasztalások nyomán*” készítse el.²⁰

Az országos választmány azonban végül mégsem nevezett alválasztmányt a rendszerjavaslat megtételére, hanem egy hét múlva megkezdte a börtönrendszerek feletti vitát.²¹ Domináló benyomása az olvasónak a polémiairól annak mély szakmaisága és a nyugati szakirodalom alapos ismerete. Köszönhető ez a fogházjavító mozgalom alapos felkészítő vitáinak, de úgyszintén a választmányi tagok alapos tudakozódásának, nem is szólva Deák Ferenc és Eötvös József részvételéről.

¹⁹ KENESSEY Kálmán: Pillantás fenyítékünkre. *Pesti Hirlap*, 1841. 25. sz. 208. p., továbbá Csánádra vonatkozóan *Pesti Hirlap*, 1841. 52. sz. 436. p.

²⁰ Az országos választmány IV-ik ülése december 11-ik napján 1841-ik esztendőben. *Jegyzőkönyv 1843*, 7. p.

²¹ Az országos választmány V-ik ülése december 13-ik napján 1841-ik esztendőben. *Jegyzőkönyv 1843*, 7. p.

A jegyzőkönyv arról tanúskodik, hogy az országos választmány eleve a magányrendszer felé hajlott, a polémia is a magányrendszer pártolására előadott érvekkel kezdődött. Eötvösnek nem kis erőfeszítésébe került, hogy ne kerüljön le teljesen a napirendről a szívéhez közel álló hallgató rendszer: az országgyűlési viták azt tükrözik, hogy újra és újra felbukkantak az érvek a hallgató rendszer mellett is.

A vitában megfogalmazott, a választmányi tagok érvelése szerint lényeges előnyök döntöttek végül a magányrendszer mellett. A „börtönzés fő céljainak: mi szerint annak valóságos, igazságos, *de egyszersmind javító* büntetésnek is kell lenni, a magány rendszer tökéletesen megfelel”. „Az elkülönözött állapot, melybe az egyén helyeztetik, javítólag hat reá mind azért, mivel meggondolást és magába szálást eszközöl”, „Mind azért, mivel unalomból is *dolgozni kénytelenítettvén*, a henyéléstől – miből a legtöbb vétségek erednek – elszokik”.

„Az egészség sem veszélyeztetik a magány rendszer által, ha jól választott eledelek, a kamrák szellőztetése s orvosi felvigyázás által annak fenntartására szükséges gond fordítottatik.” A pszichés problémák pedig szintén oldhatók, például ha „a magány elzárás az igazgató, orvos és lelkész látogatásai által enyhíttetik. „Szól a magány rendszer mellett azon tekintet, hogy az elzárt egyénnek *gonoszabb társakkali együttlét* által eszközölni szokott megromlását *lehetetleníti*.” Igaz ugyan, hogy építési költségei tetemesebbek más struktúrájú börtönökénél, de ez már önmagában meg kell térüljön a rövidebb fogva tartási tartam, a kisebb számú őrség és felvigyázói kör tartása miatt.²² Anélkül, hogy most a polémia részleteire, érvekre és ellenérvekre kitérnénk, regisztrálható, hogy az országos választmány többsége minél távolabb kívánt kerülni a közös elzárástól, így valamennyi negatív tapasztalatuk a magányrendszer irányába sodorta őket. A külön „rekesztékekbe” elzárt rab számára mindaz lehetetlen, mi őket korábban a „bűn iskolájában”, a rendi tömlöcben megrögzött bűnözővé formálta. Végül is, jól meg hányva-vetve a dolgokat „az igen nagy többség a próbatételt elmellőzve azon okoknál fogva, melyek a magányrendszer mellett egyszersmind azon gyakorlati nehézségek tekintetéből, melyek a hallgató rendszer ellen felhozhatnak – a magányrendszert fogadta el azon kijelentéssel, hogy ezen tárgy részletes kidolgozásával megbízandó alválasztmány a *rendszer szigorúságának* – a mennyiben a büntetés e nemével öszvefér – *mérséklésére* tekintettel legyen”.²³

Ez a döntés végül is alapvetően határozta meg a majdan tervezendő és építendő börtönök architektúrális tulajdonságait. A magánzárkákban elzárt

²² Az országos választmány V-ik ülése december 13-ik napján 1841-ik esztendőben. *Jegyzőkönyv 1843*, 8. p.

²³ Az országos választmány V-ik ülése december 13-ik napján 1841-ik esztendőben. *Jegyzőkönyv 1843*, 10. p.

elítéltek szabadságvesztés-büntetésének letöltését elkülönített, személyre szabottan zárt térben kellett megszervezni, ennek okán közösségi terek tervezésére nem volt szükség. Ellenben az ötszáz fősre elképzelt börtönökbe nagyméretű zárkablokkokat kellett vizionálni. Mások voltak a biztonsági szempontok is, hiszen csak az esetleges rabszállítás alkalmával lépett ki a fogvatartott cellájából. Az persze nem volt kérdés, hogy a törvényhatósági börtönök jelen állapota ezeknek az elvárásoknak semmiképpen nem felelt meg, tehát komoly költséggel, alapvető átalakításokra volt szükség. Ebben a vonatkozásban jogosan vetődött fel a kérdés: vajon mi olcsóbb: a régi tömlöcök átalakítása, vagy új börtönépületek emelése?

A válasz egyértelmű volt: már az 1825/1827. évi VIII. törvénycikk által kibocsátott rendszeres bizottság is a kerületi börtönök felállítását javasolta, mely a Helytartótanács 1820. évi, törvényhatóságokat érintő felmérésének eredményeire támaszkodott. Hangsúlyos érvként jött szóba az aktuálisan vérhatalommal felruházott úriszékek felszámolásával megszüntetendő tömlöcök rabjainak elhelyezése is, hiszen ennek következtében „az egyes megyék rabjainak száma még növekedni fog”. Mind ezek arra bírták az országos választmány tagjait, hogy a férőhelyek szaporítása mellett döntsenek, mely nem törvényhatóságokként, hanem regionálisan létesítendő ún. kerületi börtönök felállításával oldható meg. Ezzel a választmány egy *kétszintű büntetés-végrehajtási intézményrendszer* felállítása mellett határozott. Az új büntetés-végrehajtási modellt a bizottság összekapcsolta a fogság és a rabság megkülönböztetésével. Jelentésében az országos választmány világossá tette, hogy „a rabnak kerületi vagy egyes hatósági börtönbe való záratását a rabságnak idő hossza határozván el, azok kik félévi, vagy ennél hosszabb rabságra ítéltetnek, a kerületi börtönökben lennének elzárandók”.²⁴ Eszerint tettek különbséget fogház és börtön között, mely egyben szigorúsági feltételkülönbséget is jelentett.

A börtönügyi alválasztmány jegyzőkönyvei ugyan nem maradtak fenn, mint az országos választmányé, de Fayer László a nádori titkos levéltárban rátaálalt a bizottság által készített jelentésre,²⁵ mely bizonyos értelemben indoklásul szolgált a betervezett javaslatnak.²⁶ Az *Általános Tudósítás* arról tanúskodik, hogy a börtönügyi alválasztmány komoly tanulmányokat folytatott a megfelelő törvényjavaslat előkészítéséhez, statisztikai adatokat elemzett és

²⁴ *Jelentés 1843*, 4. p.

²⁵ FAYER László: *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye*. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából. [Továbbiakban: *Anyaggyűjtemény 1843*] Budapest, 1898, Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, II. kötet, IX. p.

²⁶ Általános Tudósítása a Börtön Rendszer, és fegyelem szabályai kidolgozásuk, s több ezekhez tartozó állapotok tárgyában vélekedés készítés végett rendelt Országos Al-Választmánynak Munkálkodásai egész folyamatáról javallatai adatairól, – és az azokat támogatni látszó okokról. *Anyaggyűjtemény 1843*, II. kötet 509–519. p. (továbbiakban *Általános Tudósítás 1843*).

használt föl a lehető legoptimálisabb tervezet összeállításához. Ezek között kitüntetett szerepet játszott az építendő hatósági és kerületi börtönök mennyisége iránt az alválasztmányhoz intézett kérdés. Az erre vonatkozó javallat elkészítéséhez felhasználták a Helytartótanáctól bekért táblázatos kimutatásokat az 1831–1840. évekről. A táblás jegyzék valamennyi törvényhatósági (vármegyei, szabad királyi városi, kiváltságos kerületi) tömlöc, valamint a pallosjoggal bíró uradalmak és a kiváltságos községek börtöneibe került gyanúsítottak, per alá vontak, megítéltek adatait tartalmazta az elkövetett bűncselekmény nem és büntetése szerinti bontásában. Ezt a statisztikai adathalmazt kiegészítették a statáriális bírászkodás (a rögtönítélő törvényszékek) által elítéltek adataival, különös tekintettel a halálos ítéletekre.²⁷ Az „adatok és kútfők” elegendőnek látszottak, annak ellenére, hogy a Helytartótanács felszólítása dacára, a mindenki előtt ismert kodifikációs folyamatokat nem tekintve 12 vármegye (beleértve a területükön vérhatalmat gyakorló úriszékeket és kiváltságos községeket) jelentések nem érkeztek. Az alválasztmány tagjai azonban úgy vélték, hogy az esetleg utóbb beérkező kimutatások érdemben az országos adatokat feltehetően nem módosítják majd.²⁸

Az alválasztmány a halálra szóló ítéleteket (miután az országos választmány a halálbüntetés eltörléséről határozott), a fél évnél hosszabb szabadságvesztés büntetések körébe sorolta, az erre ítéendő rabok számával kalkulálta a várható férőhelyigényt.²⁹ Ennek alapján, átlagolva állapította meg az alválasztmány az évenkénti, fél évnél hosszabb időtartamra ítélt rabok éves várható számát 4886-ban. A kerekítve ötezer fő befogadására alkalmas börtönhálózat létesítéséhez szükséges intézményszámot magyar tapasztalatokból semmiképpen sem lehetett rögzíteni, miután ilyen vagy csak megközelítőleg hasonló büntetés-végrehajtási intézmény nem létezett. Az alválasztmánynak ismét le kellett szögeznie, hogy „példát tsak a külföldön létező intézetek mutathatnak, ezek pedig többnyire négy-vagy ötszáz rabra vannak építve”.³⁰ Felvetődött ugyan az ezer fős mamutintézetek létesítésének ötlete is, ezt azonban gyorsan elvetették, „több fontos okok mind azáltal, jelesen a szükséges jó rend fenntartása – a pontosabban tehető felügyelés a rak- és pénztárak kezelésük és naponként előforduló hivatalos kötelességek teljesíthetésének jobb folyamata vajmi nyomósan javasolják azt, hogy az igen sok (p. o. 1000) rabok befogadásukra számított kerületi Börtönök építése mellőztessék el”.³¹ Az országos választmány az ekkor már gyarapodó nemzetközi tapasztalatok felhasználásával döntött. A törvényjavaslat összeállításának időszakában már elérhetőek voltak a szép

²⁷ *Általános Tudósítás 1843*, 510. p.

²⁸ *Általános Tudósítás 1843*, 511. p.

²⁹ *Általános Tudósítás 1843*, 513. p.

³⁰ *Általános Tudósítás 1843*, 515. p.

³¹ *Általános Tudósítás 1843*, 514. p.

számban nyilvánosságra hozott és kiértékelt eredmények az amerikai és az angol börtönépítkezési praxisból. Ennek alapján körvonalazódott az optimális börtönméret férfiakat fogva tartó intézetek vonatkozásában 200 és 500 fő, a női fogházakban 100 fő befogadóképesség körül.³² A genti Maison de Force nyolc, teljesen soha ki nem épített trapéz alakú udvara közül a belga kormány a 8. számút rendeztette be a magánzárkás rendszer elvei szerint, 240 fogvatartottra. Angliában Kirkdale börtöne 384 főre épült, Millbank 600 férfi és 400 női fogvatartottra számított. Az Eastern Penitentiary 586, A Philadelphia County Prison 408, a párizsi La nouvelle Force 1300, a Pentonville Prison 520 fogvatartott számára épült.³³

A fenti megfontolások nyomán az alválasztmány az 500 fős kerületi börtönökre tett javaslatot. A kikalkulált, számítható rablétszám alapján pedig ez magától értetődően kínálta a 10 kerületi börtön építésének programját. Az országos választmány ezt a számítási módot saját jelentésébe is felvette, így indokolva meg a karoknak és rendeknek a tervezetben foglalt javaslatokat.³⁴

Azaz legalább tíz, regionális börtön építésére volt szükség, melyek a legkorszerűbb technikával lennének felszerelvek.

Az építészeti terveket meghatározó rendelkezések

A tervezet egyöntetűen határozta meg a magánykamrácskák hosszát és széltét: egyaránt két öl két lábban [= kb. 4,4 méter], magasságát pedig egy öl négy lábban [kb = 3,1 méter].³⁵ A rekesztéket úgy kellett tervezni, hogy abban *elegendő világoosság* jusson az ablakon keresztül, de a nyílást a rab által ki nem nyitható, vasrostélyos ablak fedje. Meg kellett oldani, hogy a rab állandóan *megfigyelhető* legyen a személyzet által.³⁶ A kamrák hangszigetelését illetően az elvárás az volt, hogy a vádlottak, a foglyok és a rabok „*minden tilos közlekedésektől elzárathassanak*”.³⁷

³² KROHNE, Karl: Die Gefängnisbaukunst. In HOLTZERNDORFF, Franz von – JAGEMANN, Eugen von (Hrsg.): *Handbuch des Gefängniswesens* I. Hamburg, 1888, Verlag von J. F. Richter, 491. p.

³³ KROHNE 1888, 475, 506. p.

³⁴ *Jelentés 1843*, 5–8. p.

³⁵ A Börtön-rendszerről. Az 1840. évi V. törvényczikkely által a büntető törvénykönyvvel válhatatlan kapcsolatban lévő büntető s javító rendszer behozása iránt kimerítő véleményadás végett kiküldött országos választmány jelentésének C/ melléklete (továbbiakban *Bö. 1843*). Buda, 1843, A m. kir. Egyetem betűivel, 350. §

³⁶ *Bö. 1843*, 353. §

³⁷ *Bö. 1843*, 347. §

A tervezett börtönkamrának ki kellett szolgálnia azt az általános határozatot, miszerint minden rab dolgozni köteles ítéletének teljes időtartama alatt, tehát a *munkáltatás technikai feltételeit* be kell tervezni a zárkába.³⁸

A tervezőknek ugyanakkor figyelemmel kell lenniük az egészségre, a javaslat szövege szerint a „bátorságra [biztonságra] alkalmasok és a célnak megfelelők legyenek”.³⁹ Meg kellett tervezni a kamrák téli fűtését, és olyan külön *árnyékszékrendszert* kialakítani, mely szökésre, másokkal közlekedésre alkalmat ne adjon.⁴⁰ A fűtésre vonatkozóan a választmány elvetette a kamránkénti külön kályhák rendszeresítését, továbbá bonyolultságánál és veszélyességénél fogva a gőzfűtést, az emberekben és személyzetben teendő esetleges károk miatt. A javaslat *lég- vagy vízfűtésre* szólt.⁴¹ Előírászerűen az elzárás előtti mosdatáshoz *fürdőszobákat*⁴², a betegek elkülönítéséhez a magányrendszer elveihez igazodó *kórházkamrácskákat* várt el az országos választmány. (A betegek elzárását gyógyításuk időtartama alatt is külön tervezte a választmány.⁴³) Természetesen konyhára,⁴⁴ halottaskamrára⁴⁵ is szükség volt.

A fegyelmezéshez külön magányzárkát várt el az országos választmány,⁴⁶ mely a súlyosan vétkező rabra várt: a *setétkamrát*.⁴⁷ Ahogyan az alválasztmány a kápolna fölöslegességét deklarálta a magányrendszer logikájából fakadóan,⁴⁸ azonképpen kellett fölöslegessé nyilvánítania a „kisebbségi rabokra” alkalmazható „javítási s tanító elem” megvalósítására szolgáló *esetleges „közös oskolák”* tervét is. Ahogyan az országos választmány rögzítette: az „a magányrendszer elvével ellenkezik”.⁴⁹ (Az oskolával ellentétben az országos választmány látványosan erőltette a *kápolnaépítés* lehetőségének keresését,⁵⁰ s ezt a feladatot jobb ötlet híján az építészetre hárította.)

Szó esett természetesen a tiszti és szolgálatbeli személyzet lakásainak elhelyezéséről, az őrszoba szerepéről.⁵¹

³⁸ Bő. 1843, 345., 347. §

³⁹ Bő. 1843, 347. §

⁴⁰ Bő. 1843, 350., 352. §

⁴¹ *Jelentés 1843*, 11. p.

⁴² Bő. 1843, 354. §

⁴³ Bő. 1843, 361. §

⁴⁴ Bő. 1843, 360. §

⁴⁵ Bő. 1843, 356. §

⁴⁶ Bő. 1843, 355. §

⁴⁷ Bő. 1843, 90. §

⁴⁸ Az országos választmány XXI-ik ülése November 22-ik napján 1842-ik esztendőben. *Jegyzőkönyv 1843*, 44. p.

⁴⁹ Az országos választmány XXVII-ik ülése November 29-ik napján 1842-ik esztendőben. *Jegyzőkönyv 1843*, 54. p.

⁵⁰ Az országos választmány XXI-ik ülése November 22-ik napján 1842-ik esztendőben. *Jegyzőkönyv 1843*, 44. p.

⁵¹ Bő. 1843, 359. §

A javaslat szövegezői úgy vélekedtek, hogy a kamrácskákhoz csatolt sétaterecskéket, melyek az amerikai magányrendszer szerves részei voltak, költségkímélés okából ne építsenek, pontosabban, ne legyen valamennyi kamrához kötelezően létesítendő szerkezet, de éppen ezért „alkalmas helyek legyenek kijelölve és elkészítve a végre hogy a föllebb érdekllett esetekben az illető elzárt vádlottak, foglyok és rabok a törvénnyel megállapított rendszer szabályai szerint megkívántató óvakodások mellett, *szabad levegőn sétálhassanak*”.⁵²

A törvényhatósági fogházak és börtönök tervrajzait a gyakorlat szerint a Helytartótanács engedélyezte.⁵³ Azt sem tartották a kodifikátorok kizártnak, hogy közös intézeteket tartsanak fenn a törvényhatóságok.⁵⁴ A kerületi börtönök újonnan épültek volna, a bekért és majdan eldöntött tervrajz alapján, „Ő Felésége kegyelmes jóváhagyásával”, aminek kapcsán a tervezetben újfent hangsúlyozták az éjjel-nappali elkülönítés szükségességét és a magánykamrácskák rendszerének alkalmazását.⁵⁵ A törvényjavaslatban az alválasztmány rögzítette, az országos választmány pedig elfogadta az 500 fő befogadóképességű börtönök terveztetését. Rögzítette, hogy a kerületi börtönök és a törvényhatósági börtönök berendezése, terveztetése *azonos szabályok szerint* történjen.⁵⁶ Mint ismeretes, büntetés-végrehajtási szempontból az országot tíz régióra osztották, s mindegyikbe egy kerületi börtönt terveztek állítani. A székhelyek kérdésében némi vita után Léva (Pozsony helyett), Keszthely (Nagykanizsa helyett), Buda, Kassa, Nagykároly, Nagyvárad, Szeged, Arad és Pozsega (Eszék helyett) városok mellett döntött a választmány.⁵⁷

Az 1843. évi büntetőjogi javaslatok szövegezői kiemelt figyelmet szenteltek a fogvatartottak kategóriáinak, és a letartóztatottak, vádlottak, foglyok és rabok között a végrehajtás szempontjából is komolyan különböztettek. Ezért adták utasításba, hogy a magánzárkarendszer tervezéséhez, hogy bár a foglyok és az elzárandó vádlottak is azonos méretű és berendezésű kamrákba helyeztetnek el, a fogva tartásukra „*elkülönözendő osztályzatok*” szolgáljanak.⁵⁸ Vagyis a három kategóriát: a foglyokat, a rabokat és a még meg nem ítélteteket egymástól jól elkülöníthető egységekbe kell tervezni. A magánzárkarendszer logikájából adódóan nyilván nem annyira biztonsági, mint inkább a szervezés egyszerűbbisége okokból. Az emeletes magánzárkaszárnnyak önmagukban kínálták az elkülönítés lehetőségét.

⁵² Bő. 1843, 363. §

⁵³ Bő. 1843, 364. §

⁵⁴ Bő. 1843, 365. §

⁵⁵ Bő. 1843, 366. §

⁵⁶ Bő. 1843, 370. §

⁵⁷ Bő. 1843, 372. § és Az országos választmány XXII-ik ülése November 23-ik napján 1842-ik esztendőben. *Jegyzőkönyv 1843*, 47. p.

⁵⁸ Bő. 1843, 346. §

A tervek*

Miután az országos választmány nagy többséggel a magányrendszer mellett tette le a voksot, az országgyűlési tárgyalásokhoz építési tervek megrendelését határozták el. Általános álláspontnak tekinthető, hogy a rendelkezésre álló vármegyei tömlőházak jelen állapotukban alkalmatlanok a magánzárkás rendszer befogadására. A választmány tehát inkább a kerületi börtönökre fókuszált: legyen a döntéshozók előtt áttekinthető, építési terv a legkorszerűbb megoldásokkal és költségigénnyel. Az ott alkalmazott elgondolások és ajánlások felhasználhatók majd a törvényhatósági börtönök kialakításánál is. Mint tudjuk, a Helytartótanács is rendelkezett már tervezetekkel, kapcsolatban állott több építésszel is, akik kifejezetten a központi kormányzék felkérésére készítettek vázlatokat, építési terveket, illetve végeztek áttervezéseket. Példának okáért a Nógrád vármegyei börtön építésének (Entz Mátyás balassagyarmati építőmester által 1840-ben készített tervrajza alapján) megindított előkészítő folyamatát a Hofbaurat az engedélyeztetés során letiltotta, és utasítására a budai Országos Építési Főigazgatóság Novák Dániel Királyi főépítésszel 1842-ben új terveket rajzoltatott.⁵⁹ Az Udvari Tanács azonban még ezt sem tartotta kellőképpen megfelelőnek, és 1843-ban újabb terveket rendelt.⁶⁰

Az 1843. évi javaslatához készítendő tervek elkészítéséhez három építőmestert kértek fel, Graefl Károlyt, Cassano Józsefet és Zitterbarth Mátyást. A Svájcból Magyarországra költöző régi német családból származó Graefl Károly⁶¹ otthonosan mozgott a nemzetközi börtönépítészetben, pályázata tanúsága szerint több mint egy évtizedig a helyszínen elemezte a különféle európai börtönök építészeti megoldásait. Giuseppe Cassano olasz származású építőmester jó kapcsolatot ápolt a kor meghatározó politikusaival. Többek között így történhetett, hogy 1843-ban az ünnepeelt pesti építésszel, Hild Józseffel, és Borsod vármegye jelöltjével, Miks Ferencsel szemben Szemere Bertalan őt bízta meg a miskolci színház épületének tervezésével és megépítésével is.⁶²

* Vö. MEZEY Barna: Reformkori börtöntervek Magyarországon. In MEZEY Barna – RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2006, Gondolat Kiadó, 351–368. p.

⁵⁹ TÖRÖK Enikő: *A balassagyarmati börtön építése körüli nehézségek*. https://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/a_balassagyarmati_borton_epitese_koruli_nehezsegek.html 2014.10.14.

⁶⁰ REITER László: A balassagyarmati börtön építéstörténetének levéltári forrásai. In TYEKVICSKA Árpád (szerk.): *Nagy Iván Történeti Kör Évkönyve*. Balassagyarmat, 1994, Kiadja a Nagy Iván Történeti Kör és a Nógrád Megyei Levéltár Balassagyarmati részlege, 95. p.

⁶¹ OROSZ Ernő: Heves vármegye családai. In BOROVSKY Samu: *Magyarország vármegyéi és városai Magyarország Monográfiája. Heves Vármegye*. Budapest, 1909, Országos Monográfia Társaság, 664. p.

⁶² DOBROSSY István: *Miskolc írásban és képen*. Miskolc, 1994, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 43. p.

Zitterbarth Mátyás, az Ausztriából Pestre települt építészcsalád legjelentősebb tagja, a pesti klasszicista építészet egyik legjelentősebb mestere volt.⁶³

A tervezéshez az országos választmány, mint láttuk, meglehetősen szűk mozgásteret hagyott. Az építőmesterek számára megszabott feltételek, a magánzárkaszárnyak és az ezekkel összefüggő logikus következmények azt az eredményt hozták, melyet feltehetően a témában járatos ellenzéki elit is várt: az amerikai börtönrendszerek fejlesztési fejleményeit és az európai mintabörtönök tapasztalatait hívhatták segítségül.⁶⁴

Az előzetes egyeztetések során szóba került a kor egyik népszerű megoldása, a Jeremy Bentham által javaslatba hozott panoptikus rendszer alkalmazása. A közzétett eredeti tervben emeletenként kör alakban elrendezett 24-24 zárka lehetővé tette, hogy a felügyelők az épület középpontjában álló toronyból valamennyi zárkába bepillantassanak. A magánzárkák nagy ívben szegélyezték több emelet magasban a kupola borította központi térséget. A cellákat függőfolyosó kötötte össze. A konstrukció térszerkesztési elve a külső falíven elhelyezkedő zárkák és az általuk közrezárt belső udvar kompakt egységére támaszkodott.⁶⁵ A rácsozott ajtók és a zárkák külső ablakain kívülről beszűrődő fényben napközben a megfigyelő személyzet a bezártak minden mozdulatát, mint egy árnyjáték, ellenőrizhette. A panoptikus, rotundarendszerű intézetek alapelve (melynek számos egyéb szempontot alárendeltek) az épület centrumában elhelyezett megfigyelési pontból tökéletesen biztosított ellenőrzés.⁶⁶ A benthami szerkezet a magánzárkarendszeres elképzeléseket híven szolgálta volna ez idő tájt, viszont jelentős hátránya volt a magas építési költség, a zárkasorok által körülölelt kihasználatlan tér. (Külső mintaként ekkor már állott a Santo Stefano Itáliában [1825], a genfi börtön [Svájc] és a Pentonville Prison Londonban [1842].⁶⁷) Az országos választmány előtt egyébként a mise, a látható oltár, az egyházi ceremónia lehetőségének biztosítása vetette fel a rotunda formájú építkezés lehetőségét, mely a „panopticon-alakban építés” miatt „az oltárnak minden rab általi láthatását is vonná maga után”. Erről azonban (lényegében költségei okán) megállapították, hogy „több tekintetből helytelenek és gyakorlatilag kivihetetlenek ismertették”.⁶⁸

⁶³ *Magyar Életrajzi Lexikon*. Főszerkesztő: KENYERES Ágnes. Budapest, 1969, Akadémiai Kiadó, 1081. p.

⁶⁴ MEZEY Barna: *A börtönügy a 17–19. században. A börtön európai útja*. Budapest, 2018, Gondolat Kiadó, 399. p.

⁶⁵ KÁTAI Dóra: *Börtönépítészet – Az európai büntetés-végrehajtási elmélet térbeli megfogalmazása*. Budapest, 2005. Kézirat. 4. p.

⁶⁶ FOUCAULT, Michel: *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Budapest, 1990, Gondolat, 338. p.

⁶⁷ Vö. CSÁGOLY Ferenc: *Középületek*. Budapest, 2004, Terc Kereskedelmi és Szolgáltató Kft.

⁶⁸ Az országos választmány XXI-ik ülése November 22-ik napján 1842-ik esztendőben. *Anyaggyűjtemény 1843*, II. 414. p.

Miután ezt a konstrukciót (alapvetően költséges mivolta okán) a választmány elvetette, a tervezők a másik, korukban divatozó megoldást választották: a radiális (másként csillagrendszerű) térszervezést. Ez a koncepció is a középponti ellenőrzés megszervezése köré tervezett: a centrálisan elhelyezkedő adminisztratív-kiszolgáló, megfigyelő hely köré épültek sugarasan a zárkatömbök, melyek egyenként is jól ellenőrizhető, leválasztható kisebb egységeket képeztek.

A radiális börtönök hasznosították Jeremy Bentham centrális felügyeleti elgondolásait és a genti mintának osztályozásra kitűnő lehetőséget biztosító udvarszerkezetét is. A magányrendszerben fölöslegessé vált udvarok helyét folyosók vették át, a zárkasárnyak között kialakuló tér a levegőt és a fényt biztosította a zárkák felé. A zárkák által közrefogott folyosó azután becsatlakozott egy közös találkozási pontba, ahol emeletenként elhelyezett, valamennyi szárnyat ellenőrizni tudó megfigyelőpavilon kapott helyet. Az ellenőrzőpontból a felügyelő személyzet így nem látott be közvetlenül a cellákba, de a folyosók forgalmát folyamatosan figyelni tudta. A magánzárkarendszer általános elfogadása a 19. század első felében nagy hatással volt a csillagrendszer terjedésére, hiszen lehetővé tette a nagy befogadóképességű, biztonságos, jól ellenőrizhető börtönök építését.

Az Egyesült Államok Pennsylvania államában 1818. és 1821. évben törvények rögzítették, hogy a szabadságvesztés büntetés végrehajtása magányrendszerben és munkával történő foglalkoztatással történjék.⁶⁹ Több nagyméretű intézet felállítását is tervezték, közülük egyet az állam keleti részére. Ennek a programnak nyomán 1828-ban adták át rendeltetésének az Eastern Penitentiaryt. (A Philadelphiában megvalósult intézmények már nevükben [Penitentiary] is hordozták a megújulást. Nem „prison” a megjelölésük, hanem „penitentiary”, mely kifejezést ez alkalomból hozták létre az angolban a latin poenitentia továbbképzésével.⁷⁰)

John Haviland angol építésztől az elterjedőfélben lévő sugár- vagy csillagrendszer szerint rendelték meg az intézet tervét. Haviland az Egyesült Államokban ezzel a munkájával szerzett hírnevet magának. Az angliai kísérleteket és az európai előzményeket, a korai börtönépítészeti tapasztalatokat összegezve tervezte meg a 250 fő befogadására alkalmas, egyemeletes, hétszárnyas csillagépületet. Ez a rendszer továbbfejlesztése volt a San Michele zárkastruktúrájának és folyosórendszerének, beolvasztotta a genti intézet udvarrendszerű szerkezetének cellaudvaros szisztémáját, és alkalmazta a panoptikus rendszer vonatkozó elveit is.

Miután a rotunda modelljét a választmány alkalmatlannak ítélte, és kizárta a lehetőségek közül, a magyar tervezők is a radiális intézet irányában keresték a

⁶⁹ ARNDT, Jörg. *Strafvollzugsbau. Der Einfluß des Vollzugszieles auf den Bau der Anstalten für den Vollzug der Freiheitsstrafe*. Bochum, 1981, Studienverlag Dr N. Brockmeyer, 25. p.

⁷⁰ LAUBENTHAL, Klaus: *Strafvollzug*. Berlin–Heidelberg–New York, 1995, Springer, 30. p.

megoldást. Az „észak-amerikai metódus nyomán építendő javító börtönök” tervét leadó építészek meglehetősen hűséggel követték az eredeti mintát. A Philadelphiában felépített Eastern Penitentiary egy központból kiinduló hét, külső zárkásoros tömbje könnyen áttekinthető, a centrális elhelyezésű megfigyelő-pontból a közepén összefutó folyosókon keresztül valamennyi zárka könnyen elérhető. Ragályok, megbetegedések, fogvatartottak fegyelmezetlen magatartása, netán zendülése esetén az egyes folyosók (zárkatömbök) lezárásának nem lebecsülendő biztonsági funkciója volt.⁷¹ A legfőbb hátránya költségessége, mely miként az ismert, hazánkban is a megvalósítás fő gátjává vált.

Graefl Károly egyik terve híven másolta az amerikai mintát.⁷² A főfronton elhelyezett igazgatói épület mögé (melyben helyet kapnak az igazgató lakása mellett az irodák, az írnokok szobái, a levéltár és további kiszolgáló egységek) igazította be a hat zárkatömbből álló radiális terve szerinti klasszikus csillag szerkezetű megoldással, a külső cellasoros zárkaépületeket. Az igazgatói épület homlokrajzi tervéből is láthatóan a pentonville-i mór jegyeket viselő mintát követve, ónémet stílusú, eklektikus homlokzatot tervezett. Ez a terv már körvonalazta az abszolutizmustól és a barokktól örökölt, a később a polgári középítkezésekben jellemzővé váló, az igazságügyi palotákon uralkodó építési filozófiát: a börtön vagy törvényszéki épület fő frontja a hatalom kisugárzásának egyik szimbóluma, s egyben a város látványossága.

A másik projekt klasszikus, kétszárnyas „paralelogramma” szerkezetű épület lett volna, amelynek középpontjába az adminisztrációs tömb került, amelyikből két irányban nyúltak el a külső zárkásoros szárnyak.

Graefl a zárkákhoz sétaudvarokat tervezett, az emeleten részben a földszintet elfedő módon. Tervének különlegessége az a korszerűség, mellyel az egyes zárkákban a vízvezeték (mosdókaagyló) és árnyékszéki csatornák (vízöblítéses WC) tervezését intézte. A zárkák fűtését légbefúvásos módszerrel gondolta megoldani.

Giuseppe Cassano egyik modellje⁷³ egy hét zárkatömbös, hasonló radiális mintát követ, főhomlokzatán klasszicista hivatali épülettel. Emellett pályázott egy másik tervvel is, ami tipikus „telefonpózna” szerkezetű alaprajz szerint épülhetett volna. Az igazgatósági épületből egy egyenes folyosóépület bal és jobb szárnyán két-két külső cellasoros zárkatömb helyezkedett volna el, ami lényegesen megnövelte volna az épületegyüttes méreteit, hiszen ugyanannyi

⁷¹ HACKER ERVIN: *A szabadságvesztés-büntetések végrehajtására szolgáló intézetek építése és berendezése*, Budapest, 1943, 5. p.

⁷² Magányrendszerű háromszáz rabra tervezett fogháznak terve. Magyar Országos Levéltár Regnicolaris Levéltár N. 95. Archivum regni 1222–1988. Lad 44. Az 1840. évi V. törvénycikk által a büntető javító rendszer kidolgozására kiküldött választmány 1840–1844.

⁷³ Plaene zu den in Ungarn nach der nordamerikanischen Methode zu erbauenden besserungs Gefaengnissen – Entworfen von Joseph Cassano Architekt und Baumeister MOL Regnicolaris Levéltár N. 95. Archivum regni 1222–1988. Lad. 44.

rab elhelyezésére vállalkozott volna két (illetve négy) szárnyban, mint a korábbiakban hét sugárirányú tömbben. Harmadik terve egy Graeflre emlékeztető, az igazgatási épülettömbből jobbra és balra induló középfolysós, külső zárkásoros szárny modelljét követte.

Zitterbarth Mátyás egyetlen terve az egyszerű, paralelogramma alaprajzú épületegyüttes vízójára épült, a középső tömb által két különálló középfolysós zárkaszárnyra tagolt börtön képét vázolta fel. Ő nem kísérletezett a sugaras struktúrával. Legfőbb eltérése Graefl vagy Cassano hasonló tervétől a homlokzat, mely Graefl „nyájas” és „korántsem ijesztő” hatású tervével, Cassano komor filozófiájával szemben a szigorúság és egyszerűség jegyeit viseli magán.

Az országos választmány az egyik legnagyobb problémának azt látta a tervezésben, hogyan lehet összeegyeztetni a magányrendszerű elzárást a lelki neveléssel szoros összefüggésben álló mise/istentisztelet szervezésével. Felszólította a pályázó építészeket, adjanak arra a kérdésre választ, miként lenne megoldható az, hogy minden rab „az oltárt és misemondó papot láthassa a nélkül, hogy a rabtársaitól s ezek tőle láttathatnának”. A rotunda rendszerű épület elvetését követően vizsgálták meg a választmány tagjai a nyugat-európai magányrendszerű börtönöket kiegészítő, gyakorlatban létező „páholyrendszer” is, mely a rabokat egymástól jól elhatárolt, válaszfalakkal felszerelt lépcsőzetesen elhelyezett, félkörívben telepített fülkékbe igazította. A fogvatartottakat egyenként, csuklyában vezették volna kis, szűk páholyukba, melyekből az oltárt és a misemondó papot láthatták. Az országos választmány ezt a megoldást se tartotta megfelelőnek (amivel ráadásul az esetleges oktatás lehetőségét is törölte a rendszerből). Úgy vélekedett, hogy „a páholyok szomszédságánál fogva a rabok jelek, kopogás, stb. általi közlekedés útján a magányrendszert könnyen kijátszhatják”.⁷⁴ A választmány a megoldást, miután az ismert architektúrális lehetőségeket kizárta, áthárította az építészekre. Úgy döntött, hogy „az építés iránti határozat akkorra halasztatik, midőn az alválasztmány a műértők véleményét a kerületi börtönben építendő kápolna iránt be fogja nyújtani”.⁷⁵

Az építőmesterektől érkezett válaszok erősen összecsengetek. Graefl válaszában leszögezte, hogy „miután a panopticon alakban építés az a körül csakugyan előforduló többféle gyakorlati nehézségek miatt félrevetett... őszintén kijelenti, miképen ő maga részéről oly módot nem találhat, melly szerint a magányrendszer szigorú elveinek épségben tartása mellett, az egy helyen szolgáltatott misét valamennyi rabra nézve láthatóvá tenni lehetne”.⁷⁶

⁷⁴ Az országos választmány XXI-ik ülése November 22-ik napján 1842-ik esztendőben. *Jegyzőkönyv 1843*, 44. p.

⁷⁵ Az országos választmány XXV-ik ülése November 26-án 1842-ik esztendőben. *Jegyzőkönyv 1843*, 51. p.

⁷⁶ A főméltóságú országos Alválasztmányhoz. Graefl Károly az iránti véleményét, valljon a magányrendszer feláldozása nélkül lehetne-e oly módot találni, melynél fogva a rabokra nézve a mise láthatása eszközöltetné? alázatosan bemutatja. In Felsőes első Ferdinánk által szabad

Cassano ugyan ennyire nyíltan nem fogalmazott, mindenesetre a magányrendszerű börtönben alkalmazott nem magányrendszerhez igazodó megoldást nehézkesen megvalósíthatónak ítélte. Ennek ellenére mindkét építész kísérletet tett a kérés legalább részleges teljesítésére. Cassano a tömlőcfolyosók kiszélesítésével operált, vélekedése szerint, ha a zárkák közti beltávolság két öl helyett hat öl szélességűre építenék, ebben az esetben tömlőcéből a rabok többsége rátekinthetne az épület középpontjára elhelyezett oltárra. Másik ötlete bizonyos nehézségekbe ütközött, különösen hideg időben, amikor az ablaküvegek könnyen bepárásodhattak: öt külön, az ablakokból látható kápolna építésére tett le terveket.⁷⁷ Graefl sajátos megoldást javasolt: egy szárnyból szárnyba szállítható 21 hüvelyk magas talpra helyezendő mozgatható oltárt tervezett, melyet a szárny 16 cellájából direkt formában, a többiből pedig tükörrendszerek segítségével lehetett volna megtekinteni.

*

„Cassano és Graefl tervei felveszik a versenyt a legfejlettebb nyugati országok börtönterveivel, illetve megvalósult épületeivel. Bizonyítékai annak, a törekvésnek, hogy Magyarországon a büntető javító rendszerben a legjobb módszert kívánta alkalmazni. Ennek érdekében *tanulmányozták* oly aprólékosan a kor neves egyéniségei a *külföldön bevált módszereket*, az építészek pedig a *börtönépületeket*.”⁷⁸ Amennyiben a bizottság javaslatát a diéta és az uralkodó elfogadta volna, s felépül a tíz kerületi börtön, bármelyikük terve szerint építették is volna, bizonyosan nemzetközi színvonalú országos hálózata lett volna a magyar büntetés-végrehajtásnak. Tudjuk, ez nem következett be. Az országgyűlés magára hagyta a büntetés-végrehajtást. Az elkövetkezendő években a polgári átalakulás meghatározóbb programjai kerültek előtérbe, a börtönüggyel legfeljebb áttételesen foglalkoztak. Ennek lett eredménye, hogy Magyarország korszerű büntetés-végrehajtási intézetek nélkül lépte át a polgárosodás küszöbét. A hatósági börtönökben „a legelnézőbb bíráló sem találhatna dicsérni valót” – írták a diktatórikus monarchia éveit követően született első magyar börtönügyi összefoglalás szerzői, Pulszky Ferenc és Tauffer Emil.⁷⁹

királyi Pozsony városába 1843-iki esztendei pünkösdi hava 14-ik napjára rendeltetett Magyarország közgyűlésének írásai I–IV. Pozsonyban. Az országgyűlési irományok kiadó hivatalában. Pesten, Landerer és Heckenastnál 1844 (továbbiakban: *Az 1843–44. évi országgyűlés írásai*) I. 203. p.

⁷⁷ Alázatossággal benyújtandó felelete Cassano József építésznek. *Az 1843–44. évi országgyűlés írásai*, I. 205. o.

⁷⁸ NEMES Márta: Börtönépítés Magyarországon. In PUSZTAI László – HADIK András – FÜLÖP Csilla. (szerk.): *Igazságügyi épületek Magyarországon a dualizmus korában*. Székesfehérvár–Budapest, 1986. Az OMF Magyar Építészeti Múzeuma

⁷⁹ PULSZKY Ágost – TAUFFER Emil: *A börtönügy múltja, elmélete, jelen állása különös tekintettel Magyarországra*. Pest, 1867, Emich Gusztáv kiadványa, 312. p.

Székely Márton*
IGAZSÁGÜGYI ÉPÜLETEK
TERVPÁLYÁZATAI
MAGYARORSZÁGON
1903–1916 KÖZÖTT

Jelen tanulmány a szerző doktori kutatásain alapul, mely a magyarországi építészet 1891 és 1918 közötti tervpályázatainak fejlődéstörténetét foglalja össze intézmény- és stílustörténeti vonatkozások szempontjából.¹ Az 1891 utáni negyed század – az első világháborús összeomlásig tartó korszak – vizsgálata a hazai építészeti-műszaki szaksajtó különböző orgánumainak részletes adatgyűjtésén alapul. A vizsgált periódus alatt összesen több mint 800 építészeti pályázat adatai gyűltek össze.² Ezek közül alig százzal rendelkezünk részletesebb információkkal vagy pályatervekkel, főleg a jelentősebb középületekre kiírt versenyek azok, amikről bővebbek a forrásaink. Ezek a tervezési versenyek rendre a szaksajtó érdeklődésének középpontjában álltak, a legjelentősebb projektek pedig a szélesebb közvélemény számára is releváns témát adtak. A dualizmus korában egyre elterjedtebb gyakorlattá vált, hogy az állami középületek tervezésére nyilvános pályázatot hirdessenek, melyeken bármelyik magyar állampolgárságú építész részt vehetett. Olyan, azóta emblematikussá vált épületek, mint az Országház vagy a Vajdahunyad vára kialakítása egykor aktuális kérdést képezett – különböző tervezők elképzeléseinek versengése formájában folyt vita a megvalósulandó formájukról. Az 1867-es kiegyezés után élénkülő gazdasági élet és a kiépülő polgári intézményrendszer a korábbiaknál több építkezést generált, és a megvalósuló épületek közül egyre több esetben volt magától értetődő a tervező pályázat útján való kiválasztása. Iskolák, kórházak, városházák vagy éppen színházak és vigadók tervezésére meghirdetett

* Székely Márton műemlékvédelmi szakértő, Mathias Corvinus Collegium.

¹ SZÉKELY Márton: *Építészeti tervpályázatok Magyarországon 1891–1918 között*. Doktori disszertáció. (Témavezető Maróty Katalin) BME ÉPK Csonka Pál Doktori Iskola, 2020, Budapest

² SZÉKELY 2020, 25. p.

országos tervversenyekből az 1890-es évektől kezdve az első világháborúig évente többet is találhatunk a korabeli sajtót szemlélve.

Megfigyelhető, hogy 1903 előtt törvényszéki épületre nem írtak ki nyílt tervezési versenyt hazánkban. Az 1880-as évek végétől már számos településen épültek törvényszékek és börtönök szerte az országban, például Szegeden, Nyíregyházán, Kolozsváron Wágner Gyula, vagy Komáromban, Nagyváradon, Brassóban pedig Kiss István tervei alapján.³ Ők ketten szinte specializálódtak az igazságügyi épületek tervezésére, ám Kiss 1902-ben meghalt, utána pedig már Wágner is csak egy törvényszéket tervezett: az egrit.⁴ A változásnak köze lehetett az 1902-es botrányhoz, amikor áprilisban az országgyűlésben folyt heves vita a minisztériumok által közvetlen megbízott építészek munkásságának megítéléséről, és a nyílt pályázatok sorozatos elmaradásának vélt visszásságairól; ekkor a felszólaló Zboray Miklós ellenzéki képviselő nevesítette is a fenti két építész, mint az igazságügyi tárca bevett tervezőit.⁵

De 1902 után már egyértelműen megsaporodtak az igazságszolgáltatás épületeire kiírt pályázatok is. 1903 és 1916 között összesen 18 városban jelent meg pályázati felhívás törvényszéki épület tervezésére, továbbá két helységben járásbírószágra is. A 18 törvényszéki – vagy korabeli szinonimával élve törvénykezési – palota közül 12 esetében fogházzal együtt tervezték megépíteni az épületet, míg a két járásbírószágra közül az egyiket adóhivatallal, míg a másikat fogházzal együtt.

A 20. század első évtizedének törvényszéki épületekre kiírt pályázatai közül a kaposvári az első a sorban, ahol 1903 januárjában hirdették ki a versenyt.⁶ A jelíges, vagyis titkos pályázaton csak magyar állampolgárok vehettek részt. A korszakban közepesnek számító 2000 koronás első díj volt kitűzve, de a kiírás a tervezendő épület megjelenésére vonatkozólag semmiféle kikötést nem tett, mindössze a célszerűségre és a takarékosagra hívta fel a pályázók figyelmét. A megkötések hiányának ellenére a 13 beérkezett terv között mégis egyértelműen több historizáló pályatervet láthatunk a korszakban átlagosnak mondhatónál; a hét ismert terv közül pedig kettő is alternatív stílusú – eklektikus és szecessziós – homlokzatokat tartalmaz. A bírálat szövegéből azonban

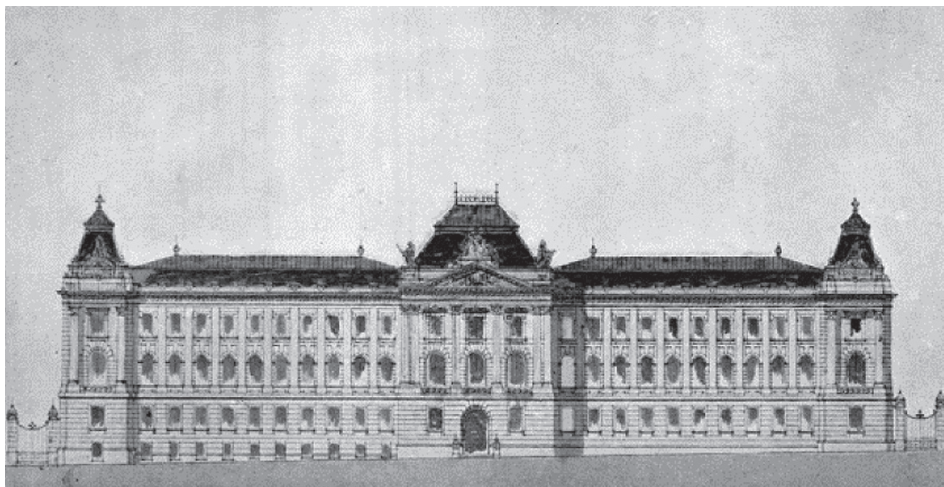
³ Az igazságügyi épületekről bővebben lásd PUSZTAI László: A bírósági épület. In KÁLLAY István – PUSZTAI László – STIPTA István: *Bírósági épületek Magyarországon*. Budapest, 1993, HG & Társa Kiadó, 33–49. p.; ZINNER Tibor (szerk.): *Magyarország bíróságai és ügyészségei az ezredfordulón*. Debrecen, 2001, Blende Bt.; KENGYEL Miklós: *Perkultúra. A bíróságok világa. A világ bíróságai*. Budapest–Pécs, 2011, Dialóg-Campus; MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: Az igazságügyi szervezet a fizikai valóságban: a Kúria épülete. *Jogtörténeti Szemle*, 2017. 1–2. sz. 87–96. p.

⁴ Vö. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: *Az egrri Törvényház. The Eger Courthouse*. Budapest–Eger, 2018, Országos Bírósági Hivatal

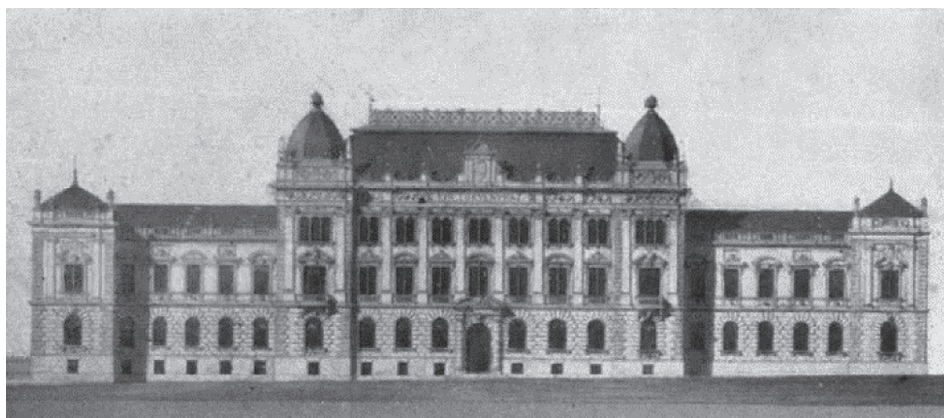
⁵ Az építészeti és építési ügyek a Parlamentben. *Budapesti Építészeti Szemle*, 1902. 10. sz. 130–139. p.

⁶ A kaposvári törvénykezési épület és fogház pályatervei. *Magyar Pályázatok*, 1904. 4. sz. 2. p.

egészen egyértelműen körvonalazódik a zsűri álláspontja, mely ugyan nem ítéli el *ab ovo* a szecessziót, de a funkcióhoz nem illőnek tartotta.⁷ Az első díjat Marton Ákos–Reime Márkus klasszicizáló neobarokk terve nyerte, míg a másodikat a tapasztalt igazságügyiépület-tervező: Wágner Gyula, aki konvencionális neoreneszánsz tervét akár negyed századdal korábban is készíthette volna. Azonban Wágner adott alternatív – szecessziós – főhomlokzatot is, mely kifejezetten sikerületlen, nélkülözi a lendületet, bizonyos részletei még így is klasszikus benyomást keltenek – mintha korábbi épület átalakításáról lenne szó.

1. kép: Kaposvár, Marton és Reime – 1. díj*

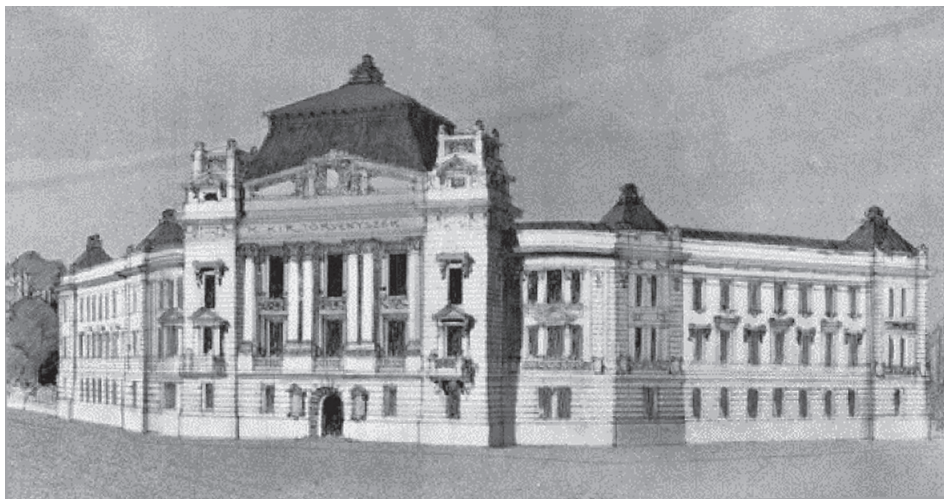

2. kép: Kaposvár, Wágner Gyula – második díj**

* Kaposvár, Marton Ákos–Reime Márkus. (*Magyar Pályázatok*, 1904. 4. sz. 8. p., Arcanum Digitális Tudománytár/ADT)

** Kaposvár, Wágner Gyula. (*Magyar Pályázatok*, 1904. 4. sz. 9. p., ADT)

⁷ Uo. 25–31. p.

3. kép: Kaposvár, Kármán és Ullmann – 3. díj*

4. kép: Kaposvár, Császár és Lechner**

A harmadik díjas Kármán–Ullmann-tervnek sikerült klasszikus összhatás méltóságjeltségét elérnie kevésbé konvencionális részletképzéssel. Míg a további négy terv közül kettő historizál – egy neobarokk és egy neogótikus –, kettő pedig a századforduló lechneri irányát követi florális motívumokkal texturált sík homlokzatával és hullámzó pártázatával. A második magyaros terv, a Császár K. Ferenc–Lechner Jenő párostól, mindazonáltal adott egy klasszikusabb alternatív homlokzatot is, mely részletképzésében igyekszik az összhatás keretein belül maradván innovatív lenni – sokkal kevésbé meggyőző végeredménnyel,

* Kaposvár, Kármán Géza–Ullmann Gyula. (*Magyar Pályázatok*, 1904. 4. sz. 14. p., ADT)

** Kaposvár, Császár Ferenc–Lechner Jenő. (*Magyar Pályázatok*, 1904. 4. sz. 21. p., ADT)

mint Kármán–Ullmannék. A bíráló a historizáló tervekre csak annyi megjegyzést tesz, hogy az architektúra a rendeltetésnek megfelelő; kivéve a gótizáló elképzelést, amit bár tetszetősnek, ámde túltagolásával nyugtalannak is ítél – ami nem fejezi ki a funkciót.⁸ A Császár–Lechner duó stílusát a rendeltetést nem kifejező mivoltán keresztül marasztalták el. A bíráló itt explicit kimondja a klasszikus stílus zsűri szerint megfelelőbb mivoltát, konkrétan kiemelve a főpárkány szerepének fontosságát.⁹ A másik szecessziós tervnél is ugyanez az ítélet, de összességében mégsem mondható egyértelműen obskúrusnak a bírálók értékelése, Wágner avítt tervére például egy enyhén mégiscsak kritikus megjegyzést tettek.¹⁰ Valamennyi pályaterv közül pedig éppen a Kármán–Ullmann párosénak stílusát tartja a legjobbnak.¹¹ Ez a tervezet azonban részleteit tekintve inkább szecessziósnak mondható, csak a kompozíció maradt hagyománytisztelő – azonban e tervezőpárostól már ez is különös; ők már – fentebb taglalt – évekkel korábbi pályaterveiken is merészebb formálással éltek, így e „visszalépést” minden bizonnyal a bíráló várható értékítéletére való spekuláció okozhatta. Kármán–Ullmannék munkája valóban egységesnek ható átmeneti stílusú épület; úgy látszik, ez a fajta kompromisszumos irány volt a zsűri szerint ideális, lévén a par excellence magyaros szecessziót és – ha jóval finomabban is – a túl konvencionális historizálást is egyaránt elmarasztalták.¹²

Gyulafehérváron 1904 júniusában hirdették ki a pályázatot a törvényszéki palota megtervezésére, a kitűzött első díj itt is 2000 korona volt.¹³ 25 pályamunka érkezett be, az ezek közül ismert kilenc terv között hét historizáló, melyből hat klasszikus és barokk elemekből konvencionálisan válogat – ezek közül került ki mindhárom díjazott terv.

⁸ „A pályaterv architektúrájának stílusa nem vág össze az épület rendeltetésével. Az ablakszemöldökök görbületei; az egységes, komoly árnyékhatást nyújtó főpárkány helyett választott hullámvonalakban végződő pártafal sokkal nyugtalanabb külsőt kölcsönöznek az épületnek, mintsem itt megkívántató. A főhomlokzatnak klasszikus stílusban kidolgozott alternatívája ebben az esetben megfelelőbb volna.” *Magyar Pályázatok*, 1904. 4. sz. 29. p.

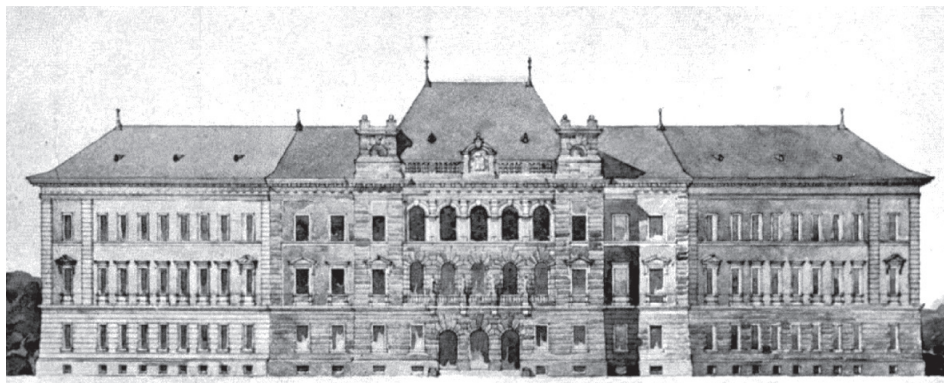
⁹ Uo.

¹⁰ „A főhomlokzat architektúrája – bár az teljesen járt úton halad – egyszerű, elfogadható.” *Magyar Pályázatok*, 1904. 4. sz. 27. p.

¹¹ „A tervezet architektúrája művészi kéznek munkája. Tudott jellegzetes lenni és ügyes csoportosítással és kevés eszközzel nagy hatást elérni. Erről, t. i. a külső architektúráról, csakis dicséret mondható.” *Magyar Pályázatok*, 1904. 4. sz. 28. p.

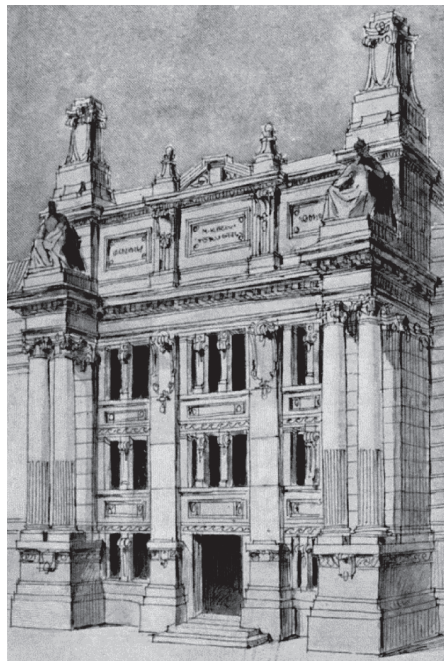
¹² *Magyar Pályázatok*, 1904. 4. sz. 30. p.

¹³ *Vállalkozók Lapja*, 1904. 28. sz. 7. p.

5. kép: Gyulafehérvár, Gerster Kálmán – 1. díj*

Gerster Kálmán első díjas terve meglehetősen száraz és merev, melyet a bíráló is szóvá tett.¹⁴ Marton Ákos – ezúttal egyedül – egy Alpár Ignác Osztrák–Magyar Bankjának parafrázisaként is tekinthető elképzelést vázolt fel, továbbá a nem díjazott Kriegler Sándor tervének oldalhomlokzatai is meglehetősen hasonlóságot mutatnak a banképülettel. Ebből a klasszikusan historizáló sorból Aigner – egyéni stílusára oly jellemző módon – neoromán terve mellett két progresszívebb elképzelés lóg ki. Az egyik Kőrösi Albertnek a szecesszió Korb–Giergl-i irányát követő pályaműve, míg a másik az ifjú Reiss Zoltánnak Faludy Ferencsel közös terve. Bár ez utóbbi tervből csak a középrizalit látványskiccét közölték, azon is feltűnő a historizáló-szecessziós átmeneti formálásmód lendülete és – az ilyen az irányba indulók többségével ellentétben – frissessége.¹⁵

6. kép: Gyulafehérvár, Reiss és Faludy**

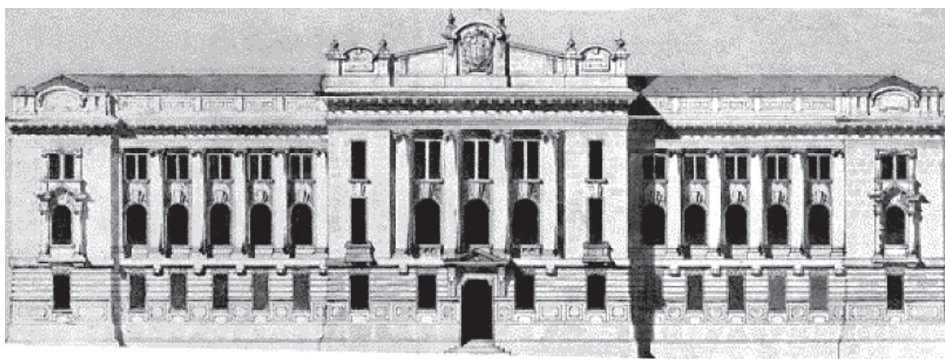
* Gyulafehérvár, Gerster Kálmán. (*Magyar Pályázatok*, 1904. 12. sz. 5. p., ADT)

** Gyulafehérvár, Reiss Zoltán–Faludy Ferenc. (*Magyar Pályázatok*, 1904. 12. sz. 12. p., ADT)

¹⁴ *Magyar Pályázatok*, 1904. 12. sz. 29. p.

¹⁵ Az ablakosztás már megelőlegezi bő két évtizeddel későbbi fő művét: az 1926-ban felépült Corvin áruházat.

Nagybecskerekén 1904 októberében írtak ki törvényszék épületre tervezési versenyt,¹⁶ melyre 24 pályamű érkezett be. Az egy évvel korábban Kaposváron nyertes Marton–Reimer páros ekkor két historizáló alternatív tervet adott be: egy klasszikusabbat és egy gótizálót, melyről részletesen szólt a bírálókat.¹⁷ Itt azonban még a klasszikus verzió is csak második díjat ért, melyen az Osztrák–Magyar Bank hatása szintén szembevetődött. Ezzel szemben a gótizáló variáns csupán ennek felületesen átdolgozott változata volt. Aigner Sándor első díjas tervének merev és tiszta neoromán stílusát nem kritizálták. Jablonszky Ferencnek ívelt kettős manzárd formájú kupolás tisztán neobarokk terve harmadik díjat hozott.

7. kép: Nagybécskerek, Marton és Reime – 2. díj*

Megemlíthető még, hogy 1904-ben Kiskunhalason a járásbírószágra – adóhivattal együtt – írtak ki tervezési pályázatot, mely munka szerényebb volumenét jelzi a kitűzött díjazás is, csupán 400 korona volt az első díj.¹⁸ Pályaterveket nem ismerünk, de két első díjat nyert alkotás tervezőjének neve ismert. A *Bíró uram* jellegű terv szerzői Kiss Géza, Bihari Jenő és Németh Béla, míg a másiké a korabeli pályázatokon rendszeresen szereplő Tóásó Pál.¹⁹

* Nagybécskerek, Marton Ákos–Reime Márkus. (*Magyar Pályázatok*, 1905. 9. sz. 13. p., ADT)

¹⁶ Kiírásból: „A homlokzatok minden felesleges cifraság mellőzésével, mégis azonban akként tervezendők, hogy az épületek rendeltetése azokban külsőleg is kifejezést nyerjen és az építési stílus is megfelelőjen.” *Magyar Pályázatok*, 1905. 9. sz. 22. p.

¹⁷ „Az egyik inkább classicus nyugodt formákat látat és ez az épület rendeltetésének megfelelőbb, mint a nyugtalanabb gothicus homlokzat.” *Magyar Pályázatok*, 1905. 9. sz. 23. p.

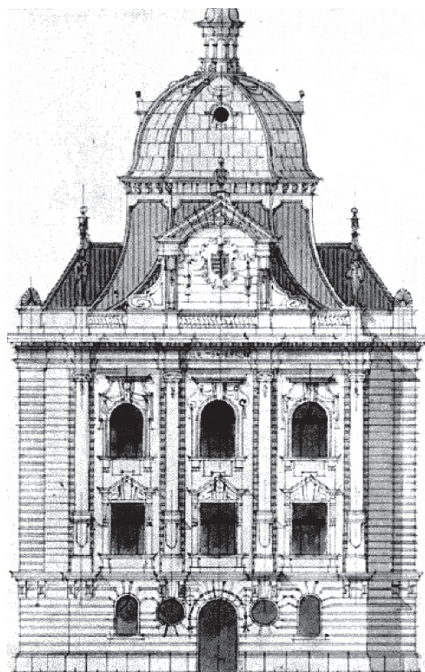
¹⁸ *Vállalkozók Lapja*, 1904. 6. sz. 8. p.

¹⁹ Például a munkácsi városháza 1898-as, a losonci takarékpénztár 1899-es vagy a rimaszombati gimnázium 1902-es pályázatain nyert díjakat terveivel.

Beregszász város törvénykezési palotájának 1906-ban kiírt tervpályázatakor is bekerült a kiírásba, hogy az architektúra a rendeltetésnek legyen megfelelő.²⁰ A versenyre beérkezett 16 pályatervből hét művet ismerünk. A mezőnyben ugyancsak markáns képviselőit találjuk mind a historizálásnak, mind a századfordulónak. Az első díjas Jablonszky Ferenc terve részleteiben némileg korszerűsített neobarokk benyomású terv, mely homlokzatának teljes magasságig való kváderezésével tűnik ki, míg a második helyezett Rainer Károly munkájában egy újabb Osztrák–Magyar Bank parafrázist ismerhetünk fel.

A harmadikként díjazott elképzelés már határozottabban századfordulós, szerzői az Orth Ambrus–Somló Emil páros – tervük stílusa leginkább a Műegyetem központi épületét előlegezi, ami nem lehet véletlen, tekintve hogy mindketten a Hauszmann-iroda tagjai voltak. A többi tervezet közül a progresszívebbek közé tartozik Császár Ferenc visszafogottan Kármán–Ullmann-i irányt követő épülete, illetve a Haász Gyula–Málnai Béla páros friss, kifejezetten – tagolatlan sík homlokzatával és ovális ívekben hullámzó oromzataival – premodernnek mondható műve. Ezenkívül még Nagy Károly és Jakabffy Zoltán tervein a korszerűsített historizáló magatartást figyelhetjük meg.

Az 1906-os évben az erdélyi Erzsébetváros törvénykezési épületére és fogházára írtak ki pályázatot.²¹ A tervversenyre összesen 15 terv érkezett be, de sajnos ezeket nem ismerjük. Az első díjat Stobbe Adolf, míg a másodikat Tóry Emil nyerte.²²

8. kép: Nagybecskerek,
Jablonszky Ferenc – 3. díj*

* Nagybecskerek, Jablonszky Ferenc. (*Magyar Pályázatok*, 1905. 9. sz. 17. p., ADT)

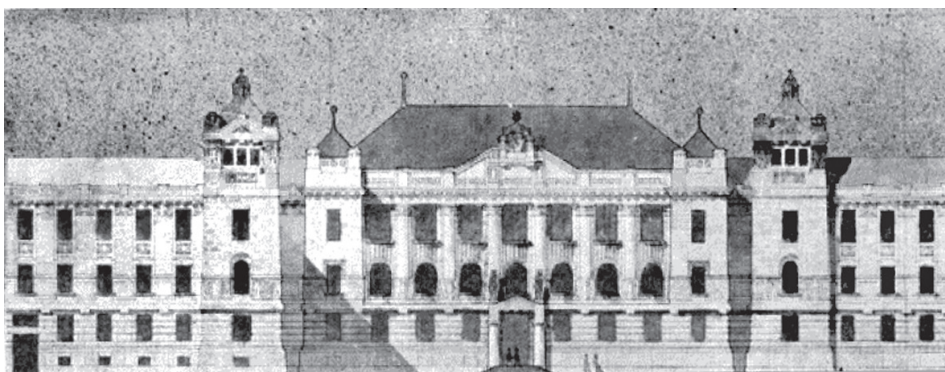
²⁰ *Magyar Pályázatok*, 1907. 2. sz. 2. p.

²¹ *Vállalkozók Lapja*, 1906. 47. sz. 10. p.

²² *Vállalkozók Lapja*, 1907. 10. sz. 11. p.

9. kép: Beregszász, Jablonszky Ferenc – 1. díj*

10. kép: Beregszász, Orth és Somló – 3. díj**

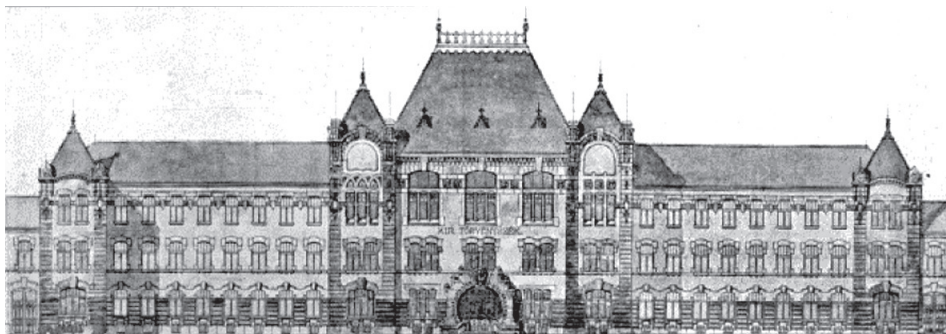

11. kép: Beregszász, Haas és Málnai***

* Beregszász, Jablonszky Ferenc. (*Magyar Pályázatok*, 1907. 2. sz. 5. p., ADT)

** Beregszász, Orth Ambrus–Somló Emil (*Magyar Pályázatok*, 1907. 2. sz. 10. p., ADT)

*** Beregszász, Haas Gyula–Málnai Béla (*Magyar Pályázatok*, 1907. 2. sz. 17. p., ADT)

12. kép: Beregszász, Nagy és Jakabffy*

A pályázatok sorában a következő Zombor volt, ahol 1908 januárjában hirdettek versenyt.²³ A korszakban már kirívóan konvencionális tervek jelenléte csak a meglévő architektúrabeli kikötésből következhetett.²⁴ A 23 beadott pályamunka közül az első díjas²⁵ Orth Ambrus–Somló Emil páros klasszikus kompozíció benyomását keltő homlokzata részleteiben már kifejezetten szecessziós jellegű volt – e tervbe szintén Hauszmann Műegyetemen alkalmazott stílusát láthatjuk bele. Jablonszky kupolás-tornyos neobarokk tervét már szinte avítnak kell elkönyvelnünk, mindössze a középrizalit némi manierista ízű formai esetlensége utal rá, hogy nem másfél évtizeddel előbb készült – de ez itt második díjat ért.

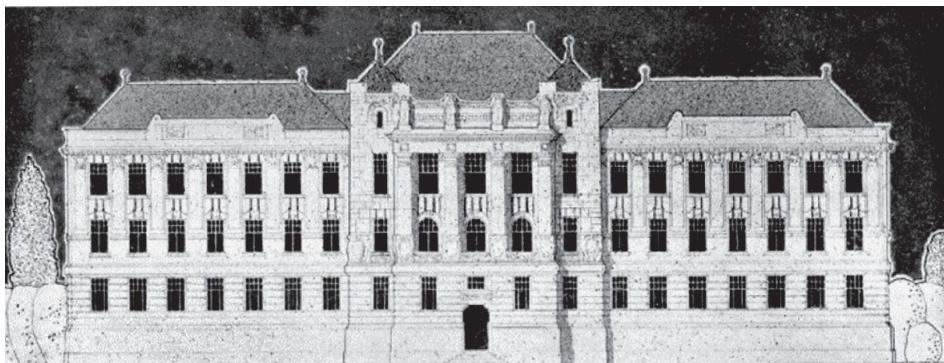
A nyertes Sebestyén Arthur magyaros szecessziós terve lett, a homlokzat a lechneri irány lecsendesedett – nüansznyit a klasszikusabb szerkesztésmód felé visszalépő –, de mégis harmonikus benyomású. Megfigyelhető a korszerűsített neobarokk stílus elterjedése, e versenyen három terv is többé-kevésbé idesorolható: Császár Ferenc műve kis kupolákkal tagolt tetőidomával és timpanonjával; Hüttl Dezső manzárdtetős, huszártornyos víziója – mely a későbbi piarista tömböt előlegezi meg; illetve Német Lipótnak az 1910-es évek közepének építészetre jellemző klasszicizálása.

* Beregszász, Nagy Károly–Jakabffy Zoltán (*Magyar Pályázatok*, 1907. 2. sz. 19. p., ADT)

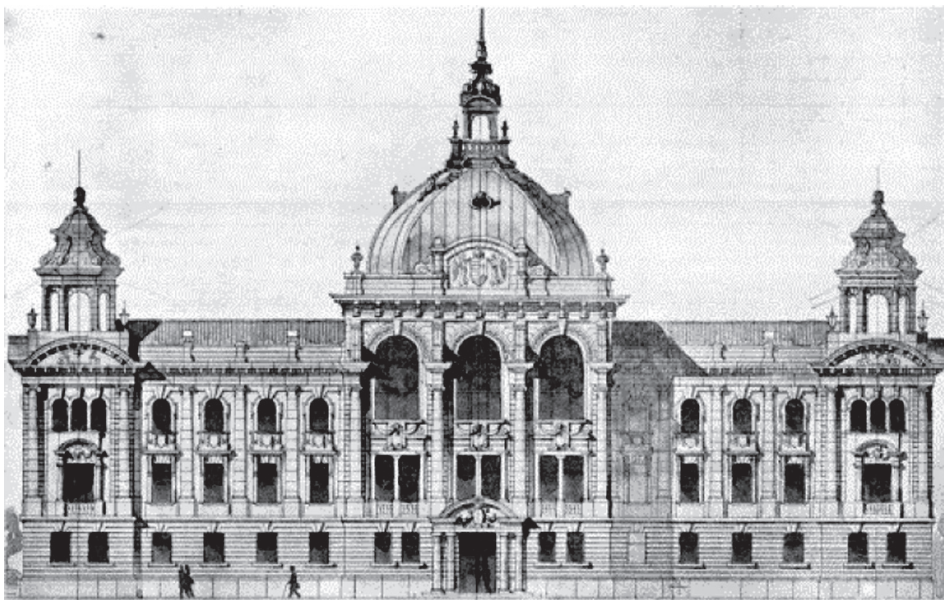
²³ *Vállalkozók Lapja*, 1908. 2. sz. 9. p.

²⁴ Öt pályaterveket publikáltak a sajtóban. *Magyar Építőművészet*, 1908. 4. sz. 10–27. p.

²⁵ *Vállalkozók Lapja*, 1908. 11. sz. 13. p.

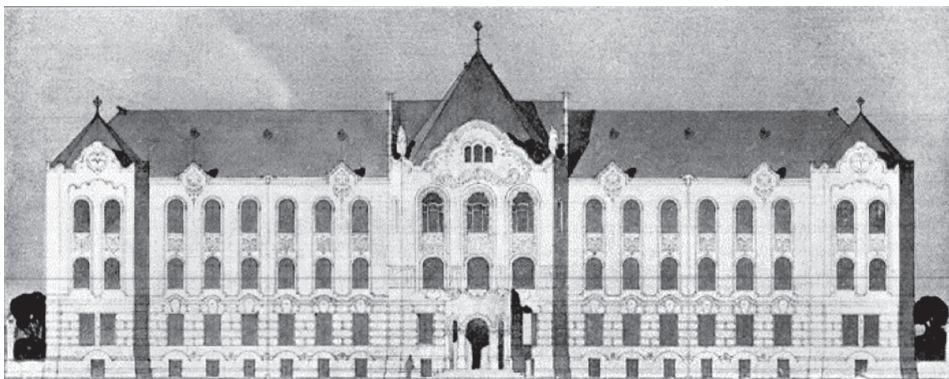
13. kép: Zombor, Orth és Somló*

14. kép: Zombor, Jablonszky Ferenc**

* Zombor, Orth Ambrus–Somló Emil. (*Magyar Építőművészet*, 1908. 4. sz. 3. p., ADT)

** Zombor, Jablonszky Ferenc. (*Magyar Építőművészet*, 1908. 4. sz. 6. p., ADT)

15. kép: Zombor, Sebestyén Arthur*

16. kép: Zombor, Hüttl Dezső**

Balassagyarmaton szintén 1908-ban írták ki a tervversenyt a város új törvényszéki épületének tervezésére.²⁶ Az átlagos számúnak mondható 25 beérkezett tervből arra következtethetünk, hogy ez a feladat is a többi városban kiírt pályázatokkal hasonló mértékben tartott számot a szakma érdeklődésére, ám ennek tervanyagát nem publikálták. Az első díjat a Hübner Jenő–Mészner Sebestyén

* Zombor, Sebestyén Artúr. (*Magyar Építőművészet*, 1908. 4. sz. 8. p., ADT)

** Zombor, Hüttl Dezső. (*Magyar Építőművészet*, 1908. 4. sz. 10. p., ADT)

²⁶ *Vállalkozók Lapja*, 1908. 37. sz. 12. p.

építéspáros, míg a második helyezést Jablonszky Ferenc nyerte.²⁷ Az épület végül Hübner tervei szerint valósult meg, és áll ma is.²⁸

Az 1909-es évben két településen is kiírtak törvényszék és fogház épületre tervpályázatot. Ezek közül az egyik a kézdivásárhelyi volt, ahol a szokásosnak mondható 2000 koronás díj ellenére is mindössze hét pályázó adott be tervrajzokat.²⁹ Sajnos nem ismerünk terveket, pusztán a nyertesek neveit: az első díjat Jablonszky Ferenc, a másodikat Frecska János, míg a harmadikat Schannen Ernő és Arthur nyerték.³⁰ A pályaterv megvalósulása végül elmaradt, a településen a bíróság még napjainkban is a már a pályázat kiírásakor is álló klasszicista bíróságépületben működik. Ha végigtekintünk a fenti versenyek közül a balasgyarmati és kézdivásárhelyi díjazottak névsorán, a tervek ismerete nélkül is feltételezhetjük a művek klasszikusabb stílusát, hiszen Hübner, Jablonszky és Schannen munkásságában is meghatározó volt a neobarokk, ők egyéb, ismert munkáinknál sem voltak a századforduló nem historizáló tendenciáinak hívei.³¹

Ugyancsak az 1900-as évtized utolsó évében hirdették ki a pestvidéki törvénykezési épület és fogház pályázatát. E nagyobb, 4500 koronás első díjas verseny érdekessége, hogy míg a legtöbb korabeli országos tervpályázat – így a többi törvényszéki tervverseny zöme is – titkosnak számított, ahol jeligét adtak a terveknek, addig a pestvidéki épület pályázata valamilyen okból nyílt, azaz névaláírással volt.³² Az 1909. december 15-re beérkezett pályaművek értékelését követően a zsűri az első díjat Aigner Sándornak, a másodikat Jablonszky Ferencnek, a harmadikat pedig a Lechner Jenő–Warga László építéspárosnak ítélte oda.³³ Aigner Sándor neoromán tervei alapján megkezdődött a kivitelezés előkészítése 1911 őszétől, de a tervező helyét – 1912. januári halálát követően – Hübner Jenő vette át, aki átdolgozta az eredeti terveket, így más formában készült el a Pestvidéki Királyi Törvényszék palotája – a háború miatt – csak 1921-re.³⁴

²⁷ *Vállalkozók Lapja*, 1908. 48. sz. 11. p.

²⁸ Hübner Jenő. *Magyar életrajzi lexikon*. (ADT)

²⁹ *Vállalkozók Lapja*, 1909. 14. sz. 14. p.

³⁰ *Magyar Mérnök- és Építész Egylet Heti Értesítője*, 1909. 28. sz. 272. p.

³¹ ROZSNYAI József: A magyarországi historizmus építészeti alkotásainak előképeiről, különös tekintettel a neobarokk építészetünk stíluskapcsolataira. In SZENTESI Edit – MENTÉNYI Klára – SIMON Anna (szerk.): *Kő kövön, Dávid Ferenc 73. születésnapjára*. Budapest, 2013, Vince Kiadó, 303–322. p.

³² *Vállalkozók Lapja*, 1909. 31. sz. 22. p.

³³ A pestvidéki törvényszék új palotája. *Pesti Napló*, 1909. 303. sz. 18. p.

³⁴ MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: *Epizódok a Pestvidéki Királyi Törvényszék történetéből 1872–1944. Episodes from the History of the Royal Pest Environs Regional Court 1872–1944*. Budapest, 2019, Budapest Környéki Törvényszék, 58–79. p.

1910-ben újfent két város döntött új bíróságépülete terveinek nyilvános pályázaton való beszerzéséről, Trencsén³⁵ és Beszterce,³⁶ mindkettő fogházzal együtt hirdette ki a tervezési programot. Trencsénben mindössze három terv beérkezéséről tudunk, ezek közül azonban mindhármat díjazták is. Az első Jablonszky Ferenc lett, a második Tóásó Pál, míg a harmadik Wälder Gyula.³⁷ Az épület a nyertes készítette tervek alapján megvalósult 1913-ra.³⁸

Besztercén 1910 decemberében írták ki a pályázatot, ugyancsak 2000 koronás első díjjal, a februári határidőre 14 terv érkezett be.³⁹ Az első díjat ezúttal is Jablonszky Ferenc nyerte, míg a másodikat Frecska János, mögöttük harmadiknak Hofstädter Károly futott be.⁴⁰ Nem ismerjük a pályaterveket, és a tervezett építkezés további sorsa sem ismert.

A következő években is kiírtak tervpályázatokat törvényszékekre, de ezekről kevesebbet tudunk; 1911-ben Torda városa hirdetett ilyen versenyt,⁴¹ azonban mindössze három díjazott nevét ismerjük, az első: Orbán Ferenc, a második: Mikicz Károly–Hetzer Róbert, a harmadik pedig: Aigner Sándor voltak.⁴² Míg a rákövetkező évben két tervverseny is lezajlott, melyről szintén keveset tudunk. 1912 februárjában Pécs városa írt ki törvénykezési épületre és fogházra pályázatot, melyre 17 terv érkezett be, a 2300 koronás első díjat Pilch Andor nyerte. Második lett Jablonszky Ferenc, harmadik pedig Orbán Ferenc.⁴³ Az 1912-es év novemberében Rózsahegyen hirdettek versenyt, itt is fogházzal együtt.⁴⁴ Ezen a megmérettetésen Orbán Ferenc végzett az élen, s mögötte másodikként Jablonszky.⁴⁵ Nagykanizsa városa 1913 áprilisában hirdette ki a törvényező palota pályázatát, melyre 9 terv érkezett be összesen. Itt az első helyezést Császár K. Ferenc nyerte, mögötte második helyen Sebestyén Arthur, míg harmadikként Fleisch Róbert végzett.⁴⁶

Az 1913 júniusában Székelyudvarhelyen meghirdetett Törvénykezési épület és fogház tervversenyre mindösszesen 14 tervezet érkezett be a határidőre, melyeket a zsűri elbírálva arra jutott, hogy az első díjat Mikle Károly kapja, míg a másodikat Fleisch Róbert.⁴⁷ A számos alkalommal győztes Jablonszky

³⁵ *Vállalkozók Lapja*, 1910. 19. sz. 11. p.

³⁶ *Vállalkozók Lapja*, 1910. 49. sz. 11. p.

³⁷ *Magyar Mérnök- és Építész Egylet Heti Értesítője*, 1910. 29. sz. 288. p.

³⁸ A Szlovák Műemléki Hivatal adatbázisa. <http://www.pamiatky.sk/po/po/Details?id=5447>

³⁹ *Vállalkozók Lapja*, 1911. 1. sz. 11. p.

⁴⁰ *Vállalkozók Lapja*, 1911. 8. sz. 14. p.

⁴¹ *Építő Ipar*, 1911. 25. sz. 216. p.

⁴² *Vállalkozók Lapja*, 1911. 36. sz. 12. p.

⁴³ *Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye*, 1912. 41. sz. 351. p.

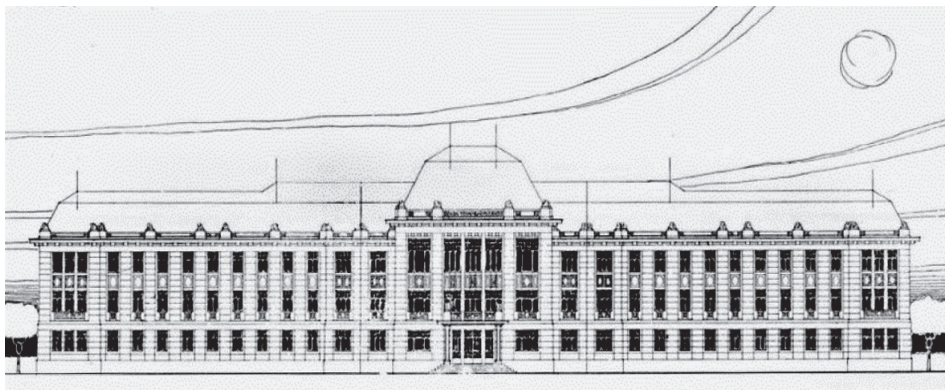
⁴⁴ *Építő Ipar*, 1912. 45. sz. 488. p.

⁴⁵ *Vállalkozók Lapja*, 1913. 5. sz. 13. p.

⁴⁶ *Vállalkozók Lapja*, 1913. 20. sz. 13. p.

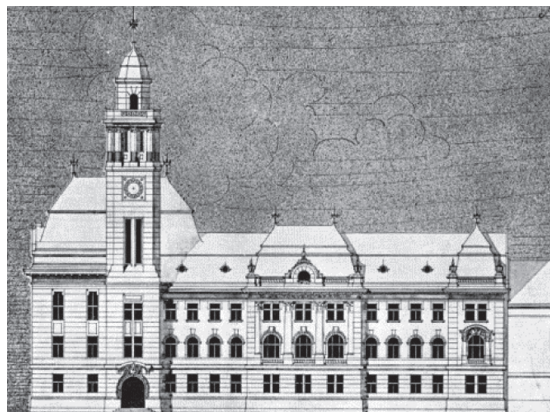
⁴⁷ *Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye*, 1914. 47. sz. 475. p.

Ferenc ez alkalommal csak a dobogó legelső fokára kapaszkodott föl. Ennek a pályázatnak azonban csak a publikált négy tervét ismerjük.⁴⁸ Mikle nyertes terve manzárdtetővel és egyszerű klasszikus elemekből szőtt architektúrával bírt, korának tipikus terméke.

17. kép: Székelyudvarhely, Mikle Károly*

Fleisch Róbert második helyre sorolt elképzelése a törvényszékeknél megszokott, de a korabeli átlagnál jóval konvencionálisabb tervén azonban tornyot vizionált. Ez teljesen idegen a törvényszékektől, a városházák archetipikus eleme inkább. A bíráló is határozottan fölöslegesnek és a rendeltetéshez indokolatlannak minősítette.⁴⁹ Jablonszky terve szolidan historizáló formákkal operál, neoromán

18. kép: Székelyudvarhely, Fleisch Róbert**

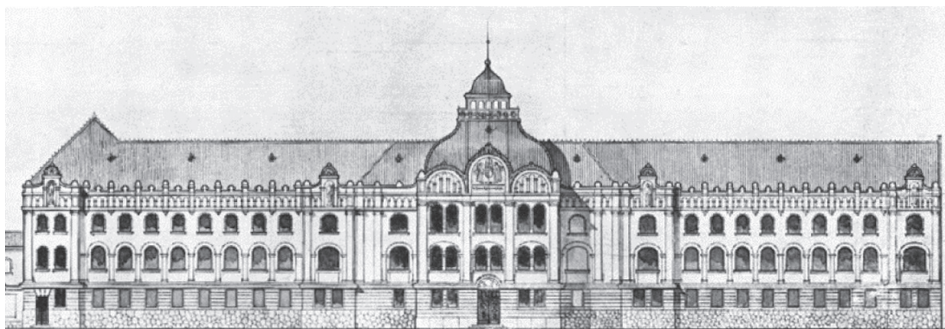
homlokzati motívumokkal és felvidéki reneszánszt idéző pártázattal, míg a kupolás középrizalit oromzatai már szinte bizáncias hatást mutatnak. A résztvevők közül még egy nem díjazott terv is publikálásra került, Miklós Ede pályamunkája. Homlokzatformálása az 1910-es évek elejére teljesen jellemző absztrahált klasszicizálást követi, főként a vertikális elemek túlsúlyával.

* Székelyudvarhely, Mikle Károly. (*Magyar Építőművészet*, 1913. 10. sz. 2. p., ADT)

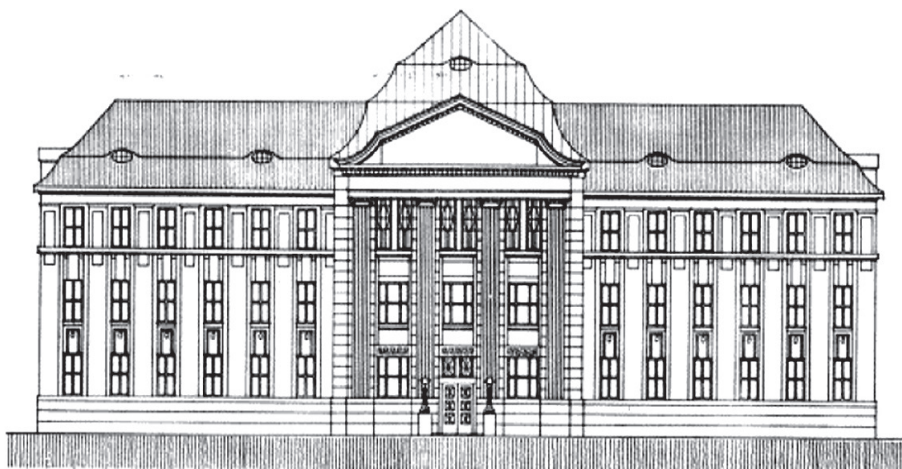
** Székelyudvarhely, Fleisch Róbert. (*Magyar Építőművészet*, 1913. 10. sz. 4. p., ADT)

⁴⁸ *Magyar Építőművészet*, 1913. 10. sz. 12–26. p.

⁴⁹ *Magyar Építőművészet*, 1913. 10. sz. 21. p.

19. kép: Székelyudvarhely, Jablonszky Ferenc*

20. kép: Székelyudvarhely, Miklós Ede**

Az első világháború kitörése előtti utolsó lezajlott tervpályázat, melyet törvénszéki palotára írtak ki, az 1914-es karánsebesi volt. Az év áprilisában meghirdetett tervversenyre 15 pályaművet küldtek be az építészek.⁵⁰ Az első díjat Zuschmann János és Adorján János párosa kapta, a másodikat Császár K. Ferenc–Mikle Károly, végül a harmadikat Csonztlák Frigyes; ezen a versenyen Jablonszky Ferenc terve csupán dicséretben részesült.⁵¹

Már a zajló háború közepette írták ki 1915-ben Sepsiszentgyörgyön a törvénszék, 1916-ban pedig Törökszentmiklóson a járásbíróság pályázatait,

* Székelyudvarhely, Jablonszky Ferenc. (*Magyar Építőművészet*, 1913. 10. sz. 6. p., ADT)

** Székelyudvarhely, Miklós Ede. (*Magyar Építőművészet*, 1913. 10. sz. 8. p., ADT)

⁵⁰ *Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye*, 1914. 47. sz. 475. p.

⁵¹ *Vállalkozók Lapja*, 1914. 27. sz. 16. p.

mindkét esetben fogházzal együtt. A sepsiszentgyörgyi eredményesen zárult, a 2100 koronás első díjat Orbán Ferenc nyerte, a második helyezett a Csomzedlák József–Stobbe Ernő páros lett, míg a harmadik helyre almási Balogh Lóránt futott be, a terveket kiállították a minisztériumban.⁵² Ezzel szemben az 1916-os törökszentmiklósi verseny eredményességéről semmilyen hírt nem adott a sajtó, feltételezhetően a háborús események közepette nem történt meg a bíráló, talán terveket sem küldtek be.

A fentiekből látható, hogy a szecesszió mindkét nagy ága: a magyaros és a nyugatias is egyaránt országosan jelen volt a századforduló utáni években, és nyerni is lehetett vele, de nem uralta a pályázatok többségét. Ahogy a historizmust ekkor még továbbra is széles körben gyakorolták a tervezők, ez pályaterveken is visszaköszött. Azonban a tisztán – századforduló előtti formájában – való alkalmazása visszaszorult, és összességében az átmeneti stílusok kerültek abszolút többségbe. Ezek között találunk példát a historizáló és századfordulós elemek vegyes – additív – alkalmazására, illetve a konvencionálisabb összképet szecessziós részletekből szövő, illetve a historizáló részletekből szecessziós összképet formáló módszerekre egyaránt. Az 1900-as évtized folyamán törvénykezési palotára hirdetett pályázatok publikált tervanyagán végigtekintve feltűnő a konvencionálisabb megközelítés a pályázók részéről.⁵³ Általában a helyi közigazgatási épületek esetén már a bátrabb terveket is elfogadta a megrendelő,⁵⁴ míg azonban e pályázatokkal egy időben zajló egyéb versenyeken még továbbra is markánsan jelen volt – ha a korszerűsített formájában is – a historizálás, úgy, mint például az Állami Számvevőszék⁵⁵ vagy a Soproni Postapalota⁵⁶ 1909-es tervpályázatain. Az eleve nem egyenletes területi és időbeli eloszlással kiírt pályázatok csupán töredékesen ránk maradt pályaterveinek ismeretében nehéz átfogó megállapításokat tenni a különféle megrendelői körök korabeli stílus-elvásairól, de a rendelkezésre álló adatok alapján némileg kirajzolódni látszik, hogy a pályázati folyamat résztvevőinek többsége a központi kormányzati épületek esetén a konvencionálisabb irányba mozdultak, míg a helyi vagy autonóm megrendelői körök saját preferenciáikat próbálták érvényesíteni – ha csak közvetve is. Ez lehetett az országos átlagnál progresszívebb – városházák általában, illetve Marosvásárhely vezetése, vagy éppen még konvencionálisabb törvényszéki épületek pályázatai. Szembetűnő,

⁵² *Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye*, 1915. 45. sz. 250. p.

⁵³ A korszak törvényszéki épületeiről – pályázatokon túl is – jó összefoglalást nyújt PROHÁSZKA László et al.: *Igazságügyi épületek Magyarországon a dualizmus korában*. Budapest, 1987, OMF Magyar Építészeti Múzeuma

⁵⁴ Ezt szemlélteti pl. Komor Marcell és Jakab Dezső diadala Marosvásárhelyen vagy Mezőkövesden. SZÉKELY 2020, 67. p.

⁵⁵ *Vállalkozók Lapja*, 1909. 29. sz. 23. p.

⁵⁶ *Vállalkozók Lapja*, 1909. 42. sz. 12. p.

hogy a stíluskérdést ezek esetében mennyire a funkcióval kötötték össze – ha a kiírásban kimondatlanul is. Városházáknál például ilyen jellegű elvárásokat kimondottan nem fogalmaztak meg a pályázati programokban – holott a helyi végrehajtó hatalom igénye valószínűsíthetően nem lehetett sokkal csekélyebb a tekintélyt parancsoló építészeti reprezentációra, mint az állami igazságszolgáltatásé.

Az 1900-as évek első 15 évének törvényszék pályázatai mellett azok kontextusa megvilágításának céljából érdemes megemlíteni a korszak legfontosabb tervpályázatait is. 1909-ben Erzsébet királyné monumentális budai emlékművére kiírták a már harmadik fordulót,⁵⁷ illetve ekkor írták ki a maga korában igen formabontóra sikeredett torinói magyar pavilon pályázatát, melynek nyertes terve a korban divatos szecessziós irányzatok sikerült szintézise lett.

Budapest új, korszerű épületet kívánt emelni a fővárosi közkönyvtár számára, melyre 1911-ben hirdettek versenyt,⁵⁸ melynek programja az építészeti forma tekintetében nem kötötte meg a tervezők kezét, csak az épület rendelkezéséhez való megfelelésége volt szempont.⁵⁹

A dualista idők utolsó nagyszabású tervpályázata reprezentatív középületre⁶⁰ az Új Köztemetőben létesítendő krematóriumé⁶¹ volt. Megvizsgálva az ismert tizenhárom pályaművet, egyértelműen az premodern szemléletű absztrakt klasszicizálás dominált, a díjazott tervezők mind ilyen körbe sorolható művet adott be.⁶² Ezen pályatervek érzékeltethetik leginkább azt, hogy az 1915-ös sepsiszentgyörgyi és a következő évi törökszentmiklósi törvényszéki pályázatokra milyen jellegű megformálást választottak volna az induló építészek, ha az első világháború nem szól közbe.

Végigtekintve a fenti pályázatokon, látható, hogy 1903-tól kezdve szinte egységes keretek között írták ki azokat rendszeresen. A tervezési program minden törvényszék esetében előírta a külön helyiségcsoportokat a telekkönyvi osztálynak, vizsgálóbírósnak, járásbírósnak, polgári és büntető osztályoknak, illetve az ügyészségnek. Megfigyelhető, hogy a büntető osztály számára írtak elő nagyobb/több tárgyalótermet.⁶³ Egyszerű járásbírósnak esetében a többi osztály természetesen nem szerepelt a programban. Az alkalmazott történeti építő stílusra konkrét megkötést nem tettek, azonban a kaposvári törvényszék

⁵⁷ SZÉKELY Márton – MARÓTYZ Katalin: Erzsébet királyné budapesti emlékművének pályázatai 1900–1920. *Architectura Hungariae*, 2015. 2. sz. 37–50. p.

⁵⁸ *Építő Ipar*, 1911. 2. sz. 28. p.

⁵⁹ *Magyar Építőművészet*, 1911. 8. sz. 30. p.

⁶⁰ Ezt még egyetlen nagyobb szabású verseny követte, mely rendben lezajlott és publikálták: a József Árvaház 1917-es pályázata. *Építő Ipar*, 1917. 21. sz. 111. p.

⁶¹ *Építő Ipar*, 1915. 32. sz. 260. p.

⁶² *Magyar Építőművészet*, 1916. 7–8. sz. 5–31. p.

⁶³ Például a kaposvári törvényszék pályázati programjában. *Magyar Építőművészet*, 1904. 4. sz. 4. p.

pályázatával ellentétben, a későbbiekben már minden esetben kikötötték a programban, hogy az építészeti formálás feleljen meg a rendeltetésnek. A díjazás hasonló volt, a 2000 koronás első, 1000-1500 koronás második és az 500-1000 közötti harmadik díjtól az összegek csak a léptékében is eltérő programok esetében különböztek. Lebonyolításukban hasonlóság, hogy többnyire titkos jeligés versenyek voltak, kivéve a zombori, trencsényi és a pestvidéki bíróságok esetét, ahol névalírással kellett pályázni. A zsűritagokat megfigyelve láthatjuk, hogy a minisztériumok legtöbbször képviseltették magukat a bírálóbizottságban, a kereskedelemügyi tárca Berczik Gyulát, míg az igazságügyi Hauszmann Alajost delegálta – a fenti 20 pályázatból 12 esetben is. A bírálók névsorában csak egyetlen esetben, az 1908-as Zombori Törvényszéknél láthatjuk a Magyar Mérnök és Építész Egylet, illetve a Magyar Építőművészek Szövetsége delegáltjait, pedig ezt a pályázatokat szabályzó 1908-as rendelet is előírta.⁶⁴ Szinte minden esetben vázlatos, tehát 1:200-as méretarányú tervrajzokat kért a kiírás, kifejezetten mellőzendőnek nyilvánítva a látványtervek, azaz a távlati képek mellékelését; a székelyudvarhelyi törvényszék pályázatán Tóásó Pál tervét ki is zárták amiatt, mert a „programm kikötése ellenére perspektíva jellegével bíró címét” mellékelte tervsorozatához.⁶⁵

*

Összességében elmondható, hogy a kései dualizmus gazdag tervpályázati anyagában a törvényszékekre 1902 után az első világháborúig kiírt versenyek sora önálló részegységet alkot a témán belül. A szinte azonos formában és hasonló eredményességgel lebonyolított pályázatokról a mindössze részben ismert tervanyag alapján is átfogó képet alkothatunk. Az egyes tervek további alapos vizsgálata további értékes adalékokat szolgáltathat igazságszolgáltatásunk fejlődéstörténetének árnyalására. Építészeti formálástörténeti szempontból pedig igen tanulságos a korszakban már kivételesnek számító módon hagyományos architektúrájú tervek sorát, melyet a megrendelő intézmény és a bírálók szemlélete eredményezett, némileg szemben a kor legprogresszívebb szemléletű, leghaladóbb alkotómódszereivel. Talán nem tekinthető utólag sem teljes mértékben tévedésnek a fent taglalt korabeli konzervatív álláspont, ha az eredményesen zárult pályázatok esetében megvalósult bírósági épületekre tekintünk, melyek kivétel nélkül a mai napig méltóságteljesen szolgálják eredeti rendeltetésüket.

⁶⁴ 79049/1908 sz. kereskedelmi miniszteri rendelet

⁶⁵ *Magyar Építőművészet*, 1913. 10. sz. 10. p.

Nagy Janka Teodóra*
**„EME UJ PALOTÁBAN
AZ IGAZSÁG ESZMÉJE
MINDENKOR EMELT FŐVEL
JÁRJON” – SZEKSZÁRD
IGAZSÁGÜGYI PALOTÁJA**

A tanulmány a szekszárdi igazságügyi palota megszületésének (tervezésének, építésének, átadásának) jogi kultúrtörténeti és lokális háttérét mutatja be. A szuverenitás sajátos formájának tekintve vizsgálja az épített környezet szimbolikáját, a város mint közösség térhasználatának változását a 17–19. században.

A szekszárdi igazságügyi palota (1892), amely 1895-ben kiegészült a kertületi fogház épületével, átadásától a mai napig folyamatosan igazságszolgáltatási célokat szolgált. Ma egyik részében a Szekszárdi Törvényszék működik, a másikon ügyészségek (Tolna Megyei Főügyészség, Szekszárdi Nyomozó Ügyészség, Szekszárdi Járási Ügyészség). A Wágner Gyula tervezte épület felújítása során (2001) az építészeti értékek maradéktalan megőrzése mellett nem lehetett megkerülni a város jelentősen megváltozott térhasználatához és az igazságszolgáltatás modernizációjához kapcsolódó változtatásokat: a korábban a Béla tér és a város felé zárt épületen új, a térre és a városra néző főbejáratot alakítottak ki. A megváltozott térhasználatához igazodás egyben szimbolizálja a szekszárdi törvényszék a jogi kultúra nyelvén is megfogalmazott „nyitottságát”, megközelíthetőségét, a kapcsolódás, a kapcsolatteremtés lehetőségét a várossal és lakóival.

* Nagy Janka Teodóra tanszékvezető, egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem Kultúratanudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar, Szociális Tanulmányok Tanszék. MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH).

1. Szekszárd városképeinek és térhasználatának változása a török kiűzésétől a kiegyezésig

Szekszárd város történetének lapjait a török kiűzését követően az apátsági uradalom meghatározta keretek között két közösség írta mindennapi életével: egyrészt a mezőváros parasztpolgári jellegét megalapozó, legnagyobb arányban Schwarzwaldból érkezett, a város központját jelentő uradalmi épületek közelében építkező német telepeselek, másrészt a Séd patakon túl a Felsőváros református magyarsága. A prediális nemesi község területileg nem, csak jogilag különült el a mezővárostól, tagjai együtt éltek a vegyes etnikumú, nem nemes lakossággal. Az 1805. évi összeírásból még színesebb kép rajzolódik ki: részben betelepüléssel, részben beházasodással a zsidó lakosok is részeseivé váltak az 1828-ban már kétnyelvű (a német mellett a magyart is használó), a szabadságharc idején pedig megkérdőjelezhetetlenül magyar identitású közösségnek.¹

A török után újra benépesülő város földesura, az apátság köré építkezett. Egyházi és világi életének centrumát a megerősített bencés apátság romjain emelt középkori templom és körötte U alakban az uradalom épületei jelentették (keleti oldalán a magtárral és a börtönnel, a nyugati és déli oldalon az uradalom kastélyszerű épülettömbjével).² Az egyházigazgatási, majd jogállásbeli átszervezésekkel közel egy időben (Mária Terézia 1777-ben szüntette meg az önálló szekszárdi apátságot, amelynek jogutódja a Szekszárdi Közalapítványi Uradalom lett), 1779-ben Szekszárd megyeszékhellyé vált. A középkori templom körüli, ekkorra már megüresedett uradalmi épületeket 1780-ban a vármegye bérbe vette, majd megvásárolta és újjáépítette.

A településszerkezet és a térhasználat szempontjából fontos cezúrát jelentett az 1794. augusztus 7-i tűzvész, amely során teljesen leégett az uradalom- és egyben városközpont, továbbá a központhoz közeli Bartina és a Felsőváros is. A gazdasági és társadalmi változások gyorsan és közvetlenül éreztették hatásukat az újjáépítés során: átformálódott a településszerkezet, megváltoztak az utcák, a házak – és lakóik is. A tűzvészt követően épített új, késő barokk templom 1805-ben már a tér túlsó részén, a középkori templomtól nyugatra állt. Ezzel párhuzamosan, az 1804-től folyó építkezés eredményeként 1833-ra elkészült, 1836-ban pedig felavatásra került a vármegyei igazgatás központi épülete, a Pollack Mihály nevéhez kapcsolt Megyeház – a főhomlokzaton álló,

¹ NAGY Janka Teodóra: *Közös hitben a családért, a szőlőért, a földért*. Szekszárd Alsóvárosi Emlékek I. Szekszárd, 2016, Szekszárdi Alsóvárosi Rk. Kh. Egyesület, 15–16. p.; CSIZMADIA Andor: A szekszárdi prediálisok és utódaik a feudális korban. In PUSKÁS Attila (szerk.): *Tanulmányok Tolna megye történetéből III*. Szekszárd, 1972, Tolna Megyei Levéltár, 5–48. p. (különösen: 26. p.)

² FRAKNÓI Vilmos: *A szekszárdi apátság története*. Budapest, 1879, Franklin, 49–51. p.

hat dór oszlop tartotta timpanonnal, a reprezentatív lépcsőházzal és a tiszteletet parancsoló közgyűlési teremmel.³

A Béla térnek nevezett templom körüli tér az ún. Német utca lakói számára még a 19. század elején is a mindennapi élet otthonos helyszíne volt. Az utca tér felőli részén állt az 1710-ben és 1738–1740 között dühöngő pestisjárvány emlékére emelt Szentháromság oszlop, a másik, a Bátaszéli út felé néző végén pedig a német családok 1760-ban Szent János és Pál vértanúk tiszteletére épített kápolnája. Az új templom mellett volt a piac, a nagyobbacska lányok és asszonyok találkozó- és beszélgetőhelyeként a bővizű kút.⁴

A kiegyezést követően a modernizálódó városképhez igazodó Németh utcában már csak az 1775-ben épült apátház, majd plébánia maradt megértő szomszédja az 1846-ban még klasszicista stílusú városházának éppen úgy, mint a hajdani német telepes házak helyén a gyorsan meggazdagodott polgárcsaládok által újonnan emelt, stukkókkal díszített, kifinomult ízlésű, kényelmet nyújtó magánpalotáknak.⁵ Az egykori német telepesek utódaiként gazdálkodó sváb parasztgazdák erre az időre már elhagyták a város gazdasági, politikai és kulturális elitjének lakhelyévé váló hajdani Német (ma Bezerédj) utcát, mind távolabb kerültek a korábban mindennapjaikat meghatározó színtértől, a Béla tértől is.

A város központi terének szerepe gyökeresen megváltozott: Tolna megye és Szekszárd város legfontosabb középületeinek helyszíne lett. A 19. század derekán már egyértelműen az új katolikus nagytemplom uralta a teret (1805) a megyeháza impozáns épülete (1833), a városháza (1846), valamint az uradalmi magtárból átalakított népiskola (1823) mellett. Itt kezdődött el 1890-ben a belvárosi plébániatemplom és a római katolikus elemi iskola mögött lévő földszintes házsor lebontásával az igazságügyi palota építéséhez, amely 1895-ben a fogházzal kibővülve nyeri el mai formáját a megyei és városi középületek sorában.

³ SZILÁGYI Mihály: Szekszárd a kései feudalizmus korában (1686–1847). In K. BALOG János (szerk.): *Szekszárd város történeti monográfiája I.* Szekszárd, 1989, Szekszárd Város Tanácsa, 95–208. p.

⁴ NAGY J. T. 2016, 28–30. p.

⁵ Csak néhány példa: A Német utcában a korábbi telepesházak közül a gazdálkodó és gombkötő Klézli Józsefé Fördös Vilmos, Tolna vármegye tisztügyésze, Balogh János csizmadiamester háza Hayt Ferenc, Szekszárd szőlészeti és borászati felügyelője tulajdona lett. Németh Márton, a régi formájában legutolsóként megőrződött német telepes házában Haypál Sándor árvaszéki ülnök lakik a 20. század elején, Tam Mátyás német gazda és Nagy György szekszárdi bírósági elnök pedig Leicht Lajos (1859–1938), a Sárköz gabonakereskedelmének irányítója, a Takarékpénztár elnöke vásárolta meg, hogy lebontva azokat palotát építsen a telken.

1. kép: Szekszárd főtere az 1860-as években. (Russ Károly metszete)*

2. A szekszárdi igazságügyi palota**

A szekszárdi igazságügyi palota építése szerves része annak a hazai jogélet fejlődését meghatározó folyamatnak, amely az 1869. évi IV. törvénycikk rendelkezései alapján a közigazgatástól elválasztott, az 1871. évi XXXI. törvénycikk által szabályozott igazságszolgáltatási szerveket a funkcióra megjelenésével is utaló önálló épületekben kívánta elhelyezni.⁶

* Szerzői archívum.

** A szakirodalom az „igazságügyi palota” mellett gyakran használja a „törvényszéki” vagy „törvénykezési palota” megnevezést. Mivel a tanulmány az építésének időszakában (1892) még következetesen igazságügyi palotának nevezett, a törvényszék, a székhely szerinti járásbíró, a kir. ügyészség és a telekkönyvi hivatal elhelyezésére egyaránt szolgáló, majd 1895-ben a szintén a Wágner Gyula által tervezett kerületi fogházzal kiegészített épület korai időszakáról szól, a törvényszövegeken túl a sajtódokumentumok által a korban szokásos „igazságügyi palota” megnevezést használom a továbbiakban.

A későbbiekben a differenciáltabb épülethasználat (pl. járásbírók külön épületben – a két világháború között újonnan épített, vagy a 1990-es évek után a megürült pártbizottsági épületekben – történő elhelyezésük, illetve az ügyészségek külön költöztetése, a telekkönyvi nyilvántartás földhivatali feladatként meghatározása) indokolta teszi a differenciáltabb törvényszéki palota/törvényháza kifejezés-használatot.

⁶ MEZEY Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet*. Budapest, 2007, Osiris; STIPTA István: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, 1998, Multiplex Media; BÓNIS György–DEGRÉ Alajos–VARGA Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Zalaegerszeg, 1996, Zala Megyei Bíróság–Magyar Jogász Egylet Zala Megyei Szervezete; MÁTHÉ Gábor: *A közigazgatás és*

Már a tervezés folyamatában egyértelműek voltak az igazságügyi palotákra vonatkozó építészeti sajátosságok, közös követelmények – mint például a monumentális külső megjelenés, a tekintélyt parancsoló oszlopcsarnokos-portikuszos bejárat és lépcsőfeljáró, a homlokzatok plasztikai és szobrászati elemei, illetve a tematikus belső díszítések.⁷ Az igazságügyi palotában a királyi törvényszéket az ügyészséggel és a székhelyen működő járásbírószékhelyekkel egy épületben helyezték el. Működésük számára az ún. keretes alaprajzi elrendezés biztosított optimális feltételt, amely lehetővé tette, hogy a tárgyalók, az ügyfélforgalmi terek, a bírói és az egyéb irodák a főhomlokzatra kerüljenek, a helyiségeket összekapcsoló folyosók pedig a keretes beépítéssel kialakuló zárt belső udvarokra néztek.

Az általában háromszintes bírósági épületek beosztása, a hivatalok elhelyezése is központilag került meghatározásra: a földszinten voltak a járásbírószékhelyek, a telekkönyvi hivatalok és a vizsgálóbíró irodái, továbbá a kiskorúakkal foglalkozó bírósági hivatalok. Az első emeletre helyezték az elnökséget a segédhivatalokkal, valamint a polgári osztályt. A második emeletre került a büntető osztály és a királyi ügyészség. A polgári és büntető osztályhoz közel, az igényes belső berendezésű tárgyalók mellett voltak az ügyfelek és a bírák helyiségei. A folyosók tágasságára is ügyeltek, hogy azok alkalmasak legyenek az ügymenet során szükséges várakozásra is. Követelmény volt továbbá, hogy a királyi ügyész és a vizsgálóbíró hivatali helyiségeit úgy alakítsák ki, hogy onnan közvetlenül megközelíthető legyen a fogház és a fogvatartott a meghallgatások során ne találkozzon külső személyekkel.⁸

az igazságszolgáltatás hatásköri rendelkezésének kérdései a dualizmus első éveiben. In K. BALOGH János (szerk.): *Tanulmányok Tolna megye történetéből. 5. kötet.* Szekszárd, 1974. Tolna Megyei Levéltár, 1974, 353–370. p.; MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: Új bíróságok, új épületek? Az 1871. évi XXXI. tc. végrehajtása a bíróságok elhelyezése tükrében, Bihar vármegye példáján keresztül. In KIS Norbert – PERES Zsuzsanna (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor oktatói pályafutásának 50. jubileumára. Studia sollemnium scientiarum politico-cameralium.* Budapest, 2017, Dialóg Campus Kiadó – Nordex Kft., 267–271. p.

⁷ Például az 1914. június 1-én átadott Dombóvári Járásbírószékhely oszlopcsarnokos-portikuszos bejáratán ma is láthatóak a műkőből készült bagolyfigurák, vagy a szekszárdi igazságügyi palota 2001-ben felújított, az ügyészségnek is helyet adó épületében (ma Tolna Megyei Főügyészség) az igazságszolgáltatás szimbólumait kifejező épületdíszek. Lásd még KAJTÁR István: *Bevezetés a jogi kultúrtörténetbe.* Budapest–Pécs, 2004, Dialóg Campus Kiadó; BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: *120 éves az Igazságügyi Palota.* Budapest, 2016, HVG-ORAC Kiadó; KENGYEL Miklós: *Perkultúra. A bíróságok világa. A világ bíróságai.* Budapest–Pécs, 2011, Dialóg Campus; MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: Az igazságügyi szervezet a fizikai valóságban: a Kúria épülete. *Jogtörténeti Szemle*, 2017. 1–2. sz. 87–96. p.

⁸ PUSZTAI László: A bírósági épület. In KÁLLAY István – PUSZTAI László – STIPTA István: *Bírósági épületek Magyarországon.* Budapest, 1993, HG & Társa, 33–51. p.; ZINNER Tibor: *Magyarország bíróságai és ügyészségei az ezredfordulón.* Debrecen, 2001, Blende Bt.; MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: Bírósági épületek Magyarországon és külföldön. In TAKÁCS Péter (szerk.): *A jog megjelenítése, épített környezete és szimbólumai. A jogi kultúra látható világa.* Budapest, 2020, Gondolat Kiadó, 177–201. p.

Az igazságügyi paloták belső berendezésének kialakítása is egységes szempontok szerint történt. Ahogyan néhány törvényszéken ma is megőrződött, az elnöki szobákat leggyakrabban a Lingel bútorgyár⁹ által készített igényes, kézi faragású neoreneszánsz vagy neobarokk asztalokkal, szekrényekkel rendezték be.¹⁰

Az 1871-es bírósági reform után a dualizmus korában sorra épültek az országban a tárgyalótermeknek, hivataloknak és fogdáknak helyet adó impozáns középületek. A vármegyék székhelyein építendő igazságszolgáltatási paloták tervei általában egyéni felkérések és megbízások alapján készültek el. A szekszárdi igazságügyi palota tervezője, a kortársak által „az igazságügyi épületek specialistájaként” számon tartott Wágner Gyula (1851–1937)¹¹ szintén közvetlen megbízás alapján nyerte tervezési munkái többségét: 1880–1910 között a historizmus stílusjegyeit használva a történeti Magyarországon számos törvényszéki és járásbíróági épületet tervezett.¹²

⁹ Az 1864-ben id. Lingel Károly által alapított üzem Magyarország első igazi bútorgyára volt, amely azzal hívta fel magára a figyelmet, hogy a cég készítette Ferenc József koronázására a Máttyás-templom koronázási kellékeit. A kiegészítést követően az igazságügyi paloták, törvényházak belső berendezése mellett a Budavári Palota, a Népszínház, a Gellért Szálló berendezésében is feladatot kapott. Az államosítás után BUBIV néven működött, majd 1997-ben a Lingel-leszármazottak újraalapították.

¹⁰ KAJTÁR 2004; BÓDINÉ BELIZNAI 2016; KENGYEL 2011.

¹¹ Wágner Gyula apja id. Wágner János kora neves építésze volt, öt gyermeke közül négy az építés szakmát választotta. Wágner diplomáját a budapesti Műegyetemen szerezte, szakmai gyakorlatát apjánál és Theophil Hansennél, a bécsi Építészeti Akadémia professzoránál szerezte. A historizmus jellemezte az általa tervezett, elsősorban igazságügyi épületeket (a Kassai Gyermeknevelő Intézet, a váci és az illavai várbörtön esetében a korábbi épületekhez igazodás indokolta a neoromán, illetve neoklasszicista stílusválasztást). Az I. világháború után Bécsben dolgozott építészként, Magyarországon már nem találkozunk munkájával. Vö. DOBROTKA Katalin: A magyar börtönügy arcképcsarnoka. Wagner Gyula (1851–1937). *Börtönügyi Szemle*, 2012. 4. sz. 93–96. p.; MEGYERI-PÁLFFI, Zoltán: „Following a Model” as an Element of the Hungarian Legal Culture with Special Regard To Gyula Wágner’s Judicial Architecture. In GEPHART, Werner – LEKO, Jure (eds.): *Law and the Arts. Elective Affinities and Relationships of Tension*. Frankfurt am Main, 2017, Vittorio Klostermann, 363–392. p.; MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: *Az egeri Törvényház. The Eger Courthouse*. Budapest–Eger, 2018b, Országos Bírósági Hivatal, 28–32. p.

¹² Wágner Gyula elsősorban igazságügyi épületek tervezését vállalta, amelyek közül Nagy Attila 35 megvalósult épületet azonosított 1880–1910 között: Igazságügyi/Törvénykezési paloták: Szeged (1882, 1904–1906), Győr (1886), Szolnok (1893), Szombathely (1889), Nyíregyháza (1889), Szabadka (1889–1891), Debreceni (1891–1895), Szekszárdi (1892), Székesfehérvár (1892, 1902), Máramaros-sziget (1896), Szatmár (1896, Tóásó Pállal), Újvidék (1896), Sopron (1896), Gyula (1897–1899, Tóásó Pállal), Arad (1897–1899), Kolozsvár (1900–1902), Lugos (1901–1902), Kaposvár (1902), Esztergom (1902–1904), Eger (1906–1909), Kecskemét (1907). Járásbíróságok: Alsólendva (1890), Makó (1897), Csíkszereda (1901), Hódmezővásárhely (1901–1902), Szarvas (1903). Fegyintézetek: Illavai várbörtön (1880), Szegedi Csillagbörtön (1881–1882), Sopronkőhidai fegyintézet (1885–1886), Budapesti Mosonyi utcai Toloncház (1888), Váci Országos Fegyintézet (1891), Nagyenyedi fegyintézet (1891), Pesti Maglódi úti gyűjtőfogház (1894–1896). Gyermeknevelő Intézet: Rákospalota (1890), Kassa (1900). NAGY Attila: *Három évszázadon átívelő építészet. XIX. századi bírósági épületek rekonstrukciója*. Doktori értekezés. Pécs, 2011, PTE Breuer Marcell Doktori Iskola.

3. A szekszárdi igazságügyi palota és a szekszárdiak

Az 1871. évi XXXI. törvénycikk indokolásának a királyi törvényszékek és járásbíróságok jegyzékét tartalmazó melléklete „Szegzárd”-ot törvényszéki székhelyként nevesítette (amelyhez „Szegzárd, Paks, Bonyhád, Duna-Földvár” járásbírósága tartozott). Az igazságszolgáltatási szerveket a vármegyeszékhelyeken a királyi törvényszék helyszínén építendő, igazságügyi palotának nevezett új épületben kívánták elhelyezni – az építési telek kiválasztása során a központi fekvést és a jó megközelíthetőséget tartva szem előtt.

Szekszárdon az építkezés helyét a 19. század végére a város főterévé váló Béla téren jelölték ki; 1890-ben megvásárolták és lebontották a Megyeházától északra fekvő, a plébániatemplom és a római katolikus elemi iskola mögött lévő parasztházakat.

Az igazságügyi palota építése rendkívül fontos volt a vármegye, és fontossá vált Szekszárd lakossága számára. Ez utóbbiban meghatározó szerepe volt az akkoriban működő három városi lapnak, amelyek folyamatosan tájékoztattak az építkezésről, „kis színesekben”¹³ pedig megosztották az építkezés résztvevőire vonatkozó történéseket. A három lap szerkesztője közül kettő jogász volt: a rövid életű, ám annál kedveltebb *Szekszárd Vidéke* (1889–1891) hetilap szerkesztője Dienes Valéria apja, Geiger Gyula ügyvéd volt, a *Tolna Vármegye és Közérdek* (1882–1918) szerkesztője Leopold Kornél, a Tolnamegyei Takaré- és Hitelbank igazgatója, a város közéletének meghatározó szereplője. A harmadik helyi lap azért figyelemre méltó, mert a *Tolnamegyei Közlöny* (1875–1918) szerkesztője Boda Vilmos jogvégzett vármegyei tiszviselőből lett 1876-tól törvényszéki bíró, később országgyűlési képviselő.

A hír, hogy a bírósági reform jelentette változások sorában Szekszárdon igazságügyi palota épülhet, felvillanyozta a helyi közvéleményt. Ennek fényében értelmezendő a lelkes tudósítás a pécsi igazságügyi palota 1890. május 5-én történt avatásáról, annak sajtóviasszhangjáról. „*Reméljük, hogy nemsokára nálunk is méltó és célszerű épületet nyer a törvénykezés*” – zárta sorait a hírlapíró.¹⁴ A sors fintora, hogy a *Szekszárd Vidéke* lap szerkesztője, Geiger Gyula maga is érintetté vált az új pécsi igazságügyi palotában tartott első esküdtszéki

¹³ Többek között az igazságügyi palotánál dolgozó Ráczy János munkás tolvajlásáról (Letartóztatás. Helyi hírek. *Szekszárd Vidéke*, 1891. 29. sz. 2. p.). Vagy a szintén az építkezésen dolgozó, egy szekszárdi leányzóba beleszeretett fővárosi bádogos esküvőjének időleges megghiúsulásáról. (Esküvő akadályokkal. Helyi hírek. *Szekszárd Vidéke*, 1891. 45. sz. 2. p.)

¹⁴ Az igazságügyi palotát Pécsen... Megyei hírek. *Szekszárd Vidéke*, 1889. 19. sz. 4. p.

tárgyaláson, de így legalább személyes tapasztalatait is megoszthatta a frissen avatott épületről.¹⁵

Az újságok híradásai már 1889 novemberében arról szóltak, hogy a vármegye által felajánlott telekrészt Klieber György házának megvásárlásával kiegészítve megkezdődött az igazságügyi palota építkezésének előkészítése.¹⁶ Az építkezés ténylegesen 1890 szeptemberében indult, a *Szekszárd Vidéke* aktuális lapszámában az erre vonatkozó *Hirdetményt* is közzétette.¹⁷ A hideg tél miatt azonban csak 1891 februárjában tudták folytatni, így jócskán megkésve,¹⁸ április 9-én került sor az alapkőletételre. További késedelmet okozott az is, hogy gondok voltak az Esztergomból érkező téglá szállításával,¹⁹ de májusban már biztosra ígérhették az 1892. Szent György-napi költözést. Júniusban az igazságügy-miniszter jóvoltából Dezsőffy Géza törvényszéki elnök megjutalmazta az építés közreműködőit – a szokásoknak megfelelően miután már a munka nehezen túl voltak, mert a falak álltak.²⁰ A tető faanyagát Spitzer Sándor kölesdi fakereskedő és vállalkozó szállította, az ácsmunkát is ő végeztette – közmegelegedésre.²¹ Augusztusban pedig már az épület belső berendezése jelentette a legfőbb gondot: „*az új igazságügyi helyiségek csinos bebútorozása*”, amelynek költségeit a minisztérium vállalta.²²

Közben rendeződött a kir. törvényszék elnöke által a vármegye alispánjához intézett kérés alapján „*a vármegye közönsége által a palota építési költségére megszavazott 20.000 forint*” sorsa is.²³ Az alispán „*a 373/89-rkgy. határozat alapján a gyám- és pénztári tartalék-alapból 6667 forintot, a kolera-alapból 1163 forintot*”

¹⁵ Sajtópörink. *Szekszárd Vidéke*, 1890. 60. sz. 1. p.

¹⁶ Házvétel. *Szekszárd Vidéke*, 1889. 54. sz. 3. p.

¹⁷ Az igazságügyi palota... Hírek. *Szekszárd Vidéke*, 1890. 46. sz. 2, 5. p.

¹⁸ Az igazságügyi palota. Hírek. *Tolna Vármegye*, 1891. 6. sz. 5. p.

¹⁹ Az igazságügyi palota. Hírek. *Tolna Vármegye*, 1891. 15. sz. 4. p.

²⁰ „A jutalmak kiosztása tegnap délután történt meg oly formán, hogy a főpallér 40 forintot, a másodpallér 15 forintot, az állványpallér 5 forintot, a kőművesek és napszámosok pedig dupla napszámot kaptak.” (Az igazságügyi palota építése... Hírek. *Tolna Vármegye*, 1891. 25. sz. 3. p.) Három évvel később a fogházépítés során „bokrétáünnepet” tartanak az építők számára, amelyről részletesen tudósít a *Tolna Vármegye*: „Pontban ½5-kor megszólalt a munkázást jelentő csengetyű, mire az összes munkások felgyülekeztek az épület tetején alkalmazott mellvédre. Csakhamar azután 12 fehérbe öltözött leány érkezett, kezükben fehér kendőn zöld koszorút hozva. Egyik pedig, a 13-ik, koszorúja közepén jó nagy üveg vörös bort s poharat vitt. Ezek az alsóbb, szintén díszített állványon csoportosultak, ami igen szép látványt nyújtott. Ekkor Krcsmárik Pál, kir. ügyész rövid beszédben megnyitotta az ünnepélyt, felemlítve, hogy ősi szokás szerint az építkezések egyik kiemelkedő részét a bokrétaünnepély képezi, midőn a munka nehezebb része be van fejezve.” (A szegzárdi kerületi fogház bokréta ünnepélye. *Tolna Vármegye*, 1894. 47. sz. 6. p.)

²¹ Az igazságügyi palota... Hírek. *Tolna Vármegye*, 1891. 31. sz. 5. p.

²² „A most meglevő bútorok közül csak a legjobb karban levőket használják fel –; a többiek szétosztatnak a vidéki járásbíróóságok közt.” Az igazságügyi palota... Hírek. *Tolna Vármegye*, 1891. 1891. 31. sz. 5. p.

²³ Az igazságügyi palota... *Vármegye. Tolna Vármegye*, 1890. 6. sz. 3. p.

ot, az inségi alapból a törvényhatóság nevében kamat nélküli kölcsönként 5000 frtot, a muzeum-alapból 770 frt 25 krt, s végül a mértékhitelítési alapból 6399 frt 75 krt utalványozott ki a mondott célra.”²⁴

A Tolna Vármegye 1892. Szent György napján megjelenő számában örömmel osztotta meg a hírt, hogy az igazságügyi palota építése a vállalt határidőre befejeződött: „a kir. ügyészség már husvét előtt beköltözött az épület második emeleti helyiségeibe; a járásbíróság és telekkönyvi osztály a lefolyt héten hurcolkodott át az épület földszinti részébe, a törvényszék pedig májusban teszi át hivatalos helyiségeit az épület első emeleti részébe.”²⁵ A műszaki átadás-átvételre várva már az avatás és a díszbankett időpontját is kitűzték: a vármegyei közgyűlés napja, 1892. május 31. volt a választott dátum. Az avatáson azonban az igazságügy-miniszter elfoglaltsága, Czorda Bódog államtitkár pedig gyengélkedése miatt nem tudott részt venni, a bankett „technikai okok miatt” szintén elmaradt.²⁶ Megjelent viszont a Tolna Vármegyében egy előzetes, teljes oldalas részletes írás 1892. május 29-én az igazságügyi palota felavatása alkalmából, amelyre mint a tudósító fogalmazott: „minden nagyobb külső dísz és pompa nélkül” kerül majd sor, de ez „legkevésbé sem ejt csorbát e fontos nap ünnepélyes jellegén”. Az igazságügyi palota nagy végtárgyalási termében tartott díszgyűlésen Dezsöffy Géza kir. törvényszéki elnök a kaposvári és a nagykanizsai kir. törvényszéki elnököket köszönthette vendégként.²⁷

A részletes, patetikus hangú tudósításból mindössze két részt emelek ki Szekszárd város és a vármegye közösségének alapvető viszonyulási szempontja, az igazságügyi palota a közösség szempontjából való hasznossága, hasznosulása hangsúlyozására: „A kir. törvényszék, ügyészség, járásbíróság és telekkönyvi hivatal, az összes mellékhelyiségekkel együtt, ezentúl nem szétszórva, mint eddig, hanem egy födél alatt fogják szolgálni az igazságszolgáltatás szent ügyét. Az igazságügy körébe tartozó összes tényezőknél, bíróságnak, ügyészségnek, ügyvédi karnak és a nagy közönségnek egyaránt rendkívüli előnyöket nyújt a törvénykezési hivataloknak eme központosítása, mert míg az előbbiek az eddigi alkalmatlan bérhelyiségek helyett az álláshoz méltó és megfelelő hivatalos helyiségekhez jutnak, addig az ügyvédi karra és jogkereső közönségre nézve szintén szerfölött előnyös leend, ha a területileg eddig szétszórta hivatalok, a mi sok kellemetlenségnek volt okozója, ezentúl egy födél alatt egyesítve lesznek.”

Szekszárdon a Béla tér északi szélén felépült igazságügyi palota a városkép szempontjából stílusformáló hatása a Megyeháza és a nagytemplom – a vármegye és az egyház hatalmas méretű épületeinek – „árnyékában” kevésbé

²⁴ A vármegye pénzbeli hozzájárulása az igazságügyi palota építéséhez. Vármegye. Tolna Vármegye, 1891. 25. sz. 2. p.

²⁵ Az igazságügyi palota... Hírek. Tolna Vármegye, 1892. 17. sz. 4. p.

²⁶ Az törvénykezési palota felavatása. Hírek. Tolna Vármegye, 1892. 22. sz. 5. p.

²⁷ Az igazságügyi palota. Tolna Vármegye, 1892. 22. sz. 3. p.

érvényesült. Két utcával és a főtérrel határos, háromszintes, magastetős, gazdag eklektikus homlokzati architektúrával kialakított, két belső udvar köré szerveződött épületének a Béla térre néző főhomlokzata zárt volt, az átellenes utcafronton is csak egy szerény bejáráttal rendelkezett – hangsúlyozva elkülönülését környezetétől, a város tereitől és lakóitól. A tudósító ebbe a világba kalauzolja a szekszárdiakat, amikor azt emeli ki, hogy az épületbelső „*kényelmes, tágas és célszerű berendezéssel bír*”.

A közösség véleményével egyezően fogalmazza meg szándékát is, hogy: „*ama óhajunknak és reményünknek adunk csupán kifejezést, hogy az igazságszolgáltatásnak emelt eme új palotában az igazság eszméje mindenkor emelt fővel járjon, hogy benne ama nagy misszió, a mely az igazságszolgáltatáshoz fűződik, a maga tisztasága és nemessége szerint érvényesüljön, hogy az igazságügynek szentelt eme új hajlék minden időben a jognak és az örök igazságnak szentélye maradjon!*”²⁸

A szekszárdi igazságügyi palota beosztása, a hivatalok elhelyezése megfelelt a központi előírásoknak azzal az eltéréssel, hogy a kir. törvényszék polgári osztálya és a polgári tanácssterem célszerűségi okokból a második emeletre került.

„Az új törvénykezési épület berendezése a következő:

Földszint. Balra

- 1. Szolga lakás. 2. Telekkönyvtár. 3. Horváth Kálmán telekkönyvvezető.*
- 4. Kiss Károly kir. törvényszéki bíró.*
- 5. Borsody Lajos telekkönyvvezető. 6. Telekkönyvi iktató. 7. Telekkönyvi kiadó. 8. Pertár. 9. Telekkönyvi irattár*

Jobbra

- 10. Várakozó szoba. 11. Szendrődy Károly kir. járásbíró. 12. Gyurkovich László kir. albíró. 13. Mittermayer Frigyes kir. albíró. 14. Mődly Béla aljegyző. 15. Járásbírói iktató. 16. Járásbírói kiadó. 17. Járásbírói irattár. 18. Szolgaszoba.*

I. Emelet

- 19. Elnöki előszoba. 20. Az elnök fogadószobája. 21. Elnöki iroda*

Balra

- 22. Bejárat a végtárgyalási terembe. 23. Végtárgyalást terem. 24. Tanácskozási szoba. 25. Ügyvédek szobája. 26. Vádlottak szobája. 27. Tanuk szobája. 28. Vizsgálóbíró. 29. Nagy végtárgyalási terem.*

Jobbra

- 31. Törvényszéki iroda. 32. Törvényszéki iroda igazgató. 33. Törvényszéki kiadó. 34. Törvényszéki iktató. 35. Törvényszéki irattár. 36. Bejárat a nagy végtárgyalási terem karzatra.*

²⁸ Az igazságügyi palota. Tolna Vármegye, 1892. 22. sz. 3. p.

II. Emelet

37. Kir. ügyészség. 38. Kracsmarik Pál kir. ügyész. 39. Baráth Zoltán kir. alügyész. 40. ---- kir. alügyész. 41. Kir. ügyészi iroda. 42. Závody Albin kir. törvényszéki bíró. 43. Kir. törv. albíró. 44. Jegyzők szobája. 45. Könyomda. 46. Régi iratok tára. 47. Előszoba. 48. Ágoston István kir. törvényszéki bíró. 49. Törvényszéki jegyzők. 50. Polgári tanácsterem. 51. Tanácskozási szoba. 52. Borsody György kir. törvényszéki bíró. 53. Hamza Géza kir. törvényszéki bíró. 54. Biróy Béla kir. törvényszéki bíró.”²⁹

2. kép: A szekszárdi igazságügyi palota (1892) és fogház (1895).*

4. Összegzés

A szekszárdi igazságügyi palota, amely 1895-ben kiegészítésre került a kerületi fogház épületével, átadásától a mai napig folyamatosan igazságszolgáltatási célokat szolgált. Ma egyik részében a Szekszárdi Törvényszék működik, a másikban ügyészségek (Tolna Megyei Főügyészség, Szekszárdi Nyomozó Ügyészség, Szekszárdi Járási Ügyészség). Az épület felújítására 2001-től került sor: a rekonstrukciós és revitalizálási tervet Kétnyári Éva vezető építésztervező és Nagy Attila építész készítette. Alapvető cél volt az építészeti értékek maradéktalan megőrzése, de nem lehetett megkerülni a város megváltozott térhasználatához

* Szerzői archívum.

²⁹ Uo.

és az igazságszolgáltatás modernizációjához kapcsolódó változtatásokat. A jó állapotban megmaradt eklektikus homlokzatarchitektúra megtartása mellett a „nyitott bíróság” gondolatiságához kapcsolódó változás, hogy a korábban a Béla tér, a város felé zárt épületet a felújítás során „kinyitották”. A Béla tér felé a középrizalit tengelyében új főbejáratot alakítottak ki, amely a 19. század végi stílusjegyeket felhasználva és megtartva illeszkedik az épülethez.³⁰ A megváltozott térhasználat egyben szimbolizálja a székszárdi törvényszék a jogi kultúra nyelvén is megfogalmazott „nyitottságát”, megközelíthetőségét, az átjárhatóságot, a kapcsolódás, a kapcsolatteremtés lehetőségét a várossal és lakóival.

3. kép: A felújított törvényszéki és börtönépület Szekszárdon.*

* Szerzői archívum.

³⁰ NAGY A. 2011

KITEKINTÉSEK

Beke-Martos Judit*

A LEGFELSŐBB BÍRÓSÁG ÉPÜLETE ÉS A HORIZONTÁLIS HATALOMMEGOSZTÁS EGYES ASPEKTUSAI AZ AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN

*„Ez az emlékmű a közös célról, a Nemzetünket egyesítő alapelvről
árulkodik.”***

I. Bevezetés

Az Egyesült Államok szövetségi rendszerű föderális állam, mely mai formájában az 1787-es Alkotmányozó Gyűlésen elfogadott szövetségi alkotmány alapján működik. Az alkotmány szövegezői, az ún. Alapító Atyák eredeti elképzelése szerint a horizontálisan megosztó három fő hatalmi ág, a törvényhozás, a végrehajtás és az igazságszolgáltatás egymástól elkülönülve, de egymást kölcsönösen ellenőrizve, párhuzamosan létezik és működik egymás mellett. Ebből logikusan levonható lenne az a következtetés, mely szerint a három hatalmi ág egyenlő és azonos jelentőségű. Mégis több jel utal arra, hogy a három hatalmi ág nem egyenlő, és van, amelyik fontosabb, mint a másik. Az eltérések részben a hatalmi ág demokratikus legitimitációjával, részben a részére allokált hatás- és jogkörrel, részben pedig olyan egyszerű formális részletekkel demonstrálható, mint az alkotmányos szabályozás terjedelme.

Amennyiben a három hatalmi ág egyenlő és azonos fontosságú volt az Egyesült Államok alapításakor, akkor vezető szerveiknek egyaránt kellett volna épületeket tervezni és építeni a leendő fővárosban. Az amerikai szövetségi törvényhozó hatalom fő szerve a Képviselőházból és Szenátusból álló két kamarás Kongresszus. Az Egyesült Államok szövetségi fővárosában, Washington

* Beke-Martos Judit tudományos munkatárs, MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH), ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogi Történeti Tanszék, illetve Zentrum für Internationales, Ruhr-Universität Bochum, Jogi Kar. ORCID ID: 0000-0003-2373-8529

** A Legfelsőbb Bíróság elnökének, Chief Justice HUGHES-nak a beszéde. Megjelent az *American Bar Association Journal* hasábjain Corner Stone of New Home of Supreme Court of the United States is Laid címmel, 18 A.B.A.J. 1932. 723., 729. p.

D. C.-ben a Capitolium épülete ad otthont a Kongresszus mindkét házának, melyet 1800-ban adtak át. A végrehajtó hatalom feje az amerikai elnök szintén 1800 óta lakik és dolgozik hivatali ideje alatt a Fehér Házban. Az igazságszolgáltatás legfőbb szerve a Legfelsőbb Bíróság, amelynek azonban nem építettek otthont az új állam első évtizedében. A ma ismert pompás igazságügyi palotát csak 1935-ben adták át. Az igazságszolgáltatás tehát, az épületszimbolika szempontjából egyáltalán nem volt a törvényhozással vagy a végrehajtással azonos jelentőségű. Mi lehetett az oka ennek a megoldásnak, és miért, illetve hogyan került sor az épület megépítésére 145 évvel azután, hogy a bíróság megkezdte működését?

2. Az igazságszolgáltatás hatalmi ága Amerikában

Az 1787-es amerikai szövetségi alkotmány felépítésében hordozza a horizontális hatalommegosztás elvét: az első cikk a törvényhozással, a második a végrehajtó hatalommal, míg a harmadik az igazságszolgáltatással foglalkozik. A harmadik cikk meglehetősen rövid és szűkszavú, de annyit egyértelműen kimond, hogy az amerikai igazságszolgáltatás egy Legfelsőbb Bíróság és további alacsonyabb szintű szövetségi bíróságok hatás- és jogkörébe tartozik.¹ Az alacsonyabb szintű szövetségi bíróságok létrehozását, ahogy a Legfelsőbb Bíróságra vonatkozó valamennyi egyéb részletkérdés eldöntésének jogát is az alkotmány a szövetségi képviselői szerv, a Kongresszus hatáskörébe utalta. Ennek eleget téve, a Kongresszus 1789-ben elfogadta az első bírósági törvényt,² mely megerősítette, hogy a bírósági hierarchia csúcsán a Legfelsőbb Bíróság áll. A kezdetben hat főből (öt bíró és egy elnök) álló szervezet felépítését a Kongresszus többször módosította mind a bírók számát,³ mind pedig az évi üléseik időpontjait és helyszíneit illetően.

¹ US Constitution, Article III. Section 1. <https://www.fjc.gov/history/legislation/landmark-legislation-us-constitution-article-iii>

² Judiciary Act of 1789, <https://www.fjc.gov/history/legislation/landmark-legislation-judiciary-act-1789-0>

³ 1801-ben öt, <https://www.fjc.gov/history/legislation/landmark-legislation-judiciary-act-1801>; 1802-ben hat, <https://www.fjc.gov/history/legislation/landmark-legislation-judiciary-act-1802>; 1807-ben hét, <https://www.fjc.gov/history/legislation/landmark-legislation-seventh-circuit>; 1837-ben kilenc, <https://www.fjc.gov/history/legislation/landmark-legislation-eighth-and-ninth-circuits>;

1863-ban tíz, <https://www.fjc.gov/history/legislation/landmark-legislation-tenth-circuit>;

1866-ban hét, <https://www.fjc.gov/history/legislation/landmark-legislation-circuit-reorganization>;

1869-ben kilenc, <https://www.fjc.gov/history/legislation/landmark-legislation-circuit-judgeships>.

Az eredetileg létrehozott háromszintű szövetségi bírósági rendszer infrastruktúrát csak az első – ún. kerületi – szintnek, illetve a Legfelsőbb Bíróságnak adott, míg a köztes, az ún. területi bíróságok évente kétszer ülészetek, a legfelsőbb bírósági és kerületi bírókból összeállított grémiumként. Ez a területi bíraskodási kötelezettsége a legfelsőbb bírósági bíróknak számos vitát váltott ki az Egyesült Államokban, de mégis megmaradt egészen a 20. századig.⁴ Ez az aktív utazással járó területi bírói kötelezettség lehet az egyik oka annak, hogy a Legfelsőbb Bíróság nem kapott saját épületet az újonnan felépítésre került szövetségi fővárosban, Washington D. C.-ben. A másik lehetséges ok azonban a Legfelsőbb Bíróság valós szerepének vitatásában található, hiszen a korabeli, azaz a 18. század utolsó harmadában létező európai modellek nem bizonyították, hogy a horizontálisan elválasztott hatalmi ágak valóban egyenlőek lennének. Az amerikai szövetségi alkotmány számos apró ponton juttatta kifejezésre, hogy az igazságszolgáltatást a törvényhozástól és a végrehajtástól egyaránt függő ágként képzelel el. Az eredeti alkotmányszöveg azonban tág teret engedett az igazságszolgáltatás teendőinek kirajzolására és így a bírósági gyakorlat – bár meglehetősen lassan, de – eljutott arra a pontra, ahol a másik két hatalmi ághoz való viszonya kölcsönös függőségként azonosítható. Legkésőbb az 1925-ös bírósági törvény elfogadásával a Legfelsőbb Bíróság végleg a szövetségi jog ellenőrző szervévé vált, ezzel átalakítva az eredetileg neki

Az 1875-ös, <https://www.fjc.gov/history/legislation/landmark-legislation-jurisdiction-and-removal-act>;

az 1891-es, <https://www.fjc.gov/history/legislation/landmark-legislation-us-circuit-courts-appeals>;

az 1911-es Judicial Code, <https://govtrackus.s3.amazonaws.com/legislink/pdf/stat/36/STATUTE-36-Pg1087.pdf>;

az 1922-es, <https://www.fjc.gov/history/legislation/landmark-legislation-conference-senior-circuit-judges>;

az 1925-ös Judges Bill, <https://www.fjc.gov/history/legislation/landmark-legislation-judges-bill-0>;

az 1929-es, <https://www.fjc.gov/history/legislation/landmark-legislation-tenth-circuit-0>;

az 1939-es, <https://www.fjc.gov/history/legislation/landmark-legislation-administrative-office-us-courts>;

az 1967-es, <https://www.fjc.gov/history/legislation/landmark-legislation-federal-judicial-center-0>;

az 1968-as, <https://www.fjc.gov/history/legislation/landmark-legislation-federal-magistrates-act>;

az 1978-as, <https://www.fjc.gov/history/legislation/landmark-legislation-us-bankruptcy-courts>;

az 1980-as, <https://www.fjc.gov/history/legislation/landmark-legislation-eleventh-circuit>;

sem pedig az 1982-es, <https://www.fjc.gov/history/legislation/landmark-legislation-federal-circuit> nem érintette a bírók számát. Franklin Delano Roosevelt próbálkozása a bírók számának – átmenetileg – 15-re emelésére teljes kudarcot vallott, és sosem lett hatályos törvény. <https://constitution-center.org/blog/how-fdr-lost-his-brief-war-on-the-supreme-court-2>

⁴ GLICK, Joshua: Comment: On the Road: The Supreme Court and the History of Circuit Riding. *Cardozo Law Review*, Vol. 24. 2003. április. 1753–1821. p.

szánt szerepet.⁵ Ezen törvény megalkotásában ugyanannak a William Howard Taftnak volt kulcsszerepe, aki nélkül a Legfelsőbb Bíróság épülete sem készült volna soha el. Az épület alapkövetésének alkalmából 1932. október 13-án tartott rendezvényen a Legfelsőbb Bíróság akkori elnöke, Charles Evans Hughes a következőképpen emlékezett hivatali elődjéről: „Mindenkinél jobban a néhai legfelsőbb bírósági elnöknek, Chief Justice William Howard Taftnak vagyunk hálásak, mivel az itt megvalósuló kezdeményezés megfelelően tesz eleget az iránta támasztott igényeknek. Elnökként Taft úr szívesen támogattott volna egy ilyen kezdeményezést, mert rendkívül érdekelte a bíróság munkája, de a korabeli bírók között többségben voltak azok, akik nem támogatták a bíróság kitelepítését a régi székhelyéről a Capitolium épületéből. A Legfelsőbb Bíróság elnökeként Taft úr megismételte a javaslatát, és ez az épület az ő intelligens kitartásának eredménye.”⁶

3. A Legfelsőbb Bíróság épületének előtörténete

A szövetségi alkotmány első cikk, nyolcadik szakasz tizenhetedik bekezdésében szót ejtenek egy tíz mérföld méretű, négyzet alakú területről, ami az Egyesült Államok fővárosa lesz.⁷ Ezt a területet az első törvényhozási periódusban ki is jelölték, és 1790. július 16-án a Kongresszus elfogadta az erre vonatkozó törvényt.⁸ A törvény második szakasza felhatalmazza az amerikai elnököt, hogy megfelelő személyeket jelöljön ki a főváros épületterveinek és építési munkálatainak elvégzésére. George Washington választása a francia építészre, Pierre-Charles L’Enfantra esett. Kiemelendő továbbá a törvény harmadik szakasza, ahol az állt, hogy 1800. december első hétfőjéig az elnök által felkért személyek kötelesek „a Kongresszus, az elnök és az Egyesült Államok hivatalai számára megfelelő helyszínt biztosítani”.⁹ Az igazságszolgáltatásról tehát formálisan nézve nem esik szó. Az utolsó jelentős pont az ötödik szakasz, amiben döntés született arról, hogy a soron következő december első hétfőjéig, azaz 1790 decemberének első hétfőjéig az Egyesült Államok valamennyi hivatala tíz évre,

⁵ Post, Robert: The Supreme Court Opinion as Institutional Practice: Dissent, Legal Scholarship, and Decisionmaking in the Taft Court. *Minnesota Law Review*, Vol. 85. 2001. 1267–1390, 1272–1273. p.

⁶ *Supra* 1, HUGHES 1932, 728. p.

⁷ US Constitution Article I, Section 8, Clause 17. <https://constitutioncenter.org/interactive-constitution/full-text>

⁸ The „Residence Act”, <https://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=llsl&fileName=001/llsl001.db&recNum=253>

⁹ „provide suitable buildings for the accommodation of Congress, and of the President, and for the public offices of the government of the United States.” – Section 3, Chapter XXVIII. 1790. *Supra* 9.

így az épületek kijelölt átadási időpontjáig, 1800. december első hétfőjéig Philadelphia városába költöznek.¹⁰

Az Egyesült Államok legtöbb szerve, így az 1790 februárjában először üléselő Legfelsőbb Bíróság is New York városában kezdte meg működését. A bíróság első otthona az ún. Exchange Building volt a Broad Street és Market Street sarkán az első emeleten (1. kép). Innen, az imént említett törvény értelmében a Legfelsőbb Bíróság is Philadelphiába költözött, először az Independence Hallba, majd az Old City Hallba. L'Enfant egyik legelső George Washingtonnak címzett írásában, amit 1791. augusztus 19-én írt, még említést tett egy ún. „Judiciary Court”-ról, de a későbbiek során többet nem esett szó bírósági épületről.¹¹ Az 1796-ban készült képviselőházi jelentés az új főváros terveinek megvalósulásáról egyértelműen kimondta, hogy míg a törvényhozó és a végrehajtó hatalom otthonáról megfelelően gondoskodtak, az igazságszolgáltatás számára még nem készült épület.¹²

1. kép: Az Exchange Building New Yorkban.*

* The Royal Exchange, New York City, the first meeting place of the Supreme Court. Martha Joanna Lamb által publikált rajz. (*History of the City of New York*, Vol. 2. 1881. 634. p.) https://en.wikipedia.org/wiki/Supreme_Court_of_the_United_States#/media/File:The-Old-Royal-Exchange-building.jpg

¹⁰ Tehát csak 1800-ban költöztek vissza a szövetségi hivatalok a még akkor is erőteljesen épülő, de a környező államok területéből matematikai pontossággal elkülönített területen kialakított fővárosba, Washington D. C.-be. KITTLE, Glenn D.: *Hail to the Chief! – The Inauguration Days of Our Presidents*. Philadelphia, New York, USA, 1965, Chilton Books. 17. p.

¹¹ To George Washington from Pierre-Charles L'Enfant, 19 August 1791. *Founders Online*. <https://founders.archives.gov/documents/Washington/05-08-02-0307>

¹² American State Papers, idézi HETOS SKEFOS, Catherine: *Strictly Construction – the Supreme Court gets a Home*. *Yearbook of the Supreme Court Historical Society*, 1976. 28. p.

Ezt a hiányosságot az 1800-as költözést követően sem pótolták, így a Legfelsőbb Bíróság először beköltözött a Kongresszusnak otthont adó Capitolium épületében egy apró helyiségbe. Az ezt követő 19 évben többször költözött a bíróság, így például 1809-ben a Long's Tavern nevű vendégházba, mert a Capitolium könyvtárának épületében túl hideg volt, vagy 1814-ben a Bell Tavern-be, miután az 1812-es háború során a brit seregek felgyújtották a Capitolium épületét. 1819-től 1860-ig egy a Legfelsőbb Bíróság számára kijelölt kisebb helyiségben ülésezett a bíróság az immár újjáépített Capitolium épületében. A hely szűkössége, a kényelmetlen körülmények és a területi bíraskodási kötelezettség bírókra rótt utazási penzuma miatt a legtöbb bíró otthonról vagy ilyen-olyan vendégházakból dolgozott. Mikor 1860-ban a Szenátus beköltözött a számára felépített új épületszárnyba, a Legfelsőbb Bíróság megkapta a régi szenátusi termet. Itt tartották üléseiket egészen addig, amíg – hosszú előkészítés, több sikertelen nekifutás után – az 1935-ben átadott új épületükbe költözhettek.¹³ Ezért is jegyezte meg John W. Davis, a Legfelsőbb Bíróság előtt ügyfeleket képviselő ügyvédek kamarájának képviselője az alapkötelezetékek tartott beszédében, hogy „(...) majdnem másfél évszázadba telt, amíg a legkiválóbb bírósági szervünk saját otthonra lelt, ami kizárólag az övé (...)”¹⁴

A Capitolium épülete megfelelően pompás volt, és arra a néhány napra, amikor a Legfelsőbb Bíróság valóban ott ülésezett, megfelelt a legtöbb bírónak. Ez a megoldás azonban sok szempontból problémásnak bizonyult. Elsősorban a bírói függetlenség és az igazságszolgáltatási hatalmi ág egyenlő és független mivolta volt így megkérdőjelezhető. Azzal, hogy a Legfelsőbb Bíróság a törvényhozás házában székelt, nehezen volt fenntartható a hatalmi ágak egyenlőségének gondolata. Nem mindenki kívánt azonban változtatni a helyzeten. 1900-ban, a szövetségi főváros centenáriuma az Amerikai Építészeti Intézet konferenciát rendezett Washington D. C. jövőjéről. A konferencia eredményeire építve, James McMillan szenátor kezdeményezésére bizottságot hozott létre a Szenátus, mely a leghíresebb építészeket gyűjtötte össze a főváros fejlesztésének megvitatására. A szenátor után McMillan-tervnek nevezett dokumentum javaslatot tett a Kongresszusi Könyvtártól északra egy legfelsőbb bírósági épületre, de ez a terv sosem valósult meg.¹⁵

¹³ ROUSSIN, Lucille A.: The Temple of American Justice: The United States Supreme Court Building. *Chapman Law Review*, Vol. 20. 2017. 52–53. p.; HALL, Kermit L. (ed.): *The Oxford Companion to the Supreme Court of the United States* (2 ed.). Oxford University Press, Online, 2005. „Buildings, Supreme Court”, https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780195176612.001.0001/acref-9780195176612-e-0140#HETOS_SKEFOS_1976_28-29.

¹⁴ Hon. John W. Davis beszéde a Bar of the United States Supreme Court képviselőjében. Megjelent az *American Bar Association Journal* hasábjain Corner Stone of New Home of Supreme Court of the United States is Laid címmel, 18. A.B.A.J. 1932. 724. p.

¹⁵ ROUSSIN 2017, 52. p.

1908-ban Teddy Roosevelttel úgy döntött, hogy nem indul újra az elnökválasztáson, hiszen majdnem két teljes négyéves turnust tudhat maga mögött. A republikánus párt számára utódjaként William Howard Taftot javasolta. Az unitárius jogász meg is nyerte a választást, így 1909 és 1913 között ő volt az Egyesült Államok 27. elnöke. A mai napig ő az egyetlen, aki ezen túlmenően, 1921-től majdnem haláláig, 1930-ig a Legfelsőbb Bíróság elnöke is volt. Utóbbi pozíció állt legközelebb a szívéhez, és már elnökként is érdeklődött az igazságszolgáltatási hatalmi ág munkája iránt. Taft elkötelezett híve volt a hatalmi ágak szigorú szétválasztásának, és így tarthatatlannak ítélte, hogy a Legfelsőbb Bíróságnak nincs saját épülete. Már a végrehajtó hatalom fejeként igyekezett tenni valamit ez ügyben, de a Legfelsőbb Bíróság akkori bírói, és különösen az elnökök, Melville Fuller és Edward Douglass White elleneztek az ötletet.

Így mikor 1921-ben, Taft lett White utódja, ismét elővette korábbi vesszőparipáját, és okosan lavírozva egyengette az utat egy legfelsőbb bírósági épület tervezésére és építésére. Amikor 1925-ben a Szenátus javaslatára 50 millió dollárt allokáltak szövetségi épületek építésére, Taft lobbizni kezdett a legfelsőbb bírósági épület megvalósításáért. Az eredeti törvény nem kapta meg a szükséges szavazattöbbséget, de mivel a két házban javasolt szövegek eltértek egymástól, egy bizottságot jelöltek ki a végleges törvény megszövegezésére. Taft lobbitevékenysége immár sikerrel járt; a bizottság javaslatot tett a Legfelsőbb Bíróság épületének finanszírozására.¹⁶ A H. R. 6559 néven nyilvántartott törvényt 1926. május 25-én fogadták el.¹⁷ A folyamat nem haladt túl gyorsan, így további bő két évbe telt, mire a Kongresszus bizottságot jelölt ki a projekt menedzselésére. Az ún. United States Supreme Court Building Commissiont a H. R. 13665 hozta létre, melyet 1928. december 21-én fogadtak el.¹⁸ A bizottságot, a tagok saját döntése alapján a Legfelsőbb Bíróság elnöke, így Taft személyesen vezette. A törvényt 1929. március 1-jére várta az első jelentést. A Kongresszus az S. J. Res. 213-mal közös határozatában 1929. február 23-án meghosszabbította ezt a határidőt a következő törvényhozási időszak első rendes munkanapjáig.¹⁹ Az 1929. évi H. R. 3864 engedélyezte a Legfelsőbb Bíróság épületének megépítését az e célból vásárolt telken, és 9 millió 740 ezer dollár maximális költségvetést szabott a projektnek.²⁰

¹⁶ HETOS SKEFOS 1976, 30. p.

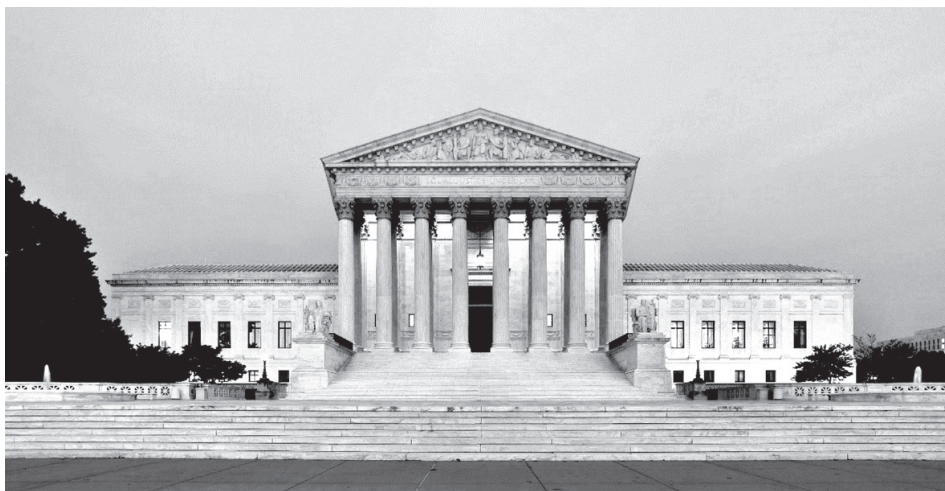
¹⁷ Hatvankilencedik Kongresszus, Session I. Chapter 380. <https://www.loc.gov/law/help/statutes-at-large/69th-congress/session-1/c69s1ch380.pdf>

¹⁸ Hetvenedik Kongresszus, Session II. Chapter 44. <https://www.loc.gov/law/help/statutes-at-large/70th-congress/session-2/c70s2ch44.pdf>

¹⁹ Hetvenedik Kongresszus, Session II. Chapter 304. <https://www.loc.gov/law/help/statutes-at-large/70th-congress/session-2/c70s2ch304.pdf>

²⁰ Hetvenegyedik Kongresszus, Session II. Chapter 9. <https://www.loc.gov/law/help/statutes-at-large/71st-congress/session-2/c71s2ch9.pdf>

Taftot régi barátság fűzte a jól ismert és rendkívül sikeres Cass Gilbert építészhez,²¹ ezért is javasolta őt a Legfelsőbb Bíróság épületének megtervezésére. A bizottság elfogadta a javaslatot Gilbert személyére vonatkozóan, és 1929. május 13-án már a kész épülettervekről dönthettek.²² 1930. februárjában Taft betegsége miatt lemondott a Legfelsőbb Bíróság elnökségéről, és egy hónappal később meghalt. Utódja Charles Evans Hughes lett, aki a bizottsági munkát is megörökölte Tafttól. 1932. október 13-án megtörtént az alapkövetés, és 1935-ben a bíróság használatba vehette teljesen új otthonát (2. kép). Sajnos az építész sem élte meg fő művének tekintett alkotásának elkészülését, mert 1934-ben Gilbert is meghalt.²³ A költségvetésben allokált összegből 94 ezer dollár megmaradt, amit visszaadtak a szövetségi kincstárnak.²⁴

2. kép: Az Amerikai Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának épülete napjainkban.*

* The present U.S. Supreme Court building as viewed from the front. Joe Ravi panorámafelvétele. CC BY-SA 3.0 https://en.wikipedia.org/wiki/Supreme_Court_of_the_United_States#/media/File:Panorama_of_United_States_Supreme_Court_Building_at_Dusk.jpg

²¹ ROUSSIN 2017, 55. p.

²² HETOS SKEFOS 1976, 32. p.

²³ HETOS SKEFOS 1976, 34. p.

²⁴ Building History. *Supreme Court of the United States*. <https://www.supremecourt.gov/about/buildinghistory.aspx>

4. Záró gondolatok

A bírósági törvények módosításával, így különösen az 1911-es teljes reformmal és az 1925-ös, a Legfelsőbb Bíróság szerepét alapvetően átalakító szabályozással az amerikai igazságszolgáltatás csúcsszerve megkapta azt a megtisztelő szerepet, ami az alkotmány alapján megilleti. Ez a tartalmi változás kiválóan illeszkedik ahhoz az intézményi szimbolikus fejlődéshez, ami a 20. század első harmadában lejátszódott, és aminek eredményeként megépítésre és átadásra került az igazságügyi palota, ami méltó ehhez az intézményhez.

A hatalmi ágak vezető szerveinek otthont adó épületek sorába tökéletesen beleillik a Legfelsőbb Bíróság épülete, ami a Capitoliumhoz és a Fehér Házhoz hasonlóan, az ókori Római Birodalom nagyságához hasonlítva kívánja az Egyesült Államok mibenlétét kifejezni. Az 1935-ös átadással egyensúlyba került a hatalmi ágak közötti épületszimbolikai egyenlőtlenség. Immár nem csak a Kongresszusnak és az elnöknek, hanem a Legfelsőbb Bíróságnak is lett saját otthona a szövetségi fővárosban.

Az igazságügyi palota sok szempontból segítette a Legfelsőbb Bíróságot abban, hogy tovább növelje gyakorlati jelentőségét. Míg a 18. század végén ez a grémium kevésbé tűnt fontosnak, addig a 20. század során rendkívüli jelentőségre tett szert. Mi mással lenne magyarázható, hogy az egész fejlett világ lélegzetét visszatartva figyeli minden alkalommal, amikor egy bírói poszt felszabadul a Legfelsőbb Bíróságon? Találóak voltak a legfelsőbb bírósági elnök, Chief Justice Hughes szavai az alapkövetételkor, mely szerint „(...) örömmel kísérjük figyelemmel, hogy ezen építmény különös jelentősége nem a kényelem még akkor sem, ha elsődleges célja a kényelem biztosítása. Ezen monumentális templom, mely a legkiválóbb építészeti képesség eredménye, és ami egy ritka gyönyörű főváros egyik kiemelkedő díszjele, elsődleges megkülönböztető jele, hogy egy nemzeti szimbólum. Az igazság nemzeti ideálját szimbolizálja ezen tevékenység legmagasabb szférájában, ahol megtartatik az egyensúly a nemzet és az államok között; illetve az egyéni szabadságok elsődleges igényeinek érvényesítésében, melyeket az írott alkotmány átfogó garanciái védenek. Ez az épület a Köztársaság jellegzetes karakterének szimbóluma.”²⁵

²⁵ Supra I. HUGHES 1932, 728–729. p.

Domaniczky Endre*

AZ AUSZTRÁL TÖRVÉNYHOZÁSI ÉS BÍRÓSÁGI ÉPÜLETEK NEMZETI STÍLUSÁNAK ÉS SZIMBOLIKÁJÁNAK KIALAKULÁSA

Kajtár István és Kengyel Miklós pécsi professzorok emlékének

1. Történelmi háttér

1.1. Fegyenctelepből államszövetség

A távoli Ausztrália államisága európai léptékkal nézve rövid – két évszázados – múltra tekinthet vissza. A britek a 18. század végén alapítottak fegyenctelepet e távoli partokon. Néhány évtizeddel később a kontinens európaiak által már feltárt része az önkormányzatiság különböző fokával rendelkező gyarmatokból állt, amelyek végül – brit jóváhagyással és amerikai mintára – a 20. század elején államszövetséget hoztak létre.¹

Az Ausztrál Államszövetség – hétköznapi nevén Ausztrália – az elmúlt évszázad folyamán fokozatosan nyerte el a függetlenségét, és bár egykori anyaországával ma már csak perszonálunió fűzi össze, az államszervezet és ennek működése jelentős részben angolszász hagyományokra épül.

Ausztrália az ellentétek földje, és ez többek között a népesség eloszlásában is megnyilvánul. A kontinens nagy része ritkán lakott, a lakosság több mint fele a három egymással szoros kapcsolatban álló városban: Sydney-ben, Melbourne-ben és Canberrában él; az ország történelme, gazdasága és kultúrája is alapvetően e három pilléren nyugszik. Ausztrália európai szemlélő által általában szegényesnek tartott építészeti örökségének jelentős része ugyancsak ebben a három városban található. Amikor tehát az ausztrál törvényhozási és igazságszolgáltatási épületek stílusát és szimbolikáját vonjuk vizsgálat alá, nem

* Domaniczky Endre vezető kutató, Mádl Ferenc Intézet.

¹ A szövetségi állam megalapítását követő éveket Ausztráliában töltő tudós mérnök, Gubányi Károly úgy látta, hogy az államalapítás folyamata együtt járt egy új nemzet, az ausztrál megszületésével. Vö. GUBÁNYI Károly: *Ausztrália*. Budapest, 1915, Lampel, 3. p. Gubányi életére és ausztráliai éveire lásd bővebben: DOMANICZKY Endre: *Gubányi Károly, a tudós mérnök*. 2019. 37. p. és DOMANICZKY Endre: *Gubányi Károly Ausztráliában*. (kézirat) 2020a. 51. p.

elégendő a százévesnél alig idősebb, de valójában csak néhány évtizeddel ez-előtt felépült fővárosról, Canberráról beszélni, a vizsgálatba be kell vonni a két metropoliszt, Sydney-t és Melbourne-t is.²

1.2. Ausztrália, a kompország

Ausztrália kompország, történeti fejlődése, gazdasági kapcsolatai, adottságai hol az angolszász országok (előbb az Egyesült Királyság, majd az Amerikai Egyesült Államok), hol pedig Ázsia felé vonják. A két tengerparti nagyváros tulajdonképpen – fekvésénél és történelménél fogva is – e kettős kötődés jegeit viseli magán. Sydney az ország ázsiai, Melbourne pedig európai „kapuja”, építészeti örökségükön e kötődések nyoma máig megfigyelhető. Sydney és Melbourne kapcsolatát hosszú időn át az elsőségért folytatott küzdelem dominálta, az ausztrál törvényhozók azonban felismerték, hogy a két város közötti választás végletesen megosztaná az országot. Így került sor a legnagyobb szárazföldi város, a két tengerparti kikötőnél méretben jóval kisebb Canberra megalapítására. Ez már egy modern városépítészeti tervek szerint felépített település, „benne a modern technika, a szépművészet és a városegészségügy legújabb vívmányai összefoglalva találnak alkalmazást” – írta 1913-ban a főváros alapkövetését a közelből figyelő Gubányi Károly.³

1.3. Közös alapvonások, városonként eltérő stílusjegyek

A három város építészeti öröksége már csak eltérő alapítási dátumuk miatt is különbözik. Sydney-t 1788-ban, Melbourne-t 1835-ben, Canberrát pedig 1913-ban alapították. Sydney központ jellege időbeli elsőségéből adódott; a város törvényhozási és igazságszolgáltatási épületei organikusan nőttek ki a város szövetéből. Melbourne vezető szerepét ezzel szemben kedvező fekvése és a város gazdagsága alapozta meg. Tervszerűen megépített városközpontja elősegítette egy külön kormányzati és egy igazságszolgáltatási negyed létrehozását, amelyek máig a Brit Birodalom erejét és nagyságát hirdetik. Természetesen Canberra, a tervezőasztalon készült város esetében nyílt a legnagyobb lehetőség szimbólumok alkalmazására. A fővárosi építkezések elhúzódása miatt

² Miután a tanulmány témája az építészethez kapcsolódik, fontos megjegyezni, hogy az ikonikus ausztrál épületek egy része (Sydney Operaház, Sydney Kikötői híd és maga az ausztrál főváros, Canberra is) magyar vonatkozással is rendelkezik, erre bővebben lásd DOMANICZKY Endre: *Ausztrál fővárosok. Sydney, Melbourne és Canberra*. Budapest, 2020b, Pártia Páholy Egyesület – Fakultás)

³ GUBÁNYI Károly: Canberra. *Budapesti Hirlap*, 1913. (június 14.) 140. sz. 2. p.

azonban a brit birodalmi jelképeket szinte teljes egészében ausztrál szimbólumok váltották fel, miután a 20. század elejétől ezek alkalmazása egyre inkább előtérbe került. Törvényhozási és igazságszolgáltatási negyedek helyett itt már többfunkciós épületkomplexumok készültek, amelyek elhelyezkedésükkel és kívülről is látható stílusjegyeikkel nem csupán a saját ausztrál formavilágot próbálják kifejezni, hanem értékeket is kívánnak közvetíteni.

Jelen írásban tehát az ausztrál törvényhozási és igazságszolgáltatási épületek fejlődésének és szimbolikájának három eltérő útját tekintem át, megkísérelve a szimbólumok bemutatását is. Ezt megelőzően azonban a legfontosabb jellegzetességeket tekintjük át táblázatos formában is!

	<i>Sydney</i> (1788)	<i>Melbourne</i> (1835)	<i>Canberra</i> (1913)
Épületek elhelyezkedése	városközponton belül szétszórót	városközponton belül elsősorban külön negyedek	városközponton belül épületkomplexumok
Stílusirányzatok	eklektikus (egyres épületeken belül is több stílus)	korszakonként egységes	egységes (többnyire modern)
Szimbólumok	változó, többnyire brit	változó, többnyire brit	elsősorban ausztrál
Korszak	19. század első fele – 20. század vége	19. század második fele – 20. század vége	néhány kivétellel a 20. század második fele

2. Az ausztrál törvényhozási épületek

2.1. Sydney

2.1.1. Korai idők (1788–1825)

A kontinens keleti partvidékén 1788 januárjában partraszálló britek magukkal hozták saját jogukat és jogintézményeiket. A *Magna Charta* 1297-es példányának egyik, az ausztrál szövetségi parlamentben kiállított másolata erre a közös brit örökségre utal.⁴ Az ország rövid írott történetét tanulmányozva nem túlzás azt mondani, hogy Ausztrália „...az európai kultúrát készen kapta és abból is csak azt választotta ki, amely céljainak megfelel...”,⁵ azonban az első évtizedek számos nem várt nehézséggel jártak, és egyáltalán nem volt biztos, hogy a telep

⁴ A fényképét és a történetet lásd Domaniczky Endre: *Ausztrália magyar szemmel*. Budapest, 2018, Fakultás, 298. p.

⁵ Az ötödik világrészből. *Uj Idők*, 1915. (március 28.) 14. sz. 340. p.

megmarad, és bár az anyaországi minták valóban a kormányzó tarsolyában rejlettek, az intézmények létrehozása hosszú időt vett igénybe.

Az első, közel negyvenéves periódus (1788–1825) a személyes hatalom időszaka. Ekkor a kormányzó teljhatalommal bírt, és csak a londoni kormánynak tartozott elszámolással. A fegyvenctelepre vonatkozó törvényeket a brit parlament hozta, a részletszabályokat uralkodói rendeletek tartalmazták. A kormányzó hatalma e Londonban alkotott jogszabályi kereteken belül volt teljes, utasításait⁶ szóban és írásban is kiadhatta.⁷

Fentiek miatt az első törvényhozási épületen a (rég)⁸ kormányzói rezidenciát kellene értenünk, de ezt az egyszerű anyagokból és minden díszítés nélkül készült épületet, amely a kivétel nélkül tengerészekből és katonákból álló korai kormányzó⁹ ízlését tükrözte, még 1846-ban lebontották. Egyébként megalakulását követően részben ebben az épületben ülésezett az 1824-ben létrejött kormányzói tanácsadó testület,¹⁰ a Jogalkotási Tanács; ez ugyancsak növeli az épület szimbolikus jelentőségét.¹¹

2.1.2. Az adminisztratív negyed létrejötte és változásai

1788-ban Philip kormányzó a zászlórudat – a brit hatalom szimbólumát – a Sydney-öböl partján, ott, ahol a Tározó-patak (Tank Stream) a tengerbe ömlött, állította fel.¹² Saját rezidenciáját ettől egy kicsit távolabb (délkelet felé),

⁶ A fegyvenctelep 1825 előtt katonai kormányzat alatt állt, a „governor’s orders” helyes fordítása tehát parancs vagy utasítás lehet, jelen írásban én az általánosabb érvényű utóbbit használom.

⁷ Ezen utasítások első nyomtatott gyűjteménye (*New South Wales General Standing Orders*) 1802-ben jelent meg Sydney-ben, George Howe nyomdájában. A gyűjtemény közel 800 darab 1791 és 1802 között kibocsátott kormányzói utasítást tartalmazott. Az első közlöny 1803–1842 között jelent meg *The Sydney Gazette and New South Wales Advertiser* címen, változó (általában heti) periodicitással. Lásd bővebben *History of Printing in Australia*. <https://kentstreetprinting.com.au/history-of-printing-in-australia>

⁸ Az első kormányzói rezidenciát (First Government Building) még 1788–1789-ben építették a mai Bridge Street és Phillip utcák sarkán, de miután 1845-ben elkészült a jelenlegi kormányzói palota, rossz állapota miatt lebontották. Ezt a magyarul most az egyszerűség kedvéért réginek nevezett kormányzói épületet angolul elsőnek mondják, ugyanis régi kormányzói épületen (Old Government Building) az első kormányzó nyári rezidenciáját értik, amelyet még Phillip kunyhója helyén építettek az 1800-as évek elején Parramattában. Ez ma is áll és látogatható.

⁹ Az első négy kormányzó tengerész-, a következő hét katonatiszt volt. Az első polgári (jogi) végzettséggel rendelkező (sorrendben a tizenkettedik) kormányzó, John Young (1807–1876) 1861-ben lépett hivatalba.

¹⁰ Vö. 1822 to 1842 – The First Legislature. Parliament of New South Wales. www.parliament.nsw.gov.au/about/Pages/1822-to-1842-The-First-Legislature.aspx; *New South Wales Legislative Council Practice*. Chapter 22. 611. p. [www.parliament.nsw.gov.au/lc/chamber/Documents/23%20NSW%20LC%20Prac%20Ch22%20\(press\).pdf](http://www.parliament.nsw.gov.au/lc/chamber/Documents/23%20NSW%20LC%20Prac%20Ch22%20(press).pdf)

¹¹ 1829-ben ez a testület költözött át a kórház északi szárnyába, lásd lentebb.

¹² Ez a mai Vámház (Custom House) egyik sarkánál található.

a patak túloldalán építette fel.¹³ Ez volt az az első kormányzói épület, amelyről korábban már több szó is esett, és amely még romjaiban¹⁴ is a brit szuverenitás legkorábbi építészeti emléke. A kormányzói épület helyére tekintettel az első időben úgy tűnhetett, hogy idővel majd e körül alakul ki a város adminisztratív negyede.¹⁵

Macquarie kormányzó azonban másként döntött, és röviddel megérkezése után a saját magáról elnevezett utca (Macquarie utca) kiépítését határozta el. Az első középületet – ha a kormányzói rezidenciát nem tekintjük annak – is itt építette fel. Ez a döntés jelentős mértékben meghatározta az utca arculatát, mert a kapcsolódó középületek helyét részben még Macquarie jelölte ki, az utcához kapcsolódóan közparkot és botanikus kertet alakított ki; a kórház pedig az orvosok későbbi megtelepedésére volt jelentős befolyással. Nem véletlen az sem, hogy az 1810–1820-as években a kórház északi szárnyát igazságszolgáltatási és kormányzati célokra egyaránt használták. A bíróságok egy része rövidesen az utca másik oldalán, a St. James-templom szomszédságában kezdett berendezkedni (King utca), a bírósági épületkomplexumot is Macquarie alatt kezdték el építeni.

Bár az épületek egy része generációról generációra változott, a Parlament és Legfelsőbb Bíróság székhelye immár több mint másfél évszázada itt található. Az utca kikötőhöz közelebbi részén pedig – nagyjából az első kormányzói épület egykori helyével egy magasságban – a 19. század második felében elkészült hatalmas tömbökben a különböző minisztériumok és hivatalok kaptak helyet. Maga az új kormányzói épület¹⁶ az utca keleti oldalán húzódó botanikus kertben épült fel.

Bár Sydney-ben már a 19. század közepétől működtek konzuli képviseltek, ezek majd csak a 20. század elejétől kezdtek az utca környékén koncentrálni, miután a szövetségi állam megalakulásával az is világossá vált, hogy az ország új fővárosa egyszer Sydney közelében épül fel majd.

Nagyjából egy évszázad alatt tehát a kormányzó döntésének megfelelően a város adminisztratív negyede a Macquarie utca mentén, illetve annak közelében jött létre.¹⁷ A 20. század során a külképviseletek nagy része szétszóródott a városban; ez a folyamat különösen a diplomáciai képviseltek canberrai megnyitását követően, a 20. század második felében gyorsult fel. Az egykori kórház betegellátási profiljának szűkülése pedig az orvosok egy részének másfelé költözésével járt. Ugyanakkor az utcához kapcsolódva (későbbi Martin tér)

¹³ A mai Bridge és Phillip utcák sarkán.

¹⁴ Az épületnek csak az alapjai maradtak meg, helyén a Sydney Museum tömbje található.

¹⁵ Valóban, az épület egykori létezése is elegendő volt ahhoz, hogy később, a 19. század második felében több kormányzati épület is ezen a környéken épüljön fel.

¹⁶ Puritán egyszerűsége miatt szándékosan nem nevezem palotának.

¹⁷ Lásd bővebben www.parliament.nsw.gov.au/about/education/Pages/education-resources.aspx

épült ki az elmúlt évszázadban a város egyik üzleti központja (banknegyed). Már a 19. század közepétől az utcában áll az új-dél-walesi könyvtár, a kontinens legrégebbi könyvtára, amelynek csak az épülete változott az idők során.¹⁸

Végül itt kell azt is megjegyezni, hogy az ország legrégebbi működő temploma, a St. James- (anglikán) templom szintén a Macquarie utcában áll, az utca végén, az annak – véleményem szerint – szerves részét képező Hyde Park oldalán pedig a katolikus székesegyház (St. Mary's) található.

Mindezekből látható, hogy a Parlament nem önmagában, hanem egy, még a fegyencelep időszakában megálmodott adminisztratív negyed közepén álló épületben működik. Az intézmény maga történelmi események során alakult ki, a helyszín ezen események során állandósult, ugyanis (mint lentebb látni fogjuk) a parlament hiába is akart az épülettől elszakadni, végül véglegesen itt maradt, a negyed közepén, az első ausztrál középület birtokosaként.

2.1.3. Kórházból parlament (1814–1888)

A fegyencelep építészetét a szükségszerűség határozta meg. Az első személy, aki a déli kontinensen reprezentációs célból építkezett, az ötödik kormányzó, Lachlan Macquarie (1762–1824, hivatalban 1810–1821 között) volt. Ő az egyébként kiváló fekvésű fegyencelep helyére egy nagyvárost álmodott impozáns középületekkel és gyors közlekedést lehetővé tevő úthálózzal. Tervei megvalósításához korlátlanul rendelkezésére állt a fegyencek munkereje, és több mint egy évtizednyi hivatali idő. A mai Sydney szerkezetét és középületeinek helyét nagyrészt az ő időszakában jelölték ki.

Macquarie első középületek egy részét a saját magáról elnevezett utca mentén kívánta felépíteni; ez lett később a város igazgatási központjának alapja. Az első középület, amelynek építéséhez hozzáfekedett, egy 200 férőhelyes közkórház volt. A köznyelvben Rum Kórházként¹⁹ említett intézmény 1810–1816 között épült, és három kétszintes épületből állt. Az épületek tervezője nem ismert, de úgy tartják, hogy az építkezés során Macquarie elképzeléseit is figyelembe vették. Miután pedig a kivitelezés gyengén sikerült, az egyes

¹⁸ Jelenlegi nevén Library of New South Wales (www.sl.nsw.gov.au/research-and-collections).

¹⁹ A Rum Kórház (Rum Hospital) a nevét onnan kapta, hogy három helyi vállalkozó: Alexander Riley (1778–1833), Garnham Blaxcell (1778–1817) és a D'Arcy Wentworth (1762–1827) egy barter ügylet keretében építették fel, ezért cserébe 45 ezer brit gallon (205 m³) rum behozatalára kaptak engedélyt a kormányzótól. Lásd bővebben What was the 'Rum' Hospital? *Sydney Living Museums*. <https://sydneylivingmuseums.com.au/what-was-rum-hospital>; ELLMOOS, Laila: Sydney Hospital and Eye Hospital. *The Dictionary of Sydney*. 2008a. https://dictionaryofsydney.org/entry/sydney_hospital_and_eye_hospital

épületek megerősítésével kapcsolatos munkálatokat Francis Greenway,²⁰ a kor-szak híres építésze felügyelte.²¹

A két melléképület eredetileg a főorvos (északi szárny), illetve az orvosi személyzet (déli szárny) elszállásolására szolgált volna, de rövidesen mindkettő más funkciót kapott.²² A téma szempontjából az előbbi, az északi szárny érdekel figyelmet, mert végül ez lett Új-Dél-Wales állam parlamentjének székhelye.

Addig azonban még hosszú évek teltek el, az épület egy részét előbb (1815–1828 között) bírósági tárgyalásokra,²³ 1829-től pedig a kormányzó néhány évvel korábban alakult tanácsadó testülete, a Legislative Council²⁴ üléstermeként használták. Sokatmondó, hogy az épületet csak 1850-re sikerült teljes egészében átvenni az orvosoktól.²⁵

Az északi szárnyépületet sem méretei, sem kialakítása nem tette alkalmassá arra, hogy hosszú távon is a törvényhozás székhelye legyen. Kezdetben azonban maga a törvényhozó testület sem hasonlított a mai kétkamarás, 135 fős országgyűlésre, hiszen egy 1823-as brit törvény²⁶ legalább öt és legfeljebb hét fő tanácsadó kinevezését írta elő a kormányzó számára. A Jogalkotási Tanácsnak azonban előbb a létszáma indult gyors növekedésnek,²⁷ majd maga az intézmény is strukturáltabbá vált.²⁸

²⁰ Francis Greenway (1777–1837) felmenői kőművesek és építészek voltak. Okirat-hamisításiért ítélték deportálásra, így került 1814-ben Sydney-be. A kormányzó támogatásával rövidesen szabadlábúra került, és 1821-ig középületek sorát tervezte Sydney-ben és környékén. Életére lásd bővebben: HERMAN, Morton: Greenway, Francis (1777–1837). *Australian Dictionary of Biography*. <http://adb.anu.edu.au/biography/greenway-francis-2120>; Greenway, Francis. *Australian Dictionary of Biography*. https://dictionaryofsydney.org/person/greenway_francis (2020.07.27.) és magyarul DOMANICZKY 2020b.

²¹ Vö. A Short History of the Mint. *Sydney Living Museums*. <https://sydneylivingmuseums.com.au/stories/short-history-mint>

²² 1855-ben a déli szárnyépületben kezdte meg működését – a londoni Királyi Pénzverde első Anglián kívüli fiókjaként – a Pénzverde (Royal Mint Sydney Branch). Az épület történetére lásd A Short History of the Mint. *Sydney Living Museums*. <https://sydneylivingmuseums.com.au/stories/short-history-mint>

²³ Lásd ELLMOOS, Laila: Sydney Hospital and Eye Hospital. *Parliament House*. 2008b. https://dictionaryofsydney.org/entry/parliament_house#ref-uuid=919d2356-219c-1fa0-c0bd-560246532c72

²⁴ Magyarul talán Jogalkotási Tanácsnak fordítható, a jelenlegi parlamenti felsőház előzménye. Kialakulására magyarul lásd DOMANICZKY 2018, 280–283. p.

²⁵ Lásd ELLMOOS 2008b

²⁶ *New South Wales Act 1823 (UK)*, szövegét lásd *New South Wales Act 1823 (UK)*. *Documenting a Democracy*. www.foundingdocs.gov.au/item-sdid-73.html

²⁷ A Jogalkotási Tanácsnak 1823-ban 5, 1828-ban 7, 1836-ban 14, 1842-ben 36, 1851-ben 54 tagja volt. Lásd bővebben History of democracy in NSW. *Parliament of New South Wales*. www.parliament.nsw.gov.au/about/historyofdemocracy/Pages/History-of-democracy-in-NSW.aspx

²⁸ A Jogalkotási Tanács tagjainak egy részét 1836 óta választották, maga az alsóház (Lower House / Legislative Assembly) azonban csak 1851-ben jött létre. A Jogalkotási Tanácsot ettől az időtől kezdve felsőházként (Upper House / Legislative Council) is hivatkozzák.

1. kép: Új-Dél-Wales állam parlamentje, eredetileg a Sydney Kórház északi szárnya. (Legislative Assembly Chamber Exterior in 1872)*

Az épület szinte kezdettől fogva együtt nőtt és változott a testülettel,²⁹ amely 1856-tól, az önkormányzattal bíró gyarmattá alakulást követően vált a modern értelemben vett parlamentté.³⁰ A képviselők a közös fejlődés ellenére sem ragaszkodtak az épülethez, és az 1850-es évek közepén több alternatívát is megvizsgáltak, így egy másik épület kibérlését vagy egy új modern

* Pickering, Charles Percy (New South Wales. Government Printing Office) - <http://acms.sl.nsw.gov.au/item/itemDetailPaged.aspx?itemID=479507> (item) <http://acms.sl.nsw.gov.au/item/itemDetailPaged.aspx?itemID=442753> (album)

²⁹ 1829–1850 között a Jogalkotási Tanács a meglévő épületen belül terjeszkedett, fokozatosan kiszorítva onnét az orvosokat. A létszám növekedése viszont megoldhatatlan probléma elé állította a testületet, ezért az ülések megszervezése érdekében 1843-ban új üléstermet toldottak az épülethez; ma ebben ülésezik az alsóház.

³⁰ *New South Wales Constitution Act 1855* (UK), szövegét lásd *New South Wales Constitution Act 1855* (UK). *Documenting a Democracy*. www.foundingdocs.gov.au/item-sdid-78.html (2020.07.31.)

szárny felépítését. Végül egy harmadik megoldás, a meglévő épület bővítése mellett döntöttek.³¹ 1861-ben azonban újra napirendre került a kérdés, és ki is írták az új parlament építésére vonatkozó nemzetközi pályázatot,³² de az épület sohasem készült el.³³ Ezt követően a parlament elhelyezésének ügye egy időre háttérbe szorult, ám a meglévő épületet tovább bővítették. Előbb – már 1856-ban – egy másik ülésterem hozzáépítését határozták el, majd az 1860–1890-es évek között kisebb hozzáépítések történtek (ezeket később elbontották).

2.1.4. A parlament épülete a 20. században

Egy új parlament megépítésének terve a 19. század végén került újra elő. 1888, a britek Ausztráliába érkezésének jubileuma kiváló alkalmat teremtett egy új épület alapkövének letételéhez. Henry Parkes (1815–1896) új-dél-walesi miniszterelnök élt is a lehetőséggel, ám közel két évtizeden keresztül csak a tervek változtak,³⁴ az épület viszont nem készült el. Az új parlament helyén ma a könyvtár épületkomplexuma áll, amelynek építését 1906-ban kezdték el.³⁵

Az 1920-as években a Parlament szomszédságába, a kórház egykori déli szárnyába, ami akkor már a Pénzverde épülete volt, a bíróság költözött.³⁶ Az igazságszolgáltatás addigra már régen kinőtte az utca másik részén lévő épületeit, és a 19. század második felében elfoglalta a Hyde Park Barracks egy részét is. A Pénzverdét már a 20. század eleje óta próbálták megszerezni.³⁷ A bírósági adminisztráció terjeszkedésének köszönhetően az 1930-as évekre a parlament

³¹ Lásd *New South Wales Legislative Council Practice*. Chapter 22. [www.parliament.nsw.gov.au/lc/chamber/Documents/23%20NSW%20LC%20Prac%20Ch22%20\(press\).pdf](http://www.parliament.nsw.gov.au/lc/chamber/Documents/23%20NSW%20LC%20Prac%20Ch22%20(press).pdf)

³² Lásd New Houses of Parliament, Sydney. *The Hobart Town Daily Mercury*, 1860. 06. 30. 3. p., The New Houses of Parliament. *The Empire*, 1861. 04. 11. 5. p., *Sydney Morning Herald*, 1861. 04. 11. 8. p., *The Empire*, 1861. 04. 16. 5. p.

³³ Lásd State Heritage Inventory. *Heritage NSW*. www.environment.nsw.gov.au/heritageapp/ViewHeritageItemDetails.aspx?ID=2423802

³⁴ 1897-ben például a korszak egyik vezető építész, Liberty Vernon egy 188 szobás, több mint 10 ezer négyzetméter alapterületű épületet álmodott meg. Viszonyításképpen az ekkoriban épült magyar Országház alapterülete 18 ezer m², és 200-nál több szobája van. (Lásd még *Launceston Examiner*, 1896. 08. 21. 6. p., *Daily Telegraph* [Sydney], 1896. 09. 11. 4. p., *The Albury Banner and Wodonga Express*, 1897. 12. 17. 29. p.; ELLMOOS 2008b.)

³⁵ A könyvtár építése 1988-ban egy új, utcafronti szárnyal fejeződött be, ennek területét a Parlament telkéből hasították ki. Vö. www.parliament.nsw.gov.au/about/education/Documents/history-bulletin-2-architecture-and-decorations-/History%20Bulletin%20202.pdf

³⁶ Juggling Sites. *The Sun*, 1922. 01. 03. 7. p.

³⁷ Vö. például Sydney Law Courts. *The Maitland Weekly Mercury*, 1912. 09. 07. 16. p.; www.cruis-coins.com/Grading/SydneyMint.html

elhelyezése újra nyitott kérdéssé vált.³⁸ Az 1930-as második felében egy új bírósági tömböt akartak felhúzni a Parlament helyére, míg az országgyűlésnek a mostani botanikus kerten belül készült volna egy teljesen új épület.³⁹ A terveket azonban elsodorta a II. világháború, amelynek végeztével azonban újítás helyett egyre inkább a létező építészeti örökség megóvása kapott szerepet.⁴⁰

Ennek köszönhetően az adminisztratív negyed a Parlament épületével együtt megmenekült, és miután most már kiemelt építészeti emlékeknek számított, az 1970–1980-as években (1974–1985 között) szakszerű állagmegóvásra is sor került.⁴¹ A helyreállításon túl a helyhiányt is orvosolni kellett, a telek hátsó részén ezért egy hatalmas, brutalista stílusú irodaházat építettek. A modern épületet üvegtetővel kapcsolták az alapvetően III. György-korabeli stílusban készült műemlék épülethez.

2.1.5. Az épület belsejének formavilága és szimbólumai

Vajon ami kívülről ennyire eklektikus, annak a belseje milyen lehet? Érdekes módon az Új-dél-walesi Parlament belső terei az épület külső részeihez hasonlóan egyszerűek, és bár a stílusjegyek itt is keverednek, ez egyáltalán nem válik zavaróvá. Sőt, még az önmagában ijesztő külsejű és monumentális betonelemekből épült irodaház is belesimul az összképbe,⁴² és a két stílus belső illesztése is hitelesen képviseli a „modern ausztrál stílust”.

Az épület belseje egyébként a brit hagyományokat tükrözi, még úgy is, hogy az utóbbi évtizedek az ausztrál kötődések megteremtésének jegyében teltek.

³⁸Vö. New Law Courts. *Glen Innes Examiner*, 1935. 09. 12. 4. p. Új parlament építéséről egyébként már az 1920-as években is volt szó, vö. például *Kalgoorlie Miner*, 1925. 05. 04. 3. p., *The Daily Telegraph* (Sydney), 1926. 01. 09. 1. p.

³⁹Ezek az építkezések egy nagyszabású terv részeként valósultak volna meg a régi, ma már védett épületek teljes elpusztításával. Bár a tervek nagy része papíron maradt, egy épület a ki-kötőben, a Macquarie által felépített raktár (Commissariat Store) helyén 1939-ben elkészült, 1991 óta ez a Kortárs Művészetek Múzeuma (Museum of Contemporary Arts). Paradox módon tehát Ausztráliában a Parlament épülete és maga a Macquarie kormányzó által építtetni kezdett adminisztratív negyed az Európában oly jelentős pusztítással járó II. világháború kitérésének köszönheti megmenekülését.

⁴⁰Többek között a Macquarie-raktár lebontása vezetett az új-dél-walesi örökségvédelmi hatóság (Australian National Trust) megalakulásához 1945-ben, amely 1965-től szövetségi szervvé vált. A kezdetekre lásd BLYTH, Julie; Wyatt, Annie. *The Dictionary of Sydney*. https://dictionaryofsydney.org/entry/wyatt_annie

⁴¹Lásd www.parliament.nsw.gov.au/about/education/Documents/history-bulletin-2-architecture-and-decorations-/History%20Bulletin%20.pdf

⁴²Ellentétben például az utca túlfelén álló toronyházzal, amely Legfelsőbb Bíróságnak ad otthont, és amely egyfelől elcsúfítja az utcaképet, másfelől agyonnyomja a körülötte megbújó történelmi épületeket, mint például a St. James-templomot, a King Street Courts régi épületét és a Hyde Park Barracksot.

E törekvés legnagyobb gátja azonban pont az épület maga. A kontinens egyik legrégebbi középületéről van szó, amit az akkor még teljhatalmú brit kormányzó építtetett a Föld egy félreeső pontján, egy szépfekvésű öbölben. Ezek a falak végignézték, ahogy a kormányzó mellé a londoni parlament által telepített tanácsadói testületből végül egy népképviselői országgyűlés nőtt ki, és e testületnek a legkiválóbb szónokai ausztrál politikusként egyúttal brit államférfiak is voltak. Az épület belseje pontosan e kettős identitást tükrözi máig is, egyúttal egyszerűségével utal e gazdag és fejlett ország múltjának szerény kezdeteire.

Az épület belső kialakítása a többszöri átalakítások ellenére is a brit hagyományokat őrzi. A két kamara üléstermének színei – a zöld és a piros – a westminsteri tradícióra utalnak. A termek berendezése részben már megújult, de stílusában még a birodalom fénykorára emlékeztet, és ezt az Alsóházban elhelyezett hatalmas ausztrál zászló – bal felső sarkában a brit lobogó kicsinyített másával – nem tudja ellensúlyozni. A nemzeti szuverenitást kívánta erősíteni és hangsúlyozni maga a Parlament is, amikor a 2004-es állami szimbólumokról szóló törvényt megalkotta.⁴³ Ennek jegyében hamarosan lecserélték a brit címet az új-dél-walesire az üléstermekben, de ezt a címet – amelyben a brit oroszlán továbbra is jelen van, és színei megegyeznek a brit lobogóéval – a brit uralkodó adományozta még a 20. század elején.⁴⁴

Hasonlóan ambivalens a két testület szuverenitását jelképező eszköz: az alsóházi jogar (mace) és a felsőházi fekete pálca (black rod) szimbolikája is. Mindkét használatban lévő eszköz 1974-ben készült, vagyis a Jogalkotási Tanács megalakulásának 150. évfordulója alkalmából. Ez már az önálló ausztrál szimbólumok elterjedésének időszaka. A jogaron valószínűleg ennek hatására jelent meg Új-Dél-Wales állam jelképeként a virágmotívum, a waratah (*Telopea speciosissima*). A jogar csúcsán pedig már a tagállam ausztrál címere látható a brit címer helyett – 30 évvel az állami szimbólumokról szóló törvény megalkotása előtt. A fekete pálcán szintén az új-dél-walesi címer található, alatta viszont a három strucctoll a walesi hercegre, a brit trónörökösre utal, aki az eszközt a felsőháznak adományozta.

A Parlament épületének két emblemikus helyisége a Parkes szoba (Parkes Room), illetve a Jubileumi szoba (Jubilee Room). Az előbbi a Parlament legrégebbi részében található, amelyet még Macquarie idejében építettek. A szoba berendezése a brit gyarmati hagyományokat őrzi, és Parkes, akit az ausztrál föderáció atyjának is neveznek, festett portréja ezt az összhatást

⁴³ Vö. *State Arms, Symbols and Emblems Act 2004*. www6.austlii.edu.au/cgi-bin/viewdb/au/legis/nsw/consol_act/sasaea2004304. Lásd még *The history of the Chamber. Parliament of New South Wales*. www.parliament.nsw.gov.au/lc/chamber/Pages/The-history-of-the-Chamber.aspx

⁴⁴ Lásd például *New Coat of Arms for New South Wales. Evening Journal*, 1907. 03. 02. 4. p.

nem változtatja meg. A Jubilee Room eredetileg a könyvtár olvasóterme volt, csodálatos szépségű tetőablaka a 20. század elejének birodalmi pompáját idézik fel – ezért is használják ma fogadásokra.⁴⁵

2.1.6. Az ausztrál épített örökség jelképe

Az Új-dél-walesi Parlament jelenlegi épülete külsőségeiben az ausztrál államfejlődés valamennyi korszakát hitelesen képviseli, hiszen az egyes részek 1811 és 2010 között készültek.⁴⁶ Története és elhelyezkedése miatt azonban az épület jóval több egy tagállami törvényhozási székhelynél. A megjelenített építészeti stílusjegyek sokfélesége az egyébként a szuverenitást kifejező jelképek elsődleges jelentéstartalmát feloldja, vagyis az olyan állami jelképek, mint címer és zászló itt csak másodlagosan képesek érvényesülni. Ez az épület, mivel az ausztrál szuverenitást történeti mélységében jeleníti meg, nemzeti jelképnek is alkalmas lenne, de miután egy tagállami fővárosban áll, ezt a szerepkört csak részlegesen tudja ellátni.

2.2. Melbourne

2.2.1. A semmiből kinőtt déli metropolisz

Melbourne környékén csak évtizedekkel Sydney megalapítását követően telepedtek meg az európaiak. A várost 1836-ban alapították, de csak néhány évvel később kapta a kormányzótól az akkori brit miniszterelnök után a Melbourne nevet. Kezdetben úgy látszott, hogy a gazdag talajnak köszönhetően a vidék a földművelők paradicsoma lesz majd, azonban az 1851-ben kezdődő aranyláz nyomán a frissen megalakult Victoria gyarmat évtizedeken át a kontinens leggyorsabban fejlődő részévé vált, központja, Melbourne pedig világváros, és a 20. század elején létrejövő államszövetség első fővárosa lett.

1834 és 1851 között a mai Victoria állam területét – amely akkor Új-Dél-Wales állam déli partvidékének számított – Sydney-ből igazgatták. A helyi lakosság annak ellenére elégedetlen volt ezzel a megoldással, hogy már 1830-as

⁴⁵ Lásd Jubilee Room. *Parliamentary Catering*. <https://parliamentarycatering.com.au/venue/jubilee-room>

⁴⁶ Vö. www.parliament.nsw.gov.au/about/education/Documents/history-bulletin-2-architecture-and-decorations-/History%20Bulletin%20202.pdf; Parliament House – New Guardhouse. *Lucas Stapleton Johnson Heritage Planning & Architecture*. www.lsjarchitects.com/Works/parliament-house-new-guardhouse; Australian Institute of Architects. *Architecture.com*. <https://dynamic.architecture.com.au/gallery/cgi-bin/awardssearch?option=showaward&entryno=2010026251>

évek végétől egyre több területen sikerült a vidék – ahogy akkoriban hívták: Port Phillip Kerület – különállását biztosítani. 1839-től a kormányzót külön megbízott (előljáró) képviselte Melbourne-ben. 1841-től külön küldött bíró érkezett Sydney-ből, s ezzel megkezdődött az önálló igazságszolgáltatási rendszer kialakítása.⁴⁷ 1842-ben Melbourne városi (town) rangot kapott, amely a szabad polgármester-választás jogával is járt, 1843-tól⁴⁸ pedig a helyiek választott képviselőket is küldhettek a kormányzó tanácsadó testületébe.⁴⁹

Londonban 1850-ben végül az önálló gyarmat megalakítása mellett döntöttek, Melbourne székhellyel.⁵⁰ A tinta szinte meg sem száradt a törvény szövegén, amikor 1851-ben az aranyláz nyomán tömegek – köztük jó pár egykori magyar honvéd is – szálltak partra az addig kicsiny és álmos agrártelepülés kikötőjében.

2.2.2. *Egy fényűző parlament, amely sohasem készült el*

Melbourne lakossága az önállóság elnyerését követően az ölébe hullott gazdagságot egy modern világváros felépítésére használta fel. A város már eredetileg is mérnöki tervek szerint kezdett el kiépülni, a belváros rácsos szerkezete erre emlékeztet. Victoriában a Sydney-től való függetlenség elnyerése egybeesett az önkormányzat elnyerésével. A parlament felépítése tehát viszonylag korán, már 1851-ben felmerült.

„E város nagyrésze szelíd lejtésű, hegy-völgyes területen fekszik” – emlékezett vissza könyvében az 1880-as években ott vizitáló Vadona János.⁵¹ A parlament helyét – amely később az adminisztratív negyed központjává vált – az egyik dombon (Eastern Hill) jelölte ki Charles La Trobe alkormányzó (1851–1854).⁵² Az épület helyének kiválasztása átgondolt döntésnek bizonyult, a Parlament épülete – a népképviselőket szentélye, amelynek különös jelentőséget ad, hogy itt vezették be először a titkos szavazást⁵³ – még a mai, felhőkarcolókkal zsúfolt környezet ellenére is uralkodik a belváros felett. A domb egyébként az európaiak megérkezése előtt a bennszülöttek találkozó- és

⁴⁷ Lásd Courts. *eMelbourne the city past & present*. www.emelbourne.net.au/biogs/EM00413b.htm

⁴⁸ Lásd *New South Wales Constitution Act 1842* (UK), amely összesen hat képviselő választását tette lehetővé Port Phillip Kerületben.

⁴⁹ Lásd bővebben magyarul DOMANICZKY 2018 és DOMANICZKY 2020b.

⁵⁰ Lásd *Australian Constitutions Act 1850* (UK)

⁵¹ VADONA János: *Az öt világrészből*. Budapest, 1893, Hornyánszky, 37. p.

⁵² Charles La Trobe melbourne-i működéséről lásd bővebben BARNES, John: *La Trobe. Traveler, Writer, Governor*. Ultimo, 2007, Halstead Press, magyarul pedig DOMANICZKY 2020b.

⁵³ Vö. *Electoral Act 1856* (Vic), jelentőségét és törvény szövegét lásd *Electoral Act 1856* (Vic). *Documenting a Democracy*. www.foundingdocs.gov.au/item-sdid-20.html, magyar nyelven bővebben DOMANICZKY 2018. 298–299. p.

tanácskozóhelye volt, így a helyszín – akaratlanul is – egyszerre közvetít brit és őslakos hagyományokat.⁵⁴

A munka nehezen indult, már a tervezés is évekig elhúzódott,⁵⁵ az épület pedig mintegy nyolcvan év alatt nyerte el mai formáját. Ez azonban nem jelentette a tervek megvalósulását, mert a kupola és az egyes szárnyépületek máig nem készültek el.⁵⁶ Az ezredfordulót követően azonban megkezdődött a főépület teljes körű – szakaszos – felújítása és modernizálása, amely jelenleg is tart.

A törvényhozási épület felépítése hat nagyobb szakaszban zajlott. A leggyorsabban, alig tíz hónap alatt a két ülésterem készült el 1856-ban, így az első kétkamarás országgyűlés már itt ült össze 1856 novemberében.⁵⁷ Második fázisban 1858–1860 között a hátsó traktus, a Könyvtár épült meg, amely egy épületté kapcsolta össze a két üléstermet. Ezt követően 18 év szünet következett, majd 1877 és 1879 között az épület középső részét is felépítették. Itt található a hatalmas Előcsarnok (Vestibule) és a Queen's Hall, ezt jelenleg is fogadásokra használják. A negyedik szakaszban, 1881-ben kezdődött a nyugati szárny (West Facade) és a bejárati oszlopsor (Colonnade) építése, viszont a dóm munkálatait a magas költségek miatt végül a victoriái kormány töröltette.⁵⁸ Az oszlopsor 1888-ra lett készen, ezt követően a lépcsők és lámpák kiépítése következett, amely egészen 1892-ig eltartott. 1893-ban, az ötödik fázisban

⁵⁴ Lásd bővebben Traditional Owners and The Site of Parliament House. *Parliament of Victoria*. www.parliament.vic.gov.au/about/the-history-of-parliament/traditional-owners-and-site-of-parliament-house

⁵⁵ Az épület tervezői John Knight (1826–1892) és Peter Kerr (1820–1912) voltak, akik 1854-es, egykamarás épületre vonatkozó tervüket 1855-ben egy kétkamarás, óratornyos épületre módosították. A tervet 1877-ben Kerr újra átdolgozta, az óratorny helyére ekkor került egy hatalmas kupola. A két építész életrajzát lásd O'NEILL, Sally: Knight, John George (1826–1892). *Australian Dictionary of Biography*. <http://adb.anu.edu.au/biography/knight-john-george-3966>; TIBBITS, George: Kerr, Peter (1820–1912). *Australian Dictionary of Biography*. <http://adb.anu.edu.au/biography/kerr-peter-558>. Fontos megjegyezni, hogy a tervekre jelentős hatása volt az építésügyi hatóság korabeli vezetőjének, Charles Pasleynak (1824–1890) is (életrajzát lásd McNICOLL, Ronald: Pasley, Charles (1824–1890). *Australian Dictionary of Biography*. <http://adb.anu.edu.au/biography/pasley-charles-4370>).

⁵⁶ A kupola megépítése az utóbbi évtizedekben többször is felmerült, de erre mindeddig nem került sor. Vö. www.heraldsun.com.au/news/opinion/dome-sweet-dome/news-story/a2efca94a9af19f1b5b29c2bbaa3fe29?sv=d79c2d12efa8051df783fd40e9ba67d

⁵⁷ Victoria gyarmat 1851–1856 között ülésező első parlamentje csak egykamarás volt, a 30 főből tízet az alkormányzó jelölt, húszat pedig választottak. (Vö. 47/1851 NSW Act. www.legislation.nsw.gov.au/acts/1851-3a.pdf)

⁵⁸ Az építési ügyekért felelős minisztert, aki a kupola megépítéséhez nem járult hozzá, Alfred Deakinnek (1856–1919) hívták (History of Parliament House. *Parliament of Victoria*. www.parliament.vic.gov.au/about/the-parliament-building/history-of-the-building). Victoriái működésének legemlékezetesebb epizódja az öntözőrendszerek meghonosításához fűződik. Karrierje csúcsán az egyesült Ausztrália második miniszterelnöke lett, aki háromszor alakított kormányt. Angolul lásd bővebben: GRATTAN, Michelle (ed.): *Australian Prime Ministers*. Sydney, 2016, New Holland; BRETT, Judith: *The Enigmatic Mr Deakin*. Sydney, 2017, Text Publishing; magyarul: EGEDY Gergely: *Ausztrália története*. Budapest, 2000, Aula; DOMANICZKY 2020b.

elkészült az északi szárny (North Facade), majd az 1893-as gazdasági válság nyomán az építkezés évtizedekre megrekedt. A főépület mindeddig utolsó elemét, az északkeleti szárnyat 1927–1929 között a szövetségi állam építtette meg cserébe azért, hogy közel három évtizeden át használta a helyiségeket.

Bár az utóbbi évtizedekben a parlament nem került közelebb a befejezéshez, 1974–1975-ben a telek hátsó részén egy ideiglenes irodaházat húztak fel. 2016–2018 között ennek helyén egy modern, az épület kertjébe illeszkedő, félig süllyesztett képviselői irodaház épült.

2. kép: A parlament épülete Melbourne-ben, 1890-ben a lámpák telepítése előtt.*

2.2.3. A Parlament épületének szimbólumai

Láthattuk, hogy Melbourne-ben már az országgyűlés telkének elhelyezkedése is szimbolikus jelentőséggel bírt, maga a klasszikus stílusú főépület pedig méreteiben és díszítettségében egyaránt a gazdag és öntudatos gyarmat polgárságának elképzeléseit tükrözte. Az eredeti tervek az angliai Leeds városházának

* Parliament House, Melbourne, 1890 – after completion of the west front, and before the installation of the lamps. Unknown photographer – State Library of New South Wales, Mitchell Library – John Alfred collection. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/62/Parliament_House_Melbourne%2C_1890_Mitchell_Library_ref_PXE_800_photo_33b.jpg

mintájára készültek, amely a korszakban általános mintaként szolgált a Brit Birodalom különböző részeiben.⁵⁹

A szakaszos építéstörténet azonban Victoria gyarmat sajátossága, és a történelmi sorsfordulók jelképeként is felfogható. Nem véletlen ugyanis, hogy a hatalmas, 78 méter magas kupola tervei 1877-ben, a bőség éveiben készültek, ahogy az sem, hogy az 1893-as válság nyomán, amely végül több évtizedes pangást hozott a városra, a parlament épülete torzóban maradt. Azonban még így félkész állapotában is érdemes összehasonlítani a jóval szerényebb méretű és kevésbé díszes új-dél-walesi parlamenttel, amelyet a kortárs melbourne-iek is csak „csűrnek” neveztek.⁶⁰

Annak ellenére, hogy évtizedeken keresztül dolgoztak rajta, az épület külső és belső kialakítása egységes képet mutat, ugyanis a tervek nagyrészt egy személy (Peter Kerr) által készültek.⁶¹ A parlament külsőleg egyszerre őriz brit és ausztrál jellegzetességeket. Az épület angol mintára épült, ám helyi mészkő és kékkő (bluestone) felhasználásával.⁶² A falakat kívülről antik görög és római témájú domborművek és dekorációs elemek díszítik;⁶³ ezek egyúttal a klasszikus demokrácia szülőhazájára is emlékeztetnek.

Az épület belsejét ugyancsak a brit és ausztrál jelképek dominálják. Az aula belépve a brit uralkodói címer (Royal Arms) és a brit trónörökösre utaló strucctollak (Prince of Wales' feathers) a padló fő díszítőelemei. A terem közepén a Bibliából vett idézet a tanácskozás fontosságára emlékeztet.⁶⁴ A nagyteremben (Queen's Hall) Viktória királynő márványszobra magasodik a látogatók fölé. A két ülésterem alapszíne természetesen itt is a westminsteri hagyományoknak megfelelő, de a felsőházban máig a brit címer díszíti a házelnöki széket. Ugyanakkor a jelenleg használt felsőházi fekete pálca (black rod) gombja alatt a Dél Keresztje, az alsóházi jogaron (mace) pedig a waratah virágja díszlik.

⁵⁹ Leeds mintájára készült a Dél-ausztráliai Parlament épülete is. További példákat lásd *Leeds Town Hall*. https://en.wikipedia.org/wiki/Leeds_Town_Hall

⁶⁰ Lásd *The Age*, 1890. 11. 21. 4. p. <https://trove.nla.gov.au/newspaper/article/196977540>

⁶¹ Lásd TIBBITS i. m.

⁶² Vö. például az épület terveit, az építőanyagot, a kovácsoltvas kandelábereket a lépcsősor előtt. Az épület angol mintára épült, ám helyi mészkő és kékkő (bluestone) felhasználásával. A feljárat lámpasorain látható Edward-korona ugyancsak brit és ausztrál kötődésre utal, hiszen a 20. század elejétől ez az általánosan használt uralkodói korona, egyúttal ez a Victoria állam és a Parlament címerében is látható korona is. Lásd még About the Victorian flag. *Victorian Government*. www.vic.gov.au/about-victorian-flag; Symbols. *Parliament of Victoria*. www.parliament.vic.gov.au/about/the-parliamentary-system/symbols

⁶³ Lásd *Inside the Parliament of Victoria*. 2015. www.parliament.vic.gov.au/images/Inside_the_POV_May_15_small_for_web_2017.pdf

⁶⁴ Az idézet a *Példabeszédek*ből származik (Péld. 11.14.): „A hol nincs vezetés, elvész a nép; a megmaradás pedig a sok tanácsos által van” (Károli Gáspár fordítása).

Mindkettő nemzeti szimbólum: az előbbi Victoria államra, az utóbbi Ausztráliára utal.⁶⁵

A parlament nyitó ülésének egyébként valamennyi nemzetközösségi országban kötött rendje Victoriában az őslakosokra tekintettel több ponton módosult. Az uralkodó képviselőjében a Parlamenthez érkező kormányzót az őslakosok képviselői fogadják hagyományos ceremónia kíséretében. A kormányzó kuzubórból készült köpenyt ölt magára, ez a gesztus nemcsak a bennszülöttek hagyományainak, hanem szokásaiknak és szabályaiknak tiszteletben tartására is utal. A kormányzó nyitó beszédét az őslakosok jogainak és hagyományainak elismerésével kezdi.⁶⁶ Ez a helyi szinten módosult ceremonális rend egyrészt a tagállami alkotmányból ered, amely elismeri az őslakosok kultúrájának egyedi jellegét és időbeli elsőségét,⁶⁷ másrészt a parlament elhelyezkedéséből következik, hiszen a domb, ahol az épület áll, már a törzsi időben is tanácskozási helynek számított.

Végezetül fontos kiemelni, hogy a Parlament kertjében egy szépen fejlett tölgyfa áll, amelyet a Szövetségi Állam tölgyének (Federal Oak) hívnak.⁶⁸ 1890-ben, az Ausztrál Államszövetségi Konferencia alkalmából ültette Henry Parkes új-dél-walesi miniszterelnök, akit az ausztrál alkotmánytörténetben az Államszövetség Atyjának (Father of Federation) neveznek. A tölgy a brit jogtörténetben a Magna Chartára utal, vagyis a Szövetségi Állam tölgye egyszerre hordoz brit és ausztrál jelentéstartalmat.

2.2.4. Az adminisztratív negyed létrejötte és változásai

Melbourne-ben az egyes hatalmi ágak a belvároson belül külön szerveződtek, ezért – ellentétben Sydney-vel – itt legalább két, de inkább három külön negyedről kell megemlékezni.

A törvényhozás épülete köré települt a kormányzati negyed, benne a gyarmati hatóságok és kormányzati szervek székhelyével. 1901-től néhány évtizedig a szövetségi kormányzati szervek egy részének a székhelye is ide került. A victorai parlament épületében 1901–1927 között az ausztrál parlament ülésezett.

⁶⁵ Lásd még Symbols. *Parliament of Victoria*. www.parliament.vic.gov.au/about/the-parliamentary-system/symbols; Fact Sheet 19. Legislative Assembly. *Parliament of Victoria*. www.parliament.vic.gov.au/archive/Assembly/FactSheet19/Fact19.htm

⁶⁶ Vö. Ceremonies and Traditions. *Parliament of Victoria*. www.parliament.vic.gov.au/video-and-audio/ceremonies-and-traditions

⁶⁷ Vö. Victoria állam alkotmánya. *Constitution Act 1975 (VIC) 1/A §* www.legislation.vic.gov.au/in-force/acts/constitution-act-1975/222

⁶⁸ Lásd Federal Oak. *Monument Australia*. <http://monumentaustalia.org.au/themes/government/federal/display/90295-federal-oak>

A parlament körüli utcákban máig tagállami és szövetségi kormányzati épületek találhatók.

Melbourne-ben már a 19. század közepétől egy külön igazságszolgáltatási negyed is elkezdett kialakulni a belváros Parlamenttől távolabbi részében. 1843-tól a bíróság a ma is meglévő régi börtön (Melbourne Gaol) épületéhez közel kezdte meg működését. A 19. század végére ennek a negyednek a központjává a Victoriái Legfelsőbb Bíróság 1884-ben átadott épülete vált, a tagállami és szövetségi bíróságok többsége jelenleg is ezen a környéken található.

Végül itt kell megemlíteni, hogy az uralkodót képviselő kormányzó (kezdetben: előljáró) rezidenciája mind a törvényhozási, mind az igazságszolgáltatási negyedtől elkülönülve egy harmadik helyen került kialakításra. A fényűző kormányzói palota, amelynek méretei szinte az egész Brit Nemzetközösségben páratlanok, ennek az első rezidenciának a közelében épült fel 1876-ban, a helyszínt azonban már 1841-ben kijelölték. Az épület körüli park a háborús emlékmű elkészülte után, nagyjából a 20. század közepétől, afféle reprezentációs szintérré vált.

2.2.5. A brit hagyományok őrzője és az Ausztrál Államközösség első fővárosa

„Melbourne, Victoria állam metropolisa és az állam-föderáció kormányának ideiglenes székhelye, pompás szép, hamisítatlan angol város tipikus képét mutatja” – összegezte benyomásait néhány évvel a szövetségi állam létrejöttét követően a városba érkező Gubányi Károly.⁶⁹

Melbourne valóban egyszerre brit és ausztrál, birodalmi és nemzeti, adminisztrációs központ és nyüzsgő kikötő. A város már az 1870-es évektől adminisztrációs központnak számított, 1901–1927 között Ausztrália első fővárosa volt,⁷⁰ de facto azonban szövetségi szinten egészen az 1970-es évek végéig megőrizte országon belüli vezető szerepét. A szövetségi Parlament alakuló ülését 1901 májusában Melbourne-ben tartották az 1880-es vilákiállításra készült Királyi Kiállítási Épületben (Royal Exhibition Building). A Carlton Gardens közepén álló komplexumban 1901–1927 között Victoria állam parlamentje

⁶⁹ GUBÁNYI 1915, 90–91. p. Gubányi ausztráliai éveire és a térségben megtett utazásaira, valamint a könyv keletkezésére lásd DOMANICZKY 2020a.

⁷⁰ A Sydney és Melbourne közötti érzékeny egyensúlyra tekintettel Melbourne-t nem lehetett fővárosnak nevezni, ezért az alkotmányba csak a „Parlament székhelye”-fordulat került bele (vö. *Ausztrália alkotmánya* VII. fejezet 125. pont, 3. bekezdés, www.aph.gov.au/About_Parliament/Senate/Powers_practice_n_procedures/~link.aspx?id=C35446C31199453CA339251CE317C7B1&z=z#chapter-07_125, 2020.08.09.).

ülésezett, ugyanis ez idő alatt a victorai törvényhozási épületet a szövetségi országgyűlés használta.⁷¹

A Királyi Kiállítási Épület tehát egyszerre kötődik a tagállam törvényhozásához, illetve Ausztrália szövetségi parlamentjéhez. Ráadásul 1901 szeptemberében ennek az épületnek a tornyára húzták fel először az ausztrál nemzeti lobogót; ennek egyik központi eleme, a Dél Keresztje a victorai címerből került a zászlóra. A Királyi Kiállítási Épület a fentiek miatt nem csupán városi és tagállami, hanem nemzeti szimbólum is egyúttal, még akkor is, ha ezt a szerepkört – az Új-dél-walesi Parlamenthez hasonlóan – csak részlegesen tudja betölteni.

2.3. Canberra

2.3.1. A Pusztaságba épített főváros

Canberra az ausztrál történelem és kultúra önálló hajtása, amely a két angol-szász kikötőváros fővárosi címért folytatott küzdelméből keletkezett. A város önmagában az ausztrál kultúra és az önálló államisággal rendelkező Ausztrália szimbóluma. A főváros elnevezésének alapjául szolgáló bennszülött kifejezés találkozóhelyet jelent; különböző ünnepek alkalmával ugyanis egykor itt találkoztak a környék bennszülött törzsei. A „találkozóhely” azonban tágabb értelemben is találó, hiszen egyszerre utal a kontinens-ország örökségének két legfontosabb forrására. Canberra *a)* az európaiak által létrehozott állam, az egyesült Ausztrália székhelye; *b)* amely bennszülött eredetű nevet visel. „Ez a város azonban találkozóhely abban az értelemben is, hogy a nagy metropoliszokban megtestesülő európai kultúra itt ér össze a másik Ausztráliával, a vörös, gyéren lakott, napégette földdel, amit Pusztaságnak (Outback) neveznek. Canberrától nyugat felé ugyanis már nem sokat kell befelé haladni, hogy előbb a városok, majd a tanyabokrok, végül pedig a farmok is elfogyjanak. A világ egyik legfejlettebb állama a tengerparttól nagyjából négyszáz kilométerre véget ér, és a másik Ausztrália felé vezető úton Canberra az egyik őrállomás. Canberrának tehát nemcsak a neve, a fekvése is szimbolikus. Minden értelemben képes kifejezni a régit és az újat, és megjeleníteni a kontinens méretű ország szinte valamennyi arcát.”⁷²

Canberra nemcsak főváros, hanem a legnagyobb ausztrál szárazföldi település is. Nagyváros, de nem metropolisz, és bár a másik két városhoz hasonlóan

⁷¹ Az épületről bővebben magyarul lásd DOMANICZKY 2018. és DOMANICZKY 2020a.

⁷² Lásd bővebben DOMANICZKY 2020b.

saját adminisztratív negyeddal is rendelkezik,⁷³ ez elsősorban csak a térképen különíthető el, a valóságban ugyanis az egész főváros egy előzmények nélküli igazgatási központ.⁷⁴ A településhez már megszületése előtt, a tervezőasztalon számos szimbólumot társítottak, a közterületek és a városrészek nevei, elhelyezkedésük önálló jelentéstartalommal bírnak. A legfontosabb szimbólum azonban kétséget kizáróan az ausztrál szövetségi parlament, amely 1988-ban készült el, és egyidejűleg jelképe az Ausztrál Államszövetségnek és a 20. század végére saját jogon önálló tényezővé váló fővárosának.

2.3.2. Az ideiglenes vagy régi parlament épülete

1913-ban, amikor a Canberrát megalapították, még úgy tűnt, hogy az építkezés előrehaladása pár év alatt lehetővé teszi a szövetségi intézmények elköltözését Melbourne-ből. 1914-ben nemzetközi tervpályázatot írtak ki a szövetségi parlament épületére, az I. világháború kitörése miatt azonban ezt visszavonták.

A háborút követően egy ideiglenes törvényhozási épület felépítése mellett döntöttek,⁷⁵ a terveket John Smith Murdoch szövetségi főépítész készítette.⁷⁶ A munka 1923-ban kezdődött, de csupán „[e]zkerkilencszázhuszonhét májusában avatták fel az új fővárost, Canberrát”.⁷⁷ Az ünnepségek központi eleme a szövetségi parlament megnyitása volt, ezen a yorki herceg, a későbbi VI. György király is megjelent.

Az épület neoklasszikus stílusban épült, külső és belső jegyeiben az ausztrál és brit szimbólumok keverednek, de – a korábbi példákkal ellentétben – itt már az előbbiek dominálnak. A bejárat felett az ausztrál és a brit címer egymás mellett látható, és bár az épület előtt és a belsejében is egy-egy brit uralkodó szobra áll, a kültéri emlékmű (V. György) talapzatán, illetve a beltéri szobor (VI. György) környezetében domborműveken az ausztrál államférfiak portréi, illetve az ausztrál történelem eseményei láthatóak. Az előtér padlózatára a brit és ausztrál címer került, amely jól jelképezi az építés idején már a nemzetközi szinten is helyét kereső új ország kettős identitását.

⁷³ A város tervein eredetileg három városközpont szerepelt: a) kormányzati; b) települési és c) üzleti, ebből a két első valósult meg részlegesen.

⁷⁴ Lásd bővebben DOMANICZKY 2020b. Vö. még Heinrich Viktor magyar mérnök 1932-es canberrai látogatásakor papírra vetett tapasztalatát: „A városban csak hivatalok vannak, lakosai kivétel nélkül közhivatalnokok.” Sz. WERESS Jolán: *Ausztrália közelről. Heinrich Viktor levelei alapján*. Budapest, 1936, Centrum Rt. Kiadói, 155–156. p.

⁷⁵ Az ideiglenes parlament szolgálati idejét eredetileg maximum fél évszázadra tervezték, de 1977 helyett csak 1988-ban készült el a végleges (új) épület.

⁷⁶ Murdoch életrajzát lásd McDONALD, D. I.: Murdoch, John Smith (1862–1945). *Australian Dictionary of Biography*. <http://adb.anu.edu.au/biography/murdoch-john-smith-7692>

⁷⁷ Sz. WERESS 1936, 74. p.

A Parlament külső és belső elrendezése is szimmetrikus, a két kamara ülés-termében azonban a brit hagyományok jegyében a vörös (Felsőház) és a zöld (Alsóház) az uralkodó szín. A berendezés ausztrál faanyagból készült, a díszítő motívumok egy része az akácia (*Acacia pycnantha*) virágja, amely hagyományosan már a 20. század elejétől, hivatalosan 1988 óta az ország jelképe. Felsőházban található trónszéken azonban a brit címer látható, és 1951-ig a victoriái alsóház jogarát használták, amely még a gyarmati időkből származott. A fekete pálcá viszont kifejezetten a szövetségi parlament megnyitására készült Sydney-ben, és ezüsttel borított fejrészét az ausztrál címer díszíti,⁷⁸ tehát a kettős kötődés itt is észrevehető.

2.3.3. A modern és sokszínű Ausztrália szimbóluma: az új Parlament

Az ideiglenes épületet az országgyűlés és a kormányzat – egy időben maga a kormány is az épületben ülésezett – már az 1960-as évekre kinötte. Az új parlament épületére, amelyet a főváros tervezője által megálmodott helytől távolabb, a Capital Hillen⁷⁹ kívánták megépíteni, 1978-ban nemzetközi tervpályázatot írtak ki. Az új épület és a környéke is bővelkedik szimbólumokban, ezek egyértelműen az ausztrál história és államiság hangsúlyozására szolgálnak. A brit történelem itt már elsősorban nem mint dicső közös múlt, hanem mint a közös eredet egyik szála van jelen. A 20. századi jogegyenlőségi mozgalom eredményeként azonban megjelenik, és rögtön a britekével azonos súlyt kap az őslakosok történelme. Bár a hivatalos politikai bocsnatkérésre az új Parlament átadását követően még több mint két évtizedet kell várni, de maga az épület ornamentikájában már megelőlegezte a politikai nyilatkozatokat.

A Romaldo Giurgola⁸⁰ tervei alapján 1981-ben megkezdett építkezés során a domb tetejére egy kettős bumeráng alaprajzú épület került,⁸¹ amelynek

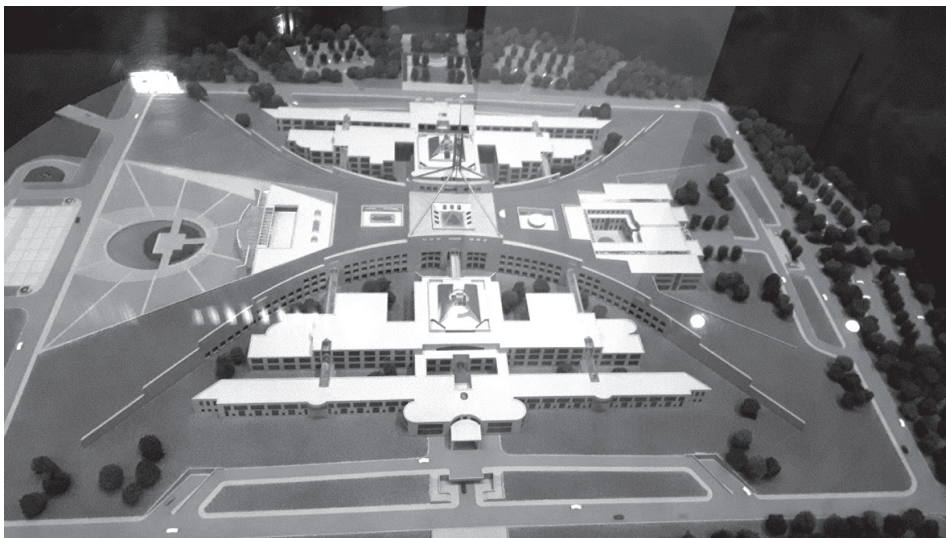
⁷⁸ Lásd bővebben a fekete pálcára No. 16 – Usher of the Black Rod. *Parliament of Australia*. www.aph.gov.au/About_Parliament/Senate/Powers_practice_n_procedures/Senate_Briefs/Brief16, a jogarra A new mace for the old House of Representatives. *Museum of Australian Democracy*. www.moadoph.gov.au/blog/a-new-mace-for-the-old-house-of-representatives és Fact Sheet H4: The Serjeant at Arms. *Legislative Assembly. Parliament of Victoria*. www.parliament.vic.gov.au/assembly/members-a-staff/staff/2-legislative-assembly/articles/2493-fact-sheet-h4

⁷⁹ Jelentése Főváros-domb, mert az ide vezető utcák a tagállamok fővárosainak nevét viselik. A dombot eredetileg Kurrajong Hillnek hívták.

⁸⁰ Életrajzát lásd Romaldo Giurgola, Architect of Australia's Parliament House, Dies at 95. *The New York Times*. www.nytimes.com/2016/05/17/arts/design/romaldo-giurgola-architect-of-australias-parliament-house-dies-at-95.html és *Romaldo Giurgola*. https://en.wikipedia.org/wiki/Romaldo_Giurgola

⁸¹ Bár a Parlamentnek a domb tetején történő felépítése a törvényhozás szupremáciáját hivatott kifejezni, ugyanakkor az épület nem a dombon áll, mert így a törvények társadalomfelettségét

közepéből egy 81 méter magas acél zászlórúd emelkedik ki. A bumeráng egyszerre utal a földrész bennszülött történetére, és jelképezi magát az Ausztrál Államszövetséget. A bejárat előtt található hatalmas, kilencvenezer darabból álló mozaik⁸² ugyancsak az őslakosok szerepét hangsúlyozza. A kép a találkozóhelyre való gyülekezést jelképezi, és így jelentésénél fogva kapcsolatot teremt a fővárossal is, amelynek neve szintén találkozóhelyet jelent.

3. kép: Az új parlament épülete kettős bumerángot formáz. Az épületben több mint 4500 szoba található, és 5000 ember is elfér benne.*

Az új Parlament épületénél gyakori a szimbólumok halmozása, illetve a több-jelentésű – így például az országhoz és a városhoz is kapcsolható – jelképek alkalmazása.⁸³ Valamennyi szimbólum feloldását a terjedelmi keretek nem teszik lehetővé, ezért itt csak három, az ausztrál államhatalom szempontjából fontos szimbólumra hívom fel a figyelmet:

hirdetné, hanem a dombra süllyesztve, ezzel is lehetővé téve az állampolgároknak, hogy könnyebben megközelíthessék – nemcsak az épületet, hanem a jogrendszert is. Az épület így nemcsak a jogalkotás elsőbbségét, de annak társadalmi részvételhez kötöttségét is megtestesíti. Vö. Discover the architecture. *Parliament of Australia*. www.aph.gov.au/Visit_Parliament/Things_to_Do/Discover_the_architecture

* Szerzői felvétel.

⁸² Címe *Possum and Wallaby Dreaming*, alkotója: Michael Nelson Jagamara, a mű szimbólumrendszerét lásd Kumantye Jagamara's Possum and Wallaby Dreaming. *Parliament of Australia*. www.aph.gov.au/Visit_Parliament/Art/Top_5_Treasures/Forecourt_Mosaic

⁸³ Így például az épületet körülvevő utcák nevei nagyrészt a város tervezője által adott neveket viselik, ezáltal a Parlament jelképesen is belesimul az ausztrál történelembe, illetve az államszövetség első nagy vállalkozása, a közös főváros történetébe.

a) Az épület méretei⁸⁴ minden korábbi ausztrál törvényhozási épületnél tekintélyesebbek. Ennek az egyik oka, mint arra a szakirodalomban rendszeresen fel is hívják a figyelmet, a korábbi helyhiány orvoslása volt. A méretbeli növekedés azonban, amely másfél évszázad alatt a kormányzó sydney-i rezidenciájának tárgyalójától a nemzeti főváros egyik dombjának teljes beépítéséig ívelt, magát az ausztrál államiság kifejlődését, illetve az ausztrál nemzetnek a létrejöttét szimbolizálja. A Parlament épületét az európaiak partra szállásának 200. évfordulóján adták át. Ennyi idő kellett ahhoz, hogy a kontinensnyi ország a megálmodott saját fővárost, és annak központjában ezt az ország méreteihez illeszkedő törvényhozási épületet képes legyen megvalósítani.⁸⁵

b) A két kamara ülésterme a brit hagyományoknak megfelelően piros és zöld színű, de a színárnyalatok az ausztrál természet színeit tükrözik. A Képviselőház zöldje az eukaliptusz után, a Szenátus pirosa a vörös (red ochre) ausztrál talaj után kapta a színét. Maga a képviselőházi berendezés a brit alsóház mintájára készült, a Felsőházban alkalmazott vörös szín viszont a brit hagyományok mellett az őslakosok képviselőit is utal. Jelképes az is, hogy az új Parlament épületében már a Felsőházban is az ausztrál címer áll a központi helyen, és a teremben, a szenátorok feje felett az ausztrál lobogó egyik eleme, a Szövetségi Csillag (Federation Star) díszlik. Ez mutatja igazán a brit hagyományok

4. kép: A tető felett hatalmas acélrúdon leng az ausztrál zászló (mérete nagyjából egy kétszintes busz méretének felel meg). A rúd 81 méter magas, a szerkezet súlya 220 tonna.*

* Szerzői felvétel.

⁸⁴ Lásd 250 ezer m²-es alapterület és több mint 4500 szoba. Parliament House. *Parliamentary Education Office*. <https://peo.gov.au/understand-our-parliament/parliament-house/parliament-house>

⁸⁵ Canberra felépítésére lásd bővebben: DOMANICZKY 2020b.

és az örökség államéletben betöltött szerepének háttérbe szorulását, viszont fontos azt is megjegyezni, hogy Ausztrália éppen az építkezés időszakában vágta el az Egyesült Királysághoz fűződő utolsó közjogi kötelékeket.⁸⁶

c) Az épület 1988. január 26-án, az ausztrál nemzeti ünnepen⁸⁷ került átadásra, viszont az országgyűlés nyitó ülésére 1988. május 9-én került sor. Ez volt az első ausztrál országgyűlés (1901), valamint az első Canberrában ülésező országgyűlés (1927) megnyitásának dátuma is. A legendás Big Picture, amely az 1901-es országgyűlés nyitó üléséről készült, is az új Parlament épületében nyerte el végleges helyét.

Fentiekből látható, hogy az ausztrál törvényhozás végleges helyének tervezése során a korstílus, amely megkönnyítette a saját nemzeti elemek megjelenítését, csak egy tényező volt az épület ornamentikájának kialakításakor. Az, hogy az ausztrál parlament épülete egyszerre képes az ország, a nemzet és az ausztrál főváros szimbólumaként megjelenni, egy hosszabb fejlődés eredménye. Akár azt is lehetne mondani, hogy a Capital Hillig az előző négy parlamenti épületen keresztül vezetett az út, és az építkezést csak egy saját államiságára büszke Ausztrália tudta megkezdeni és sikerre vinni. Vagyis az előfeltételek (saját államiság, nemzettudat, a székhelynek helyet adó főváros léte) csupán a 20. század második felére álltak készen. Természetesen az egyedi formavilágot tükröző tervek is szükségesek voltak a sikerhez, de a végeredmény, az új Parlament csakis az előfeltételek meglétének köszönhetően válhatott egyedi, ausztrál államhatalmi jelképpé.

3. Az ausztrál igazságszolgáltatási épületek

A saját ausztrál szimbólumrendszer igazságszolgáltatási épületeken való megjelenéséről a hasonlóságok miatt érdemes itt megemlíteni. A területi korlátok miatt azonban csupán városonként egy-egy, a legkarakteresebb épület bemutatására nyílik lehetőség. Ezek történelmi jelentőségüknél és az adott tagállam igazságügyi rendszerében betöltött szerepüknél fogva a legfelsőbb bírósági épületek.

⁸⁶ Lásd *Australia Acts 1986 (UK & Cth)*. Bővebben magyarul DOMANICZKY 2018, 291–295. p.

⁸⁷ Erről bővebben magyarul DOMANICZKY 2018, 51. p.

3.1. Sydney (King Street Courts)

Nagy-Britannia már a fegyverekkel megrakott Első Flotta indulása előtt meghatározta a fegyvertelep igazságszolgáltatási rendszerét.⁸⁸ A helyi szintű jogszolgáltatást egészen 1814-ig a Sydney-ben és Parramattában felváltva üléselő bírói testület végezte, amelyben 1809-től már egy jogvégzett személy is helyet kapott. 1814-ben új bírói fórum létesítésére került sor,⁸⁹ amely 1815–1828 között a Kórház északi szárnyában ülésezett. Macquarie kormányzó eredetileg a St. James-templom épülete helyén tervezte az első bírósági épület felépítését, de az végül 1820–1829 között a szomszédos telken épült fel (Old Court House) Francis Greenway tervei szerint.⁹⁰ Az igazságszolgáltatási negyed tehát az 1820-as évektől rendezkedett be a Macquarie utca Hyde Park felé eső végében. A bírósági rendszer 1823-tól, amikor az Új-dél-walesi Legfelsőbb Bíróság (Supreme Court) létrejött,⁹¹ folyamatosan bővült és változott. Az épületet ennek

5. kép: Az új-dél-walesi legfelsőbb bíróság brutalista stílusban épült toronyháza (Sydney).*

* Law Courts Building, Queen's Square, Sydney. Photo by Kgbo. CC BY-SA 4.0

⁸⁸ Lásd *New South Wales Courts Act 1787* és *(First) Charter of Justice 1787*, szövegüket lásd www.foundingdocs.gov.au/area-aid-3.html

⁸⁹ Lásd 4 Feb 1814 – Second Charter of Justice. *State Archives & Records*. www.records.nsw.gov.au/archives/magazine/onthisday/4-february-1814 és www.supremecourt.justice.nsw.gov.au

⁹⁰ Lásd Supreme Court building King Street. *The Dictionary of Sydney*. https://dictionary-ofsydney.org/building/supreme_court_building_king_street. A Greenway által tervezett eredeti épületből csak kevés részlet élte túl az átépítéseket.

⁹¹ Lásd *(Third) Charter of Justice 1823*, szövegét lásd www.foundingdocs.gov.au/item-sdid-71.html

megfelelően előbb átépítették (Greenway-Harris Wing), majd két szárnyal bővítették (Old Registry Wing, 1859–1862 és Banco Court Road Wing, 1895–1896).

A Legfelsőbb Bíróság a 20. század elejétől fogva helyhiánnyal küszködött, így lassan a környező épületek egy részét is elfoglalta. A Hyde Park Barracks-ba, ahol már más bíróságok is működtek, az 1880-as évektől, a Pénzverdébe az 1950-es évektől telepedtek be egyes részlegek. Az igazságügyi munkára nagyjából alkalmatlan helyiségek az ítélkezési munkát is lassították, ezért többször felmerült egy modern bírósági épület kialakítása. Ezek a tervek a 20. század első felében a Parlament, illetve annak tágabb környezete megszerzését célozták, de a műemlék jellegű törvénykezési épület végül megmenekült a pusztulástól. Az igazságszolgáltatási rendszer reformjához, illetve a történelmi városnegyed felújításához kapcsolódóan az 1970-es években a Legfelsőbb Bíróság elhelyezését is meg kellett oldani. 1976-ra így készült el egy brutalista stílusú vasbeton tömb közvetlenül a régi bírósági épületek mellett. A hatalmas toronyház méltó párja a Parlament nagyjából egy időben elkészült hátsó szárnyának, de míg az az épület összehatásában harmonizál a teljesen eklektikus főépülettel, a bíróság új tömbje egyszerűen agyonnyomja a többi, nagyrészt klasszicista és neoreneszánsz igazságszolgáltatási épületet. Bár a helyhiányt ezzel sikerült megoldani, de egységes bírósági negyedről továbbra sem beszélhetünk, mert a tagállami legfelsőbb bíróság egyes részlegei és a szövetségi felsőbb bíróságok épületei a város más pontjain találhatóak.

3.2. Melbourne (Melbourne Law Courts)

Kezdetben Melbourne-ben az előjáró rendelkezett bizonyos ítélkezési jogosítványokkal, de az általános hatáskörű bíróságok Sydney-ben székeltek. A hatalmas távolság és a költséges utazás miatt azonban már 1838-ban tartottak kihelyezett üléseket, de 1840-től az Új-dél-walesi Legfelsőbb Bíróság egy kirendelt bírót is küldött a városba, akinek fórumát intézményesen a Legfelsőbb Bíróság Port Phillip Kerületi Részlegének nevezték.⁹² A Kerületi Részleg egészen 1852-ig működött, ekkor hatásköreit az 1851-ben megalakult gyarmat saját Legfelsőbb Bírósága (Supreme Court of Victoria) vette át.

A gyorsan növekvő településen az első tárgyalásokat 1836–1841 között a Yarra-part közelében egy raktárban, 1841–1843 között a mai Southern Cross vasútállomás közelében, 1843–1884 között pedig a régi bírósági épületben

⁹² Lásd *Administration of Justice Act 1840* (NSW) és *Administration of Justice Act 1852* (VIC), lásd *Australasian Legal Information Institute*. www.austlii.edu.au

(Old Courthouse⁹³), a könyvtár (State Library of Victoria) hatalmas tömbjével szemközti telken tartották.⁹⁴ Egy évtizedes építkezést követően 1884-ben átadták az Igazságügyi Palota impozáns tömbjét a William utcában (Melbourne Law Courts). Az épület máig a Legfelsőbb Bíróság székhelye, de az elmúlt közel másfél évszázad alatt számos tagállami, illetve szövetségi bíróság települt a környékre, és így a belvároson belül egy külön igazságügyi negyed jött létre. A Legfelsőbb Bíróság palotája – a Sydney-ben található igazságügyi épületekkel ellentétben – építészeti egységes képet mutat, minthogy teljes egészében neoreneszánsz stílusban készült. A victoriai parlamenthez hasonlóan itt is az egyik anyaországbeli bírósági épület, a dublini Four Courts⁹⁵ ihlette a terveket.⁹⁶ A bírósági tömb négyzetes formája megkönnyítette a bíróságok, illetve bírósági részlegek elkülönítését, míg a központi dóm alatti részben a jogi könyvtár kapott helyet.⁹⁷

Az épület méretei Victoria állam gazdagságáról, belső díszítettsége pedig a Brit Birodalom fénykoráról árulkodik. A főbejárat felett a tetőn Justitia szobra őrökdi, azonban az istennő szeme nincs bekötve, a mérleget pedig nem használja, hanem a térdén pihenteti. Az épület belsejében az ólomberakásos üvegek még a brit címet, illetve a brit bíróságokon alkalmazott virágszimbólumokat tartalmazzák. A tárgyalókban azonban már az ausztrál, illetve a victoriai címer alatt hirdetnek ítéletet.

A Melbourne Law Courts Victoria állam, de egész Ausztrália egyik legjelentősebb bírósági épülete. Egyértelműen igazságszolgáltatási célból készült, ma is arra használják, jelentőségét mutatja, hogy több igazságszolgáltatási épület is közelébe települt, így elhelyezkedésével elősegítette egy külön igazságszolgáltatási negyed kialakulását.

⁹³ Az Old Courthouse helyén 1914-ben egy neogótikus stílusú új bírósági épületet emeltek, amely 1995 óta a Műszaki Egyetem (RMIT) campusához tartozik. Lásd még *Former Melbourne Magistrates' Court*. https://en.wikipedia.org/wiki/Formal_Melbourne_Magistrates%27_Court

⁹⁴ Lásd Victorian Courts. *The Prosecution Project*. <https://prosecutionproject.griffith.edu.au/other-resources/victorian-courts>

⁹⁵ A palota négy építész nevéhez kötődik: Alfred Louis Smith (1830–1907) és Arthur Ebdon Johnson (1821–1895), akik a pályázatot megnyerték, valamint John James Clark (1838–1915) és Peter Kerr (1820–1912), akik a tervek jelentős részét készítették. Clark életrajzát lásd SAUNDERS, David: Clark, John James (1838–1915). *Australian Dictionary of Biography*. <http://adb.anu.edu.au/biography/clark-john-james-3216>, Kerr esetében lásd még TIBBITS i. m.

⁹⁶ Lásd még Law Courts. *Heritage Council Victoria*. <https://vhd.heritagecouncil.vic.gov.au/places/829>, a Four Courts épületére Tour the Four Courts. *Courts Service*. <https://web.archive.org/web/20061006121711/http://www.courts.ie/courts.ie/library3.nsf/PageCurrent/F8280C1F8A2E6F2980256F20004F7A58?opendocument>

⁹⁷ Lásd még Law Courts. *Heritage Council Victoria*. <https://vhd.heritagecouncil.vic.gov.au/places/829>, Supreme Court Library History. *The Law Library of Victoria*. www.lawlibrary.vic.gov.au/supreme-court-library-history és Library of the Supreme Court. *Victorian Heritage Database Report*. <https://vhd.heritagecouncil.vic.gov.au/places/825/download-report>

3.3. Canberra (High Court of Australia Building)

Az Ausztrál Államszövetség létrejöttét (1901) követően rövidesen (1903) megalakult a szövetségi szintű felsőbbbíróság, az Ausztrál Legfelsőbb Bíróság (High Court of Australia, továbbiakban: HCA).⁹⁸ A bíróság 1903–1928 között Victoria állam Legfelsőbb Bíróságának (Melbourne Law Courts) egyik termét (Banco Court) használta a William utcában. 1928-ban a szomszéd utcában (Lt Bourke St) elkészült a HCA saját épülete is,⁹⁹ ahol a bíróság egészen 1980-ig működött.¹⁰⁰ Bár a HCA székhelye Melbourne-ben volt, valamennyi tagállami fővárosban tartott (és tart) kihelyezett üléseket. A fővárosok között azonban Sydney már a bíróság megalakulásától kiemelt szerepet élvezett, ugyanis 1980-ig a HCA itt tartotta „másodlagos” székhelyét.¹⁰¹

A HCA fővárosba költözése már az 1950-es évektől napirenden volt, de végleges döntés az ügyben csak 1968-ban született. 1972-ben nemzetközi tervpályázatot írtak ki az épületre, a győztest 1973-ban hirdették ki.¹⁰² A munkálatok 1975-től 1980-ig tartottak, a HCA az átadást követően azonnal átköltözött Canberrába – ezzel az aktussal vált Canberra teljes jogú fővárossá, hiszen 1980 után (53 évvel a szövetségi parlament Canberrába költözését követően) végül mindhárom hatalmi ág (törvényhozás, végrehajtás és igazságszolgáltatás) székhelye ide került.

⁹⁸ Vö. *Australian Constitution* (UK), *Judiciary Act 1903* (Cth) és *High Court Procedure Act 1903* (Cth).

⁹⁹ Tervezője az a John Smith Murdoch, aki többek között a canberrai ideiglenes parlament épületének terveit is készítette. A két épület hasonló stílusban épült. Lásd még News: Historic Old High Court building in Melbourne. *The University of Melbourne*. <https://blogs.unimelb.edu.au/opinionsonhigh/2017/07/13/news-historic-old-high-court-building-in-melbourne>, Australian heritage photographic library search results. *Australian Government. Department of Agriculture, Water and the Environment*. www.environment.gov.au/cgi-bin/heritage/photodb/imagesearch.pl?proc=search_results;placeid=105896, valamint McDONALD i. m.

¹⁰⁰ Az épület 1999-ig szövetségi használatban maradt, azóta pedig a victoriai Legfelsőbb Bíróság egyik részlege működik benne. Vö. *Supreme Court of Victoria*. www.supremecourt.vic.gov.au/news/the-old-high-court-celebrates-90-years

¹⁰¹ A HCA Sydney-ben a darlinghursti bíróság klasszikus épületében (Darlinghurst Courthouse) működött, amelyhez idővel külön szövetségi bírósági szárnyat is építettek. A bírósági épületre bővebben lásd Darlinghurst courthouse. *The Dictionary of Sydney*. https://dictionaryofsydney.org/entry/darlinghurst_courthouse. Nem túlzás azt állítani, hogy Sydney legszebb bírósági épületéről van szó.

¹⁰² A tervpályázaton egy sydney-i építésziroda, az Edwards, Madigan, Torzillo and Briggs anyaga nyert, a terveket Chris Kringas (1936–1975) készítette. Lásd még HULL, Crispin: *Chapter 4 — The Court's New Home*. www.crispinhull.com.au/high-court-book/chapter-4-the-courts-new-home, *The building. High Court of Australia*. www.hcourt.gov.au/about/the-building. Madigan not the High Court Architect, take a bow Chris Kringas. *The Riotact*. <https://the-riotact.com/madigan-not-the-high-court-architect/56953> és *History of the High Court. High Court of Australia*. www.hcourt.gov.au/about/history-of-the-high-court

A HCA-nak már az elhelyezkedése is szimbolikus. Eredetileg a Parlament új épülete mellé került volna, de attól mégis elkülönítve, ám a Parlament később úgy döntött, hogy a tópartról a Capital Hillre települ. Az építészeti pályázat egy nagyméretű épületről szólt. E két tényező: a „nagyméretű”, illetve a „Parlament-közeli” az igazságszolgáltatásnak az államszervezetben elfoglalt helyét, önálló, független hatalmi ág jellegét kívánta szimbolizálni. Maguk a tervek pedig, amelyek egy tömör beton–táblaíveg konstrukciót tartalmaztak, ugyancsak az igazságszolgáltatással szemben támasztott követelményeket: a szilárdságot (beton) és az átláthatóságot és elszámoltathatóságot (üveg) fogalmazzák meg. A 40 méter magas épület a korszak kedvelt építészeti műfajában, brutalista stílusban épült,¹⁰³ alapterülete 18 515 m², a tó partján mégis könnyűnek hat, mintha lebegne a víz színén.

Az épület belsejének ornamentikája a letisztult és egyszerű formákra, valamint az ausztrál jelképekre épül, ezeket a beton és üveg mellett a különböző ausztrál fafajták felhasználásával érték el. A fa használata nemességet, előkelőséget sugároz, ráadásul az ausztrál hatalmi szimbolikában bizonyos növény- és állatfajokat gyakran használnak egyes államok és magának az államhatalomnak a megjelenítésére, így a berendezés jól jelképezi a legfelsőbb ausztrál bírói fórum – amely egyszerre tölti be a legfelsőbb bíróság és az alkotmánybíróság szerepét – államszervezetben belüli súlyát és szerepét.¹⁰⁴

A HCA-épületben 11 emelet található, a legfontosabb részei a következők:

- egy hatalmas, 24 méter belmagasságú fogadóterem, ahol kiállításokat és koncerteket is tartanak. A fogadóterem mérete és elhelyezkedése a bíróság állampolgárok felé való nyitottságát jelképezi;
- három eltérő méretű tárgyalóterem;
- egy adminisztratív részleg;
- a bírói stábok irodái.

Terjedelmi okok miatt itt csupán a tárgyalótermek rövid ismertetésére nyílik lehetőség. A három terem különböző méretű, a legnagyobb a legdíszebb, amelyet reprezentációs célokra használnak. A középső a bíróság valódi ülésterme, amelyből video-összeköttetés létesíthető más ausztrál városokkal. A legkisebb terem egyesbírói ülésekre szolgál, ez a legegyszerűbb berendezésű,

¹⁰³ Az azonos stílus miatt érdemes összevetni a canberrai HCA-épületet és a sydney-i bírósági komplexumhoz (King Street Courts) épült jellegtelen és aránytalan toronyházat. A két épület a brutalista stílus két végletét testesíti meg: a városképbe illeszkedőt (Canberra) és a városképet elcsúfítót (Sydney).

¹⁰⁴ Bővebben lásd *The building, High Court of Australia*. www.hcourt.gov.au/about/the-building, illetve *High Court of Australia, King Edward Tce, Parkes, ACT, Australia. Australian Government. Department of Agriculture, Water and the Environment*. www.environment.gov.au/cgi-bin/ahdb/search.pl?mode=place_detail;place_id=105557

amelyet az üvegmennyezetnek köszönhetően természetes fényvel világítanak meg. Valamennyi ülésteremben a korábbi főbírók portréi díszítik a falakat.¹⁰⁵

A reprezentációs terem az 1. számú, ennek a belmagassága több mint 17 méter, és a hallgatóság két szinten foglalhat helyet. A terem faborítása és a nézőtér berendezése az észak-queenslandi esőerdőkből, a bírói emelvény bútorzatának fája Nyugat-Ausztráliából származik. A mennyezet faberakása a keleti partvidéken (Queensland, Új-Dél-Wales, Tasmánia) őshonos fából készült (ami Dél-Ausztráliában is megtalálható). A falon látható hatalmas szőttest Melbourne-ben (Victoria) gyártották, és a szövetségi címert ábrázolja. A bejárati ajtó egy pajzsot formál, amely a bíróság alkotmány- és emberi jogvédő szerepére utal.¹⁰⁶

Mindent egybevetve a canberrai HCA-épület egyszerre szimbolizálja a fiatal államiságára büszke Ausztrália legfelsőbb bírói fórumát, illetve testesíti meg a kontinensen két évszázad alatt lezajlott jogfejlődés utolsó, nemzeti állomását. Ahogy az első bírósági épület Sydney-ben még elsősorban hasznossági szempontok szerint épült, a melbourne-i igazságszolgáltatási palotán pedig a Brit Birodalom egykori nagysága hagyott máig érzékelhető nyomot, addig a canberrai bírósági komplexum ereje pontosan egyszerűségében és letisztult szimbólumrendszerében rejlik, amelyek nem csupán az bírói hatalmat és annak nemzeti voltát jelenítik meg, de organikusan illeszkednek a modern főváros egységes formavilágába is.

4. Összegzés

4.1. Fegyencelepből független ország

Amikor a britek 1788-ban partra szálltak Ausztráliában, az annak ellenére sem történt honfoglalás, hogy a kontinens már lakott volt. Ahogy Vay Péter a 20. század elején találóan megjegyezte: a britek itt „[ú]j hazát alapítottak...”¹⁰⁷ Ennek a honalapításnak a részeként a semmiből – európai mintára – településeket létesítettek, és elkezdett formálódni egy új társadalom is. Az európaiak magukkal hozták a jogrendjüket, de rövidesen nyilvánvalóvá vált, hogy az importált jog lassan adaptálódni fog az eltérő körülményekhez. A britek maguk

¹⁰⁵ A HCA-épületben elhelyezett műtárgyakra lásd Other law-themed artworks. *High Court of Australia*. www.hcourt.gov.au/artworks/other-law-themed-artworks/first-sitting-of-the-high-court-of-australia-banco-court-melbourne-6-october-1903

¹⁰⁶ Bővebben lásd HULL, Crispin: *Chapter 4 — The Court's New Home*. www.crispinhull.com.au/high-court-book/chapter-4-the-courts-new-home, The building, *High Court of Australia*. www.hcourt.gov.au/about/the-building.

¹⁰⁷ VAY Péter: Ausztrálzásiai naplótöredékek. *Budapesti Szemle*, 1908. 374. sz. 214. p.

is hasonlóan változtak az új hazában, és „[a]z anyaországhoz fűződő kötelék napról-napra tágul[t]”.¹⁰⁸

Ennek a generációk alatt lassan zajló folyamatnak voltak szemmel látható jegyei is, amelyek a politikai élet mellett megjelentek az építészetben, és tetten érhetőek voltak a saját, nemzeti szimbólumok kialakulásában.

4.2. Az ausztrál jelképek megjelenése

A saját ausztrál jelképek szinte kínálták magukat, hiszen a kontinens növény- és állatvilága az Európában látottól oly mértékben eltérő, hogy egyediségénél fogva egyértelműen képes volt megjeleníteni egy kisebb vagy nagyobb területet. A fajgazdagságnak köszönhetően pedig egy jelkép általában csak egy adott jelentéstartalommal bír, megkönnyítve ezáltal a befogadást.

A legkorábbi ausztrál nemzeti szimbólumok az állatok közül kerültek ki. A kenguru és az emu már korán, a 19. század elején megjelentek. A 19. század második felére már egyes növények, a wattle és a waratah is egyértelmű, az egész nemzetre vonatkozó jelentéstartalmat kaptak.

A Dél Keresztje többes jelentéstartalommal bír, de a nemzet egészét szimbolizálva a 19. század első felében jelent meg először. Az egyes országrészek címerállatainak – mint például a fekete hattyú¹⁰⁹ –eredete is ekkorra vezethető vissza.

4.3. Brit szimbólumokból ausztrál jelképek

Amint az ausztrál nemzeti jelképek megjelentek, elkezdték átvenni a brit szimbólumok helyét. Ez a folyamat kétféleképpen: *a*) az állami jelképek (például a zászló¹¹⁰ és a himnusz¹¹¹) változásait; illetve *b*) a középületek építészeti

¹⁰⁸ Uo.

¹⁰⁹ Lásd bővebben Symbols of Western Australia. *Western Australian Government*. www.wa.gov.au/organisation/department-of-the-premier-and-cabinet/symbols-of-western-australia

¹¹⁰ Bár az első, nemzeti jelképeket tartalmazó lobogó, az ún. Bowman-zászló 1806-ban készült (ezen szerepel először a kenguru és az emu), és már az 1820-as évektől történtek kísérletek egy nemzeti zászló megalkotására, az ausztrál nemzeti zászló csak a 20. század elején készült el. Ez tulajdonképpen három elemből épül fel: *a*) a brit lobogó, ami az angolszász gyökerekre; *b*) a Dél Keresztje, ami Ausztráliára mint földrajzi fogalomra; *c*) a Szövetségi Csillag, ami az ausztrál államra utal. A keletkezés pillanatában (1901) még nem okozott problémát, de a terület őslakosai, bár a Föld egyik legrégebbi civilizációjának képviselői, a zászlón semmilyen formában nem jelennek meg. Az őslakos mozgalmak megerősödésével két zászló is készült: az ausztrál szárazföld őslakosait képviselő (1971, hivatalos: 1995 óta) és a Torres-szoros bennszülötteit képviselő (1992, hivatalos 1995 óta) lobogó. Ausztráliában jelenleg tehát három hivatalos zászlót használnak, de évtizedek óta felmerül az igény egy új, csak ausztrál jelképet (elsősorban a Szövetségi Csillagot vagy a wattle virágát) tartalmazó zászló megalkotására.

¹¹¹ 1984-ig a *God Save the Queen* volt a hivatalos ausztrál himnusz. Ekkor az Advance Australia Fair váltotta fel, amely már egy 1977-es népszavazáson a legnépszerűbb nemzeti dalnak bizonyult.

formavilágának változásait megfigyelve egyértelműen dokumentálható. Jelen tanulmány ezt a folyamatot, az önálló ausztrál állami szimbólumrendszer kialakulását mutatta be az ausztrál törvényhozási és igazságszolgáltatási épületek ornamentikáján keresztül.

4.4. Az angolszász alkotmányfejlődés déltengeri útja

A nemzetközi hírű magyar földrajztudós, Hunfalvy János (1820–1888) már korán, az 1860-as években megfigyelte, hogy „Ausztália most Nagybritanniának legvirágzóbb, legvagyonosabb gyarmata... már függetlenségi hajlamokat mutat...”.¹¹² Az ausztrál gyarmatok egységes állammá szerveződése több évtizedes folyamat végén, az anyaország támogatásával, a 20. század elejére valósult meg. Henry Parkes, az államszövetség létrehozásának egyik fordulópontját jelentő beszédében úgy fogalmazott, hogy „[b]izonyos, hogy amit az amerikaiak háborúval értek el, azt az ausztrálok elérhetik békés úton”.¹¹³ Ez az „amerikai út békésen” az ausztrál alkotmányfejlődés egyik legfontosabb jellemzője. Ennek jegyében a fegyencelep mintegy százötven év alatt négy lépésben független állammá vált. A folyamat egyes állomásait nem egy-egy konkrét évszám, hanem inkább átmeneti időszakok kötik össze. Ennek a folyamatnak az egyes állomásait követhettük nyomon a legfontosabb, különböző korszakokban megépült ausztrál törvényhozási és igazságszolgáltatási épületek szimbolikáján keresztül.

Az Advance Australia Fair a Sydney-ben élő Peter Dodds McCormick szerzeménye volt, amely 1878-ban jelent meg először nyomtatásban. A dal gyorsan népszerű lett, már az Államszövetség 1901-es megalakulásakor és a szövetségi parlament 1927-es megnyitásakor is énekelték.

¹¹² HUNFALVY János: Ausztália. *Budapesti Szemle*, 1864. 64–65. sz. 56. p.

¹¹³ PARKES, Henry: *Tenterfeldi beszéd*. (a beszéd teljes magyar fordítását lásd DOMANICZKY 2018, 501–503. p.).

A JOG ÁBRÁZOLÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI

Bódiné Beliznai Kinga*

A BÍRÓSÁGI ÉPÜLETEK ÁLLATDÍSZEI

Az állatok és a hozzájuk fűződő képzetek ősidők óta hozzátartoznak az emberi kultúrához. Állatok megjelenítése gyakori az irodalomban és a művészetben is, így nem meglepő, hogy állatábrázolások felbukkannak a bírósági épületek és környezetük díszítőelemeként is a világ minden táján. Az állatok és az ember közti misztikus köteléknek tudható be, hogy vannak olyan nevezetes állatok, amelyeket hosszú évszázadok óta az emberi ítélkezéssel, az emberi igazságszolgáltatással kapcsolatos szimbólumként ismer a jogi kultúrtörténet.

Az állatok és az ember viszonyának kifejezésekor az állatok tulajdonságai sokszor az embert jellemző metaforaként jelennek meg. Bizonyos emberi jellemvonásokat pedig állatok viselkedésére utaló metaforával tehetünk közérthetővé.¹ Machiavelli *A fejedelem* című művében ezt a következőképpen fogalmazta meg: „a fejedelemnek tudnia kell használni a benne rejlő embert és állatot. [...] S mert a fejedelemnek jól kell használnia állati természetét, a rókát és az oroszlánt kell követnie; az oroszlán tehetetlen a hurokkal szemben, a róka a farkas elől nem tud menekülni. Ezért hurkot ismerő rókának kell lennie, és farkast rémítő oroszlánnak. Aki egyedül az oroszlán természetét utánozza, semmire nem megy vele.”²

* Bódiné Beliznai Kinga egyetemi docens, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogi Történeti Tanszék. ORCID ID: 0000-0003-3420-2260

¹ KÁRÁCSONY András: Állatok és emberek a metaforák útján. In *A személyiség burkai. Írások, tanulmányok a 60 éves Majtényi László tiszteletére*. Budapest, 2010. Eötvös Károly Intézet, 171–172, 175. p.

² MACCHIAVELLI, Niccolò: *A fejedelem*. Ford. LUTTER Éva. Budapest, 2006. Cartaphilus Könyvkiadó, 87–88. p.

1. Az oroszlán

1.1. Az oroszlán mint hatalmi jelkép

A már az ókori kultúrákban a hatalom és az uralkodás jelképeként ismert oroszlán a középkortól kezdődően szorosan kötődött a bírói ítékezéshez is.

Az oroszlán szimbolizálja a vitézséget, a fenséget és az oltalmazó hatalmat, valamint a bölcsességet és az állati erőt is. Az erények közül az igazságosság, az állhatatosság, az erősség és a mértékletesség, míg a viciumok közül a gőg attribútuma. A Herkulesre (Héraklészre) utaló oroszlánbőrt viselő vagy kezében oroszlánbőrt tartó férfi a kiválóság és a hősi erény kifejezője.³

Ezeknek a tulajdonságoknak köszönhetően vált – a sas mellett – az egyik leggyakrabban használt címerállattá. A szárnyas oroszlán Babilon jelképe volt, de Firenze és Velence szimbóluma is „az állatok királya”. A magyar uralkodók közül például Luxemburgi Zsigmond címerén és pecsétjén látható – a cseh kétfarkú – oroszlán,⁴ Mátyás címerén pedig a mancsában koronát tartó ágaskodó oroszlán⁵ jelenik meg. A magyar koronázási jogar kristálygömbjébe véssett három oroszlán az uralkodói hatalom ősi keleti jelképe.

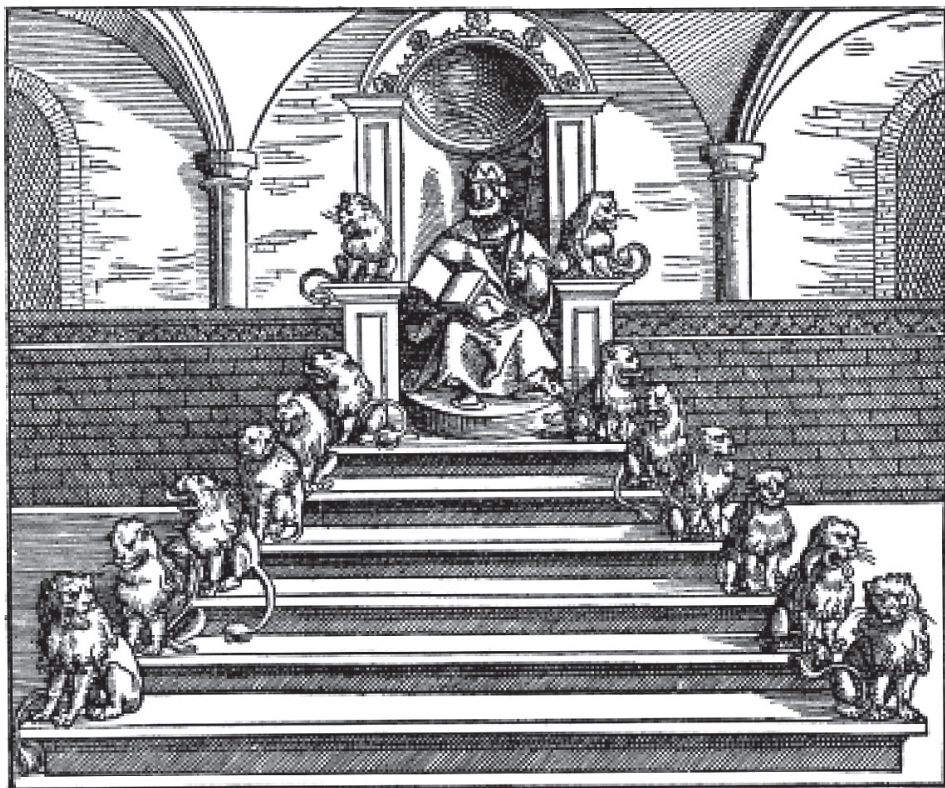
Oroszlánok vették körül az Ószövetségből ismert bölcs ítélező, Salamon király trónusát. A Királyok első könyve (1Kir 10,18-20) tudósít arról, hogy elefántcsontból készült és színarannyal bevont pompás trónjához hat lépcső vezetett. A trónszék karfái mellett egy-egy oroszlán állt, valamint tizenkettő a hat lépcsőfok egyik és másik oldalán.

I. e. 250 tájáról származik az a homokkőből faragott, fényesre csiszolt oszlopfő, amely egy több mint 15 m magas oszlop tetején állt az indiai Szárnáthban. Az oszlopon Asóka király (i. e. 268–232) rendeletei olvashatók, amelyekben többek között az egész világot lenyűgöző, igazságos királynak nyilvánítja magát. A négy égtáj felé néző négy fenséges oroszlánnal díszített oszlopfőt 1950. január 26-án – a köztársaság „születésnapján” – India nemzeti jelképévé emelték.

³ RIPA, Cesare: *Iconologia*. Ford. SAJÓ Tamás. Budapest, 1997. Balassi Kiadó, 596. p.

⁴ KÖRMENDI Tamás: Sas és oroszlán. Hogyan használta Zsigmond király politikai propagandára a magyarországi pénzverést? *Havi Színes*. 2019. november 29. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont „Lendület” Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport. <https://tti.btk.mta.hu/lendulet/kozepkori-gazdasagtortenet/havi-szines/3896-sas-es-oroszl-an.html>

⁵ Kiegészítésként annyit, hogy Mátyás és az oroszlánok jelképesen összetartoztak a kortársak szemében. Firenzében Mátyás követe, Bajoni István beszélt arról, hogy ura örülne egy oroszlánnak, és a Signoria el is küldte a jó kapcsolatok ápolása jeléül „a firenzei nép ősi jelvényét”. Bonfini szerint pedig, amikor Mátyás 1490-ben meghalt Bécsben, ugyanazon a napon oroszlánjai is kimúltak, mintegy megérezve uruk halálát. BRITSKEY István: Tradíció és reprezentáció. Humanista szerzők Mátyás király udvari ünnepeiről. *Irodalomtörténet*, 1995. 2–3. sz. 327–328. p.

1. kép: Erhard Altdorfer: Salamon király trónja*

Az oroszlánok alatt körbefutó frízen egy elefánt, egy zebu, egy ló és egy újabb oroszlán képe látható, amelyeket a küllős kerék (*dharma csakra*) buddhista szimbóluma választ el egymástól.

Az 1950. évi alkotmány értelmében felállított és első alkalommal 1950. január 28-án ülésező indiai Legfelsőbb Bíróság jelképe ugyancsak az oroszlános oszlopfejté lett, jóllehet két lényeges különbséggel. Az egyik az, hogy a nemzeti jelkép alatt a „*Satyamev Jayate*” (सत्यमेव जयते), míg a legfőbb ítélkező fórum logója alatt a „*Yatodharma Stato Jaya*” (यतो धर्मस्ततो जय) szanszkrit nyelvű felirat olvasható. Az első jelentése „csak az igazság diadalmaskodik”, míg a másodiké „ahol igazság van, ott győzelem van”.⁶ A másik eltérés az, hogy a legfőbb ítélkező testület logójában az oroszlánok feje felett megjelenik egy nagyon fontos

* Fametszet a *Lübecki Bibliából* (1533/34 körül). <https://grafika.ru/item/11-003548?k=58334>

⁶ KUMAR, Shailesh: Interpreting the Scales of Justice: Architecture, Symbolism and Semiotics of the Supreme Court of India. *The International Journal for the Semiotics of Law*, Vol. 4. 2017. 20. p. <https://eprints.bbk.ac.uk/id/eprint/26224/2/SELA-S-16-00056.pdf>

jogi szimbólum, „az igazság kereke”, amely utal az igazságosságra, a jóságra és a méltányosságra, további értelmezésben még arra is, hogy a bíróság tagjai elfogadják a jogállamiság eszméjét.⁷

A Legfelsőbb Bíróság tárgyalótermében a bírói székek mögött a falon az indiai nemzeti jelkép látható, amely nemcsak a bírói legitimitást, hanem az állam igazságszolgáltató, ítélkező hatalmának a bírákra történő átruházását is szimbolizálja. A tárgyalóterem bejárata felett a nemzeti jelképről ismert felirat, a „csak az igazság diadalmaskodik” olvasható, amely azt sugallja, hogy mindenki, aki belép a bíróság épületébe, az igazmondás útját kövesse, hiszen végső soron az igazság győzedelmeskedik.⁸ Ez egyúttal a bíró hivatali kötelességére és felelősségére is utal.⁹

2. kép: Az indiai Legfelsőbb Bíróság logója⁹

* Supreme Court of India. Emblem of the Supreme Court of India. https://en.wikipedia.org/wiki/Supreme_Court_of_India

⁷ KUMAR 2017. 20. p.

⁸ KUMAR 2017. 20–21. p.

⁹ 2013 tavaszán az információhoz való jogot biztosító törvény alapján (*Right to Information Act 2005*) Rahul Mohod fellebbviteli kérelmet nyújtott be a Központi Információs Bizottsághoz (*Central Information Commission*), amelyben arra a kérdésre kívánt választ kapni, hogy a legfőbb ítélkező testület miért nem a nemzeti jelkép mottóját tünteti fel logójában. A kérelem benyújtására azután került sor, hogy az ügyben első fokon eljáró hatóságok eljárása eredménytelenül zárult, a kérelmező nem kapott érdemi választ kérdésére. A fellebbviteli jogkörben eljáró bizottság arra várt magyarázatot, hogy milyen jogszabályon, iránymutatáson vagy egyéb rendelkezésen alapult a bíróság döntése a mottó illetően. A fellebbviteli tárgyalás jegyzőkönyvét, Rahul Mohod vs CPIO. File No. CIC/SM/A/2012/001491 Right to Information Act 2015 Under Section (19), lásd www.casemine.com/judgement/in/574c3cd5e561090f2a0efe5e; www.rtifoundationofindia.com

A kérdésre azonban – dacára a hivatalos megkeresésnek és eljárásnak – mind a mai napig nem született kielégítő válasz... PTI: CIC to Supreme Court: Explain reasons behind your logo. *The Indian Express*, 28. 3. 2013. <http://archive.indianexpress.com/news/cic-to-supreme-court-explain-reasons-behind-your-logo/1093191/>; GUPTA, Sonal: Supreme Court of India changed its motto? No, viral claim is false. *The Quint*, 24. 8. 2020. www.thequint.com/news/webqoof/supreme-court-of-india-changed-its-motto-no-viral-claim-is-false

1.2. Az oroslán mint ítélkezési jelkép

Az oroslán vagy oroslánfej a középkortól kezdődően egyfelől a legfőbb ítélkező fórum szimbólumaként ismert,¹⁰ ezért a legfőbb bíróságok bírúit gyakran ábrázolták lábaiknál fekvő oroslánnal, másfelől jelölhette a bíraskodás, illetve a büntetés-végrehajtás helyét. Bonn belvárosában mind a mai napig látható az a feltehetőleg római kori oszlop, rajta egy oroslánnal, amely a hagyomány szerint a választófejedelmek egyikének, a kölni érseknek az igazságszolgáltató hatalmát jelképezte.¹¹

Rómában az eredetileg a Szenátusi Palota (*Palazzo Senatorio*) loggiája alatt felállított szoborcsoport, amely egy ló felett diadalmaskodó oroslánt ábrázol, egyfelől az ellenséges Tivoli feletti győzelmet jelképezte,¹² másfelől a gonosztevők közszemlére állításának és a halálos ítéletek kihirdetésének színhelye volt.¹³ A szenátust szimbolizáló oroslán diadala a pápai „caballus” felett egyúttal a világi és az egyházi igazságszolgáltatás egymáshoz való viszonyára is utalt.¹⁴ A Capitoliumon látható oroslánfejek, a jog és az igazságosság őrzőiként a szenátus által gyakorolt legfőbb igazságszolgáltató hatalmat jelenítették meg.

Az ítélkezés helyszínéül szolgálhattak a templomok oroslánokkal szegélyezett árkádjai is.¹⁵ Egy 1140-ből származó feljegyzés szerint rendszeresen tartott bírósági tárgyalásokat a ferrarai székesegyház déli kapujánál, „az oroslánok között”.¹⁶

¹⁰ HUHN, Vital: Löwe und Hund als Symbol des Rechts. *Mainfränkisches Jahrbuch für Geschichte und Kunst*. Bd. 7. Sonderdruck. Würzburg, 1955. Freunde Mainfränkischer Kunst und Geschichte E. V. 62. p.

¹¹ Bonner Stadtgeschichte. www.bonn.de/themen-entdecken/bildung-lernen/bonner-stadtgeschichte.php

¹² NOEHLES, Karl: Die Kunst der Cosmaten und die Idee der Renovatio Romae. *Sonderdruck aus* FIENSCH, Günther – IMDAHL, Max (hrsg.): *Festschrift Werner Hager zum 65. Geburtstag*. Recklinghausen, 1966. Verlag Aurel Bongers, 21. p.

¹³ A szoborcsoport (*Leone che azzanna il cavallo*) ma a Capitoliumi Múzeumokban (*Musei Capitolini*) látható.

¹⁴ SCHULZE, Ulrich: Triumph und Apokalypse. Anfänge venezianischer Herrschafts- und Rechtsikonographie. *Marburger Jahrbuch für Kunstwissenschaft*, Bd. 22. 1989. 188. p.

¹⁵ Az árkádok alatti bíraskodás átmenetet jelentett a szabad ég alatt, illetve a zárt térben (városháza, bírósági tárgyalótermek) tartott ítélkezés között, ugyanakkor védelmet nyújtott az időjárás viszontagságaival szemben. A félig nyitott helyen zajló tárgyalások a nyilvánosságot is szolgálták. Vö. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: Bírósági épületek Magyarországon és külföldön. In TAKÁCS Péter (szerk.): *A jog megjelenítése, épített környezete és szimbólumai. A jogi kultúra látható világa*. Budapest, 2020, Gondolat Kiadó, 177–201. p.; MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: A közigazgatási szervek épületei Magyarországon és külföldön. In TAKÁCS Péter (szerk.): *A jog megjelenítése, épített környezete és szimbólumai*. Budapest, 2020, Gondolat Kiadó, 560–603. p.

¹⁶ DE APPOLONIA, Giovanna: Justice and judgement in the Romanesque column-bearing lions of Northern Italy. *Ikon*, Vol. 2. 2019. 168. p.

Az oroszlán utalt a jó bíróra is, akinek a per lefolytatása során mindvégig bölcsnek és erősnek kell maradnia, akit sem fenyegetések, sem könyörgések nem ingathatnak meg és nem befolyásolhatnak döntéshozatalában.

3. kép: A Párizsi Parlamentben ítélkező V. Károly (1375)*

Gyakran ábrázolták Justitiát, illetve a bírót oroszlánon ülve, keresztbe vetett lábakkal. Ezt a testtartást követelték meg tőle ugyanis a középkori jogkönyvekbe foglalt rendelkezések. Az 1350. évi *Soester Gerichtsordnung* szerint a bírónak „úgy kell ülnie a bírói székbén, mint egy komor tekintetű oroszlán, jobb lábát átvetvén a bal felett”.¹⁷ Buda város jogkönyve – a német mintát követve – hasonlóan szabályozta a bíró testtartását: „egyik lábát a másikra vetvén” kellett ülnie, ami a felelősségteljes bírói hivatáshoz elengedhetetlen nyugalmat,

* A Párizsi Parlament (*Parlement de Paris*) a Francia Királyság legfőbb ítélkező fóruma volt. www.enluminures.culture.fr/Wave/savimage/enlumine/irht5/IRHT_085323-p.jpg

¹⁷ BRÜNNECK, Wilhelm von: Zum Verständnis des Titel 1 der Soester Gerichtsordnung. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, 1911. Bd. 32. 332. p. <http://dlib-zs.mpiers.mpg.de/pdf/2085091/32/1911/20850913219110340.pdf>

De a bírótól elvárt megfelelő testtartást nemcsak a városi jogkönyvek írták le részletesen, hanem azok híján kortárs képzőművészeti alkotásokon is jól megfigyelhető. MAUER, Georg Ludwig: *Geschichte des altgermanischen und namentlich altbairischen öffentlich-muendlichen Gerichtsverfahrens, dessen Vortheile, Nachtheile und Untergang in Deutschland ueberhaupt und in Baiern insbesondere*. Heidelberg, 1824. Akademische Buchhandlung von J. C. B. Mohr, 120. p.

komolyságot és elmélyültséget szimbolizálta.

Albrecht Dürer *Sol iustitiae* (Az Igazság napja) című, 1499 körül készült rézmetszetén Krisztust, a világ bíróját ábrázolta az isteni igazságot megtestesítő oroszlánon ülve, az Igazság istennőjének jellegzetes attribútumaival, a karddal és a mérleggel. A képet egyrészt a bíróról, „az igazságtevőről” alkotott középkori illusztrációk ihlették, másrészt egy Velencében látott szobor, a Dózse-palota bolygókat bemutató oszlopfejezete [ahol a Nap (*Sol*) saját állatövi jegyén, az oroszlánon ül].¹⁸

Wolfgang Schild, akinek véleményével magunk is egyetértünk, nyilvánvaló párhuzamot lát Dürer ítélkező Krisztusa és a soesti jogkönyvben leírt bíró között. Krisztus maga a komor tekintetű oroszlán, aki a bűnöst megbünteti, aki előtt nem marad titokban egyetlen gaztett sem, aki mindent lát és mindent tud. Krisztus, ahogy Salamon is, a bölcs és igazságos bíró megtestesítője.¹⁹

A Velencei Köztársaságban 1310-től, a Pietro Gradenigo dózse elmozdítására irányuló sikertelen Baiamonte Tiepolo-összeesküvést követően kezdtek el Velencében és más városokban²⁰ is elhelyezni azokat a levelesládákat, amelyekbe bárki bedobhatta titkos feljelentését, amely alapján – megalapozott gyanú

4. kép: Albrecht Dürer: *Sol iustitiae**

* Albrecht Dürer – *Sol Iustitiae* (Sun of Righteousness) (NGA 1943.3.3484) https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/96/24_Sol_Justitiae.jpg

¹⁸ PANOFSKY, Erwin: Dürer és a klasszikus kor. In Uó: *A jelentés a vizuális művészetekben. Tanulmányok*. Ford. TELLÉR Gyula. Budapest, 2011. ELTE BTK Művészettörténeti Intézet, 46–47. p.

¹⁹ SCHILD, Wolfgang: Der griesgrimmige Löwe als Vor-Bild des Richters. *Medium Aevum Quotidianum* 27. 1992. 28. p.

²⁰ Példaként említhetjük Treviso vagy Bergamo városát. FACCHINETTI, Alessandra: Le bocche delle denunce a Bergamo e qualche luogo comune da sfatare. 2019. <https://www.bergamodascoprire.it/2019/01/02/le-bocche-delle-denunce-a-bergamo-e-qualche-luogo-comune-da-sfatare>

esetén – vádemelésre kerülhetett sor. Velence minden kerületében (*sestiere*)²¹ legalább egy levelesládát helyeztek el valamelyik bíróság vagy templom, illetve a Hercegi Palota falába illesztve. Az igazságszolgáltatás és az oroszlán szoros kapcsolatát mutatja, hogy ezeknek a fából, majd fémből készült levelesládának a jó része kőből faragott oroszlánfejet (vagy egy álarc alá rejtett arcot) mintázott, amelynek a szájába kellett bedobni a feljelentést. Innen a ládák elnevezése: „az oroszlán szája” (*bocca di leone*).

A levelesládák kulcsait a városi magisztrátus tagjai őrizték, és csak a kerületek vezetői (*capo di sestiere*) nyithatták ki. Ügycsoportok szerint minden főbírónak megvolt a saját levelesládája, akár a városi béke fenntartásáért felelt, akár büntetőügyekben hozott ítéletet, akár a pénzügyi közigazgatás terén működött.²²

Az eredeti elképzelés szerint a városi polgárok névtelen segítsége, azaz a titkos feljelentések segíthettek az összeesküvések és más bűncselekmények (főként gyilkosság, rablás, istenkáromlás, csempészet, adófizetési kötelezettség elmulasztása, egészségügyi előírások megszegése) leleplezésében. A névtelenség azonban teret engedett az irigységnek, a haragnak és a bosszúnak is. Ennek gátat szabva a Nagytanács (*Maggior Consiglio*) 1275. május 5-én úgy határozott, hogy az alá nem írt feljelentéseket egytől egyig el kell égetni. 1387. október 30-tól ez a rendelkezés annyiban változott, hogy a magánszemélyek ellen irányuló név nélkül tett feljelentéseket továbbra is meg kellett semmisíteni, viszont azokat, amelyek a Velencei Köztársaság elleni bűncselekményről vagy az államnak súlyos károkat okozó összeesküvésről szóltak, át kellett adni az ügyekben eljáró és ítéletet hozó Tízek Tanácsának (*Consiglio dei Dieci*).²³ 1542. augusztus 30-án elrendelték, hogy istenkáromlás esetén a névtelen feljelentést a tanácsnak csak akkor kell vizsgálnia, ha a bűncselekmény gyanúját három – a feltételezett bűncselekmény elkövetésénél jelen volt – tanú is igazolja, akik közül az egyik lehetett maga a feljelentő.²⁴

„Az oroszlán szája” tehát elsődlegesen a városi béke fenntartását célozta. A rendszer időről időre módosított szabályokkal egészen a köztársaság végéig, 1797-ig megmaradt, és bár a levelesládák nagy részét megsemmisítették, néhány még mindig látható Velence utcáit járva.²⁵

²¹ Velencét más itáliai városokhoz (például Genova, Milánó, Rappallo) hasonlóan hat területi egységre, kerületre (*sestiere*) osztották fel az idő tájt.

²² CORREER, Giovanni – SAGREDO, Agostino – FRIULI, Nicoló – PASINI, Lodovico – CARRER, Luigi: *Venezia e le sue lagune*. Volume primo. Venezia, 1847. Nell' I. R. privil. Stabilimento Antonelli, 152. p.

²³ A *Consiglio dei Dieci*t 1310. július 10-én, a Baiamonte Tiepolo-összeesküvést követően állították fel. Az eredeti funkcióját tekintve kivételes hatáskörű bíróság sokkal inkább valamiféle állambiztonsági szervként vált hírhedtté Velencében, és még a dózse megfigyelésére is jogosult volt.

²⁴ PRETO, Paolo: *I servizi segreti di Venezia. Spionaggio e controspionaggio ai tempi della Serenissima*. Milano, 2010. Il Saggiatore, 168–169. p.

²⁵ TOSO FEL, Alberto: *Un giorno a Venezia con i dogi. In giro per la Serenissima accompagnati dagli uomini che la resero grande*. Roma, 2017. Newton Compton Editori.

5. kép: Bocca di leone Velencében*

A dél-olaszországi Bari egyik fő nevezetessége és ma már a város szimbóluma az a különleges szegyenoszlop, amely az óváros piacterén (piazza Mercantile) áll, és ugyancsak kiváló bizonyítéka az oroslán és az ítékezés szoros

* Le Boche de Leon a Venezia. <https://venezia.myblog.it/media/02/01/1770983302.jpg>

kapcsolatának. Az igazságosság oszlopa (*colonna di giustizia*) fehér márványból készült, amelynek lábánál egy oroszlán fekszik, mellkasán a *Custos Iusticiae*, azaz az igazság őrzője felirattal.

A szégyenoszlop története a 16. századra nyúlik vissza: Armando Perotti (1865–1924) helytörténeti kutatásai alapján arra a megállapításra jutott, hogy a spanyol Don Pedro Álvarez de Toledo nápolyi alkirály (1532–1553) állíttatta fel 1546 körül.²⁶ A pellengért a fizetésektelen adósok és a csődbe jutott személyek nyilvános megszégyenítésére alkalmazták. Giulio Petroni leírása szerint a büntetés végrehajtása úgy történt, hogy a gonosztevőt az oroszlán hátára ültették, és nyakánál fogva egy láncsal az oszlophoz kötözték.²⁷

Maga az oroszlánszobor azonban már jóval azelőtt létezett, eredetileg egy római kori sír díszé és őrzője volt, és csak utóbb került a piactérre a szégyenoszlop mellé. A 11–12. században, a normann hódítások idején, a város bajelhárító védelmezőjének tartották.

6. kép: Colonna di giustizia (Bari)*

* Colonna della Giustizia. <http://rete.comuni-italiani.it/foto/contest/38964/view>

²⁶ PEROTTI, Armando: Il leone di piazza Mercantile. *Corriere delle Puglie*, 14. 12. 1919.

²⁷ PETRONI, Giulio: *Della storia di Bari dagli antichi tempi sino all'anno 1856*. Libri tre. Volume primo. Napoli, 1857. Stamperia e Cartiere del Fibreno, 111–112. p.

Képzőművészeti alkotások szintén utalnak az oroszlán és az igazságszolgáltatás kötelékére. Albert Wolff (1814–1892) német szobrász a kölykeket az óriáskígyóval szemben védelmező oroszlánt ábrázoló szoborcsoportját (*Löwe, seine Jungen gegen eine Schlange verteidigend*) a művész halála után, 1895 júniusában²⁸ állították fel Berlin Moabit városrészében az akkori büntetőtörvényszék (*Kriminalgericht*, ma *Amtsgericht Tiergarten*) épülete előtti téren. A szoborcsoportra Hermann Müller-Bohn Berlin műemlékeiről írt könyvében (1905)

7. kép: Albert Wolff szoborcsoportja (Berlin)*

mint az oroszlán képében megjelenő igazság győztes harcának szimbólumára tekintett a kígyóalakot magára öltő hazugság, igazságtalanság felett.²⁹

Eldon Garnet kanadai szobrász- és fotóművész (1946–) *Equal before the law* (Egyenlő a törvény előtt) című alkotása Torontóban, a McMurtry Gardens of Justice szoborparkban áll.

A szobor egy mérleget ábrázol, amelynek egyik végén egy életnagyságú bárány, míg a másikon egy szintén életnagyságú oroszlán ül teljes nyugalomban. Bár az egyik állat kicsi, a másik nagy, az egyik gyenge, a másik pedig erős, a mérleg egyensúlyban marad, szimbólumaként annak, hogy az igazságosság mérlegén mindenkit egyformán kell „megmázszálni”.³⁰

* Albert Wolff – *Löwe seine Jungen gegen eine Schlange verteidigend*, 1895. www.reddit.com/r/SculpturePorn/comments/cdvdx/albert_wolff_loewe_seine_jungen_gegen_eine/

²⁸ Albert Wolff a kisméretű, gipszből készült szoborcsoportot 1883-ban mutatta be Berlinben a Királyi Művészeti Akadémia (*Königliche Akademie der Künste zu Berlin*) kiállításán. Halála után az állam – vélhetően a művész döntéshozó körökben való népszerűségének és a Porosz Országos Művészeti Bizottságban (*Preußische Landeskunstkommission*) hosszú időn át végzett lelkiismeretes munkájának köszönhetően – ezt a gipszmodellt megvásárolta, és a minta alapján készült el a ma is látható bronzszobor. MAAZ, Bernhard: Wilhelm Wolff (1816–1887), der erste Berliner Tierbildhauer. *Forschungen und Berichte*, Bd. 29. 1990. 310. p. www.jstor.org/stable/3881075

²⁹ Bildhauerei in Berlin. Löwengruppe. Löwe mit Jungen schlägt Schlange. <https://bildhauerei-in-berlin.de/bildwerk/loewengruppe-2/>

³⁰ McMurtry Gardens of Justice. Virtual Tour. Equal before the Law, by Eldon Garnet. <http://artandthecourts.ca/en/garden/equal-before-the-law/>

8. kép: Eldon Garnet: *Equal before the Law**

* Equal Before the Law by Eldon Garnet. Photo: Mark Stegel. <https://mcmurtrygardensofjustice.com/sites/default/files/sculptures/equal-before-law-400.jpg>

A bárány a szelídség, az ártatlanság, a tisztaság és a bűntelenség szimbóluma. Az igazságszolgáltatásban a jó bírót megtestesítő oroszlán az erő, a bátorság és a hatalom jelképe is. A bárány és az oroszlán együttes megjelenítése Ézsaiás próféta jövendölését idézi (Ézs 11,6): „Akkor majd a farkas a báránnyal lakik, a párduc a gödölyével hever, a borjú, az oroszlán és a hízott marha együtt lesznek [...]” De Vergilius nyomán a középkori ikonográfiában az együtt heverő bárány és oroszlán, amelyek „természettől fogva különböznek erkölceikben”, megtestesítik a békét, „a sokféle akarat egyetértését” is.³¹

Garnet alkotásán a mérleget tartó oszlopon angol és francia nyelven olvasható a Jogok és Szabadságok Kanadai Chartájának (*Canadian Charter of Rights and Freedoms*) 15. szakasza, amely kimondja, hogy a törvény előtt mindenki egyenlő. Az ítélezés során mindenkit ugyanazon bánásmód és ugyanazon jogok illetnek meg, fajtól, nemtől, vallástól, társadalmi rangtól, társadalmi állástól függetlenül.³²

A szobrászművész a fizika törvényeinek és a geometria szabályainak ötvözésével érte el a tökéletes arányok, az egyensúly megteremtését. Ha alaposabban szemügyre vesszük, látható, hogy az oroszlán a középponthoz közelebb, míg a bárány attól jóval távolabb helyezkedik el. Mindez a törvény előtti egyenlőtlenségek kiküszöbölésének elengedhetetlen követelményére utal. A mérleget tartó oszlop bonyolult formája a jog és az igazságszolgáltatás jelképe, hiszen a perben álló felek egyenlő jogainak biztosítása a gyakorlatban folyamatos mérlegelést és értékelést igénylő, nehéz és összetett munka.

2. A gall kakas

A kakas a nap és a lélek újjászületését, illetve a büszkeséget és a bátorságot jeleníti meg a legtöbb kultúrában, a keresztény templomok szélkakasai a gonosz elleni éberség szimbólumai.

A párizsi Igazságügyi Palota (*Palais de Justice*) épületében az előcsarnokból a *Galerie Marchande*-folyosóra vezető bejárat oromzatát az igazságot és a jogot megtestesítő törvénykönyv balján, illetve jobbán ülő Hermész- és Hesztia-ábrázolás díszíti, az istennő lábánál pedig a fényt, és ezzel a bíró igazságot teremtő, igazságot tevő hatalmára utaló kakas is helyet kapott.³³

A franciák jelképe, a gall kakas (*gallus gallicus*) a reneszánsz műveltség elterjedésével született meg. Már a rómaiak összefüggésbe hozták a *gallus*

³¹ RIPA 1997. 450. p.

³² Justice in a Fallen World. *Public Art of Toronto*. <https://publicartoftoronto.wordpress.com/2016/11/21/justice-in-a-fallen-world>

³³ Histoire du Palais. Visite illustrée du Palais de Justice de Paris. www.cours-appel.justice.fr/paris/histoire-du-palais

„kakas” és a *Gallus* „gall” szavakat. Franciaországot a 15. század végén kezdték azonosítani a kakással, amikor a történészek felfedezték gall őseiket, és kiderült, hogy az ókorban Jupiter és Mercurius szent madaraként tisztelték az állatot. Az 1490-es években jelent meg egy VIII. Károly francia királynak ajánlott kötet Itáliában,³⁴ amelynek egyik illusztrációján fehér kakasok tiporják le a Franciaország ellenségeit megtestesítő oroszlánt és rókát. Az 1515-ben trónra lépő I. Ferenc szeptember 12-én, vagyis az asztrológia szerint az emelkedő Merkúr jegyében született, így magától értetődött, hogy Mercurius szent állata, a fény és a győzelem megtestesítője lesz a jelképe.³⁵ A 16. század közepére a különböző hagyományok összeolvadtak: a templomok tetejét díszítő madár a bátorság, a fény és a győzelem szimbólumaként azonosult a francia királlyal, a dinasztikus állammal, majd a kialakulóban lévő nemzettel.³⁶ A francia forradalom hadijelvényül választotta a kakast, ebben a francia nemzetet kifejező, harcos, valamint a sötétséget kukorékolásával elűző jelentés egyesül. A kakasszimbólum terjesztéséhez Franciaország ellenfelei is hozzájárultak. Az 1544. évi crépyi békét egy olyan metszettel ünnepelték, amelyen az V. Károly német-római császárt jelképező sasok legyőzik a kakast. A kakas később megjelent pénzérmeken, majd középületek bejáratain, emlékműveken, bélyegeken, 1951-ben a polgármesterek hivatalos jelvényén.³⁷

A *Palais de Justice* épületében működik a párizsi Fellebbviteli Bíróság (*Cour d'Appel de Paris*) is, amelynek büntetőtanácsai, illetve tárgyalótermei két szinten helyezkednek el. A szinteket összekötő lépcsősort kakasok díszítik. Lábaiknál bőrszíjakkal átkötött vesszőnyaláb látható, középen egy bárdal. A vesszőnyaláb, a benne alkalomszerűen elhelyezett kétélű bárdal a római legfőbb magistratusok hivatali és büntető hatalmának jelképe volt. A halálbüntetést a vesszőnyalábot hordozó szabad, ám tisztségüket fizetésért ellátó hivatalszolgák, a lictorok hajtották végre.³⁸

A közelmúlt francia igazságszolgáltatásának egy különös jogesete egy Maurice névre hallgató kakashoz és Saint-Pierre-d'Oléron községhez kötődik. Maurice azzal vált nevezetessé és került be a hírekbe 2019 júliusában, hogy a szomszédok zajártalomra hivatkozva, mondván, hajnali kukorékolásával folyamatosan zavarja a környék nyugalalmát, pert indítottak a kakas, illetve tulajdonosa ellen. Az ügyet tárgyaló bíróság (*tribunal de grand instance de Rochefort*) a szomszédok keresetét elutasította, és kimondta, hogy Maurice

³⁴ LEGONISSA, Johannes Angelus de: *Opus christianissimum, seu Davidicum...* 1497.

³⁵ HAHNER Péter: *Újabb 100 történelmi tévhit avagy amit biztosan tudsz a történelemtől – és mind rosszul tudod...* Budapest, 2011. Animus Kiadó, 19. p.

³⁶ HAHNER Péter: *Franciaország története*. Budapest, 2002. Műszaki Kiadó, 70. p.

³⁷ HAHNER 2011. 19. p.

³⁸ SZLÁVIK Gábor: Államhatalom és jelvényei Rómában. Tóga, tunika, vesszőnyaláb. *História*, 2003. 5–6. sz. 2003. 27. p.

szabadon folytathatja „az éneklést”. Sőt a panaszosoknak még 1000 euró kártérítést is fizetniük kellett Corinne Fesseau-nak, a kakas tulajdonosának.³⁹

Az eset „a bennszülöttek” és az újonnan, valamely vidéki településre költözők közötti konfliktusok szimbólumává is vált, mivel számos kereset alapjául éppen a vidék jellegzetes hangjai és illatai szolgálnak.

A nemzetközi sajtó érdeklődését is felkeltő polémia éppen egy időben zajlott azzal a médiakampánnyal, amelynek középpontjában a vidék zajainak és szagainak megóvása állt. Ennek nyomán 2020. január 29-én a francia Nemzetgyűlés megszavazta azt a törvényjavaslatot, amely a jellegzetes vidéki hangok és szagok megőrzését célzó és kifejező „*patrimoine sensoriel*” fogalmát kívánta meghonosítani a francia jogban.⁴⁰ A javaslatot 2021. január 21-én megtárgyalta és – módosítás nélkül – megszavazta a Szenátus is.⁴¹ A francia vidék értékeinek védelméről szóló törvényt (*Loi n° 2021-85 du 29 janvier 2021 visant à définir et protéger le patrimoine sensoriel des campagnes françaises*) 2021. január 30-án hirdették ki a hivatalos lapban (*Journal Officiel de la République Française*).

9. kép: Kakas a párizsi Palais de Justice (Cour d'Appel) épületében*

* La cour d'appel de Paris. www.cours-appel.justice.fr/paris

³⁹ Mayer, Claire: Au procès du coq Maurice et de sa propriétaire. „Tout le monde rit, mais derrière, nous avons un sujet sérieux.” *Le Monde*, 5. 7. 2019. www.lemonde.fr/societe/article/2019/07/04/au-proces-du-coq-maurice-et-de-sa-propretaire-tout-le-monde-rit-mais-derriere-nous-avons-un-sujet-serieux_5485450_3224.html

L., Ph.: Ile d'Oléron: le coq Maurice va pouvoir continuer à chanter. *Le Parisien*, 5. 9. 2019. www.leparisien.fr/societe/ile-d-oleron-le-coq-maurice-va-pouvoir-continuer-a-chanter-05-09-2019-8145924.php

⁴⁰ Proposition de loi visant à définir et protéger le patrimoine sensoriel des campagnes françaises. www.legifrance.gouv.fr/dossierlegislatif/JORFDOLE000041502435/

⁴¹ Senat.fr. Un Site au Service des Citoyens. www.senat.fr/dossier-legislatif/pp19-286.html

3. A strucc

A ma a Kúriának, a Legfőbb Ügyészségnek és a Fővárosi Ítéltáblának otthont adó, Fellner Sándor műépítész (1857–1944) tervei alapján, eredetileg az Igazságügyminisztérium számára 1913 és 1918 között emelt „klasszicizáló architektúrájú hatalmas palota”⁴² főhomlokzatának egyik díszítőeleme az egyiptomi Maat istennő.

Maat az igazság, a jog, a törvények és a tökéletes egyensúly megtestesítője,⁴³ akinek jellegzetes attribútuma a struccotollazat,⁴⁴ amely fejdíszében vagy szárnyak formájában jelenik meg az ábrázolásokon. Pierioni Valeriano (1477–1558) *Hieroglyphica...* című munkájában⁴⁵ pedig azt írja, hogy „a struccmadár evezőkhöz hasonlatos tollai, miként a tökéletes igazság, egyforma hosszúsággal bírnak”.⁴⁶

10. kép: Giorgio Vasari: Allegoria della Giustizia (Museo e Real Bosco di Capodimonte)*

* Giorgio Vasari: Allegoria della Giustizia. www.culturaitalia.it/

⁴² Az épület a Lipótvárosban, a Markó utca 16. szám alatt áll.

⁴³ SPINETO, Natale: *Szimbólumok az emberiség történetében*. Budapest, 2003. Officina '96 Kiadó, 49. p.

⁴⁴ KÁKOSY László: *Az ókori Egyiptom története és kultúrája*. Budapest, 1998. Osiris Kiadó, 352. p.

⁴⁵ VALERIANO BOLZANI, Giovanni Pierio: *Hieroglyphica, sive, De sacris Aegyptiorvm literis commentarii*. Basileae, 1556. 178. p. <https://archive.org/details/desacrisaegyptio00vale/page/n3/mode/2up>

⁴⁶ De párhuzam vonható a fejét a homokba dugó strucc és a hanyag, elfogult bíró között is. Lásd erről részletesen GOODRICH, Peter: *Imago Decidendi: On the Common Law of Images*. Leiden–Boston, 2017. Brill, 52–53. p.

A középkori allegorikus képzőművészeti alkotásokon az igazságosságot jelképező fehér ruhába öltözött nőalak oldalán szintén felbukkan a strucc, ami arra utal, hogy bármilyen bonyolultak legyenek is az igazságszolgáltatás elé kerülő ügyek, elegendő időt és fáradságot kell fordítani „kibogozásukra”, ahogy „a strucc is megemészti a vasat”.⁴⁷

Giorgio Vasari (1511–1574) Alessandro Farnese bíboros megbízásából készült *Allegoria della Giustizia* című festményén (1543) Justitia jobb karja egy struccon⁴⁸ nyugszik. Hosszú nyaka és lassú emésztése révén a strucc azt is jelképezi, hogy az embernek, így a bírónak kiváltképp, minden kihívással türelemmel kell szembenéznie.⁴⁹

⁴⁷ RIPA 1997. 238. p.

A struccra mint az igazság jelképe id. Plinius is utal *A természet históriája (Historia Naturalis)* című művében. Az ott leírtakat Ripa is idézi. Lásd PLINIUS, Caius Secundus: *Historia Naturalis*. L. 10. C. 1.

A „tevemadár” állítólagos vasat megemészítő képességére vezethető vissza a patkót harapó strucc címereken és pecséteken, valamint a középkori kovácscéhek jelvényein való feltüntetése. A legenda egészen a numídiai háborúk idejére nyúlik vissza, amikor az afrikai hadszíntéren Jugurtha király „szerecsenyekből” álló, struccra nyergelt könnyű csapatai vereséget mértek a sivatag homokján nehezen mozgó római lovasságra. A rómaiak a hatalmas futómadarak mágikus erejének tulajdonították a legyőzést. Ennek nyomán alakult ki később a ló és a strucc harcának mítosza, miszerint a strucc lenyeli az ellenséges lovat, és csőrében már csak a patkó marad. BERTÉNYI Iván – FEISZT György: Vas megye címerei és zászlai. In FEISZT György (szerk.): *Magyarország öngazgatási jelképeit bemutató kézikönyvek. I. kötet*. Kemendollár, 2004. Akvirál '96 Kft. 34–35. p.

⁴⁸ Justitia attribútumainak megjelenítésekor Vasari nyilvánvalóan utal egy korábbi Justitia-ábrázolásra, jelesül Raffaello – feltehetően egyik utolsó (1520) – alkotására, amely a Vatikáni Múzeumokban (*Musei Vaticani, Sala di Costantino*) látható eredeti pompájában. A freskórészletet hosszú ideig Giulio Romanónak (1499–1546) vagy Giovanfrancesco Penninek (1488–1528) tulajdonították, akik mindketten Raffaello tanítványai voltak, ám 2017 júniusában olasz restaurátorok teljes bizonyossággal megállapították, hogy a *Iustitia* Raffaello műve (*Amicizia e Giustizia, il Raffaello ritrovato. Vatican Magazine*, 30 giugno 2017; www.vaticannews.va/it/vaticano/news/2020-05/musei-vaticani-raffaello-sala-costantino-restauro-arte-500.html), jóllehet már maga Vasari *Le vite de' più eccellenti pittori, scultori e architettori* című munkájában a mester alkotásaként említette. És ugyanezt állította a 19. század elején a francia építész, régész és műkritikus Quatremère de Quincy is (lásd QUINCY, Quatremère de: *Istoria della vita e delle opere di Raffaello Sanzio da Urbino*. Ed. LONGHENA, Francesco di. Milano, 1829. Francesco Sonzogno, 393–394. p.).

⁴⁹ Vasari allegorikus Justitia-ábrázolásán a jobb kezében tartott jogar végén megjelenik egy víziló is, amely Valeriano *Hieroglyphicája* szerint „felnövekedvén megkívánja saját anyját, s ezért minden ellenállása ellenére megöli tulajdon nemzójét”. Vasari a vízilovat az elfogulatlan bíróval társítja, aki nem kegyelmez még a hozzá legközelebb állóknak sem. ANNO, James P.: „*L'Allegoria della Giustizia*” di Giorgio Vasari. Osserva il dipinto nei dettagli. <https://artsandculture.google.com/exhibit/l-allegoria-della-giustizia-di-giorgio-vasari-museo-e-real-bosco-di-capodimonte/zQIC9Et8vAoNLg?hl=it>

Az egész alkotás kifinomult jelképrendszerének megjelenítésében a történettudományban jártas prelátus, Paolo Giovio (1483–1542) tanácsaira és iránymutatására támaszkodott Vasari. 1543 januárjában egy hosszú levelet intézett Farnese bíboroshoz, amelyben a festmény szimbolikáját részletezte.

4. A kígyó

Az igazságszolgáltatással kapcsolatos jelképek között megtalálható a különböző kultúrákban számos és sokszor egymásnak ellentmondó jelentéstartalmat hordozó kígyó. Visszatérő motívuma a mítoszoknak, a művészeteknek és a vallásoknak, egyaránt jelképezi az életet, a halált, az újjáéledést, a szent tudást és a túlvilági életet.

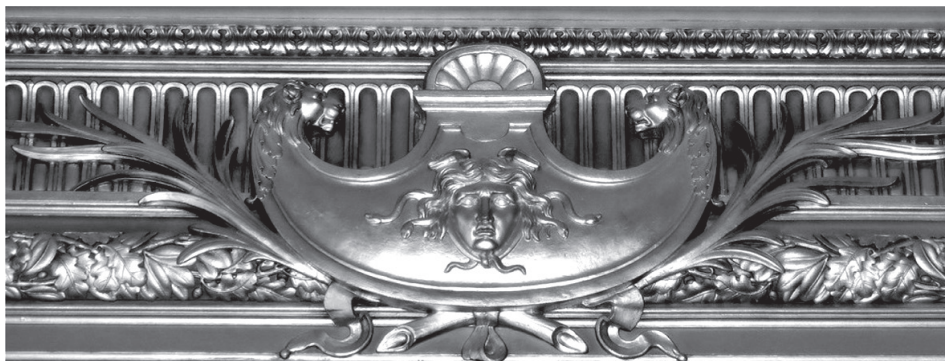
Cesare Ripa *Iconologiájában* a méltóságteljes öltözékben ülő bíró jobb kezében pálcát tart, amely köré a hatalommal felruházott emberektől elvárható okosságra utaló kígyó tekeredik. Az Újszövetségben Máté evangéliuma szerint (Mt 10,16) „legyetek tehát okosak, mint a kígyók”! Az ítélezéssel⁵⁰ is társított Pallasz Athéné (Minerva) állataként a bölcsesség, az ész és az erő szövetségét szimbolizálja.⁵¹ Ám János evangéliumában (Jn 8,44) az ördögöt megtestesítő kígyó „a hazugság atyjaként” elevenedik meg.

És egy modern példa, amely kiválóan illusztrálja hagyomány és jelen találkozását. 2014. október 26-án adták át a nyugat-ausztráliai Kununurra városának új bírósági épületét. Az építészek a helyi őslakosokkal együttműködve tervezték az épületet, a tervrajz nyilvános konzultációkon formálódott. A 2000 m² alapterületű, kétszintes létesítményt úgy alakították ki, hogy az tökéletesen illeszkedjen az azt körülvevő természeti környezethez, valamint a bennszülöttek világszemléletéhez. Ezt a törekvést erősítik az építkezéshez használt faanyagok, kőburkolatok és színek, a rozsdabarna különböző árnyalatai, a természetes fény és a páratlan kilátás kihasználása. Az épület belső tereit több mint húsz helyi (*Miriwoong*) művész alkotásai díszítik. Az egyik lépcsősor lábánál a bennszülött és az ausztrál kultúra törvényeinek és szokásainak együttélését két egymással összefonódó kígyó szimbolizálja.⁵²

⁵⁰ Pallasz Athénéről (Minerváról) úgy tartották, hogy három feje van: az egyikkel tanácsot ad, a másikkal maga ítél, a harmadikkal erényesen cselekszik. Jellegzetes attribútuma még a kocsját húzó fülesbagoly és gorgófüvel díszített pajzsa. RIPA 1997. 524. p.

⁵¹ PÁL József – ÚJVÁRI Edit (szerk.): *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. Budapest, 1997. Balassi Kiadó, 260. p.

⁵² ANTHONY, Thalia – GRANT, Elizabeth: Courthouse Design Principles to Dignify Spaces for Indigenous Users: Preliminary Observations. *International Journal for Court Administration*, Vol. 8. No. 1. 2016. 53. p.

*11. kép: Pelta gorgófővel és oroszlánokkal
a francia Cour de Cassation nagytermében**

* Pelta Grandchambre. www.courdecassation.fr/IMG/Pelta%20Grandchambre.pdf

Stefan Huygebaert*

A HOSSZÚ 19. SZÁZAD A DÖNTŐ ALKOTMÁNYOS PILLANAT (DAP) NYOMÁBAN

I. Bevezetés

Az alkotmány – lévén egy nemzet jogának alapvető és legelemibb része – megfelelő működéséhez szükséges, hogy teljes mértékben megismerhető legyen az állampolgárok számára.¹ Ennek érdekében „az alkotmányoknak szimbolikus ábrázolási formákra kell támaszkodniuk, amelyek érvényességét, azaz elfogadást és elismerést kölcsönöznek számukra” – írja a politológus, Hans Vorländer egy 2012-ben megjelent *Mi az alkotmányos kultúra?* című esszéjében.² Vorländer mind a közbeszédre, mind az „alkotmány megvalósításának expresszív, narratív, performatív és rituális formáira” hivatkozik.³ Idetartozik

* Huygebaert, Stefan művészettörténész, Genti Egyetem Művészettörténeti, Zene- és Színház-tudományi Tanszék (Universiteit Gent Vakgroep Kunst-, Muziek- en Theaterwetenschappen).
ORCID ID: 0000-0001-8665-0204

¹ A tanulmány egy korábbi verziója angolul már megjelent. Vö. HUYGEBART, Stefan: *The Quest for the Decisive Constitutional Moment*. In HUYGEBART, Stefan – CONDELLO, Angela – MARUSEK, Sarah – ANTAKI, Mark (szerk.): *Sensing the Nation's Law. Historical Inquiries into the Aesthetics of Democratic Legitimacy*. Cham, 2018, Springer, 45–84. p. A szerző köszönetet mond az eredeti kötet szerkesztőtársainak és közreműködőinek, valamint Judit Beke-Martos, Bruno Debaenst, Thijs Dekeukeleire, Leah Faibisoff, Dirk Heirbaut, Felix Jäger, Georges Martyn, Kenan Van De Mieroop, Toon Moonen, Marjan Sterckx, Yannis Stoyas, Bruno De Wever és Jana Wijnsouw kollégáknak is. Magyarra fordította Mrázik Rebeka.

² VORLÄNDER, Hans: *What is “Constitutional Culture”?* In HENSEL, Silke – BOCK, Ulrike – DIRCKSEN, Katrin – THAMER, Hans-Ulrich (ed.): *Constitutional Cultures: On the Concept and Representation of Constitutions in the Atlantic World*. Newcastle upon Tyne, 2012, Cambridge Scholars Publishing, 28. p. Lásd még Thomas Würtenberger javaslatát, miszerint az alkotmány-történet-írás eszköztárába érdemes felvenni a vizuális elemzést. WÜRTEBERGER, Thomas: *Symbole der Freiheit: Zu den Wurzeln westlicher politischer Kultur*. Vienna–Cologne–Weimar, 2017, Böhlau Verlag, 470–471. p. Lásd még Stollberg-Rilinger feltevését: STOLLBERG-RILINGER, Barbara: *The Emperor's old clothes: constitutional history and the symbolic language of the Holy Roman Empire*, *Spektrum publications of the German Studies Association*. New York, 2015, Berghahn Books

³ VORLÄNDER 2012, 28. p.

a köztéri művészet is. A képzőművészeket azzal a nehéz feladattal bízták meg, hogy vizuálisan jelenítsék meg az alkotmányt annak érdekében, hogy jobban *érzékeltetővé* tegyék azt a népesség számára. Az alkotmány absztrakt jellege és az ikonográfiai hagyomány hiánya azonban megnehezíti ezt a feladatot.⁴ Az egyik megoldás a szimbólumok használatában rejlik, amint az Jean-Jacques Francois Le Barbier híres festményén látható, amely az *Emberi és polgári jogok nyilatkozatát* ábrázolja (1789, Paris, Carnavalet Museum). Ezen a festményen a számos szimbólum között a törvény táblái nemcsak az 1789. évi nyilatkozat szakrális tiszteletét szimbolizálják, hanem a benne leírt alapvető jogok örök és megváltoztathatatlan jellegét is.⁵

Ebben a tanulmányban az alkotmány ábrázolásához egy, a művészek által alkalmazott másik megoldással foglalkozunk. Pontosabban egy művészi eszközt vizsgálunk, amelyet Döntő Alkotmányos Pillanatok, azaz DAP-nak nevezünk.⁶ A tanulmányunkban alkalmazott „eszköz” kifejezés a művészettörténész, Francis H. Dowley 18. századi szobrászatról szóló elemzéséből származik, amelyben benne foglaltatik az úgynevezett „jelentős pillanat”, azaz amikor a megjelenített témát a lényegi életrajzi pillanatban ábrázolják.⁷ A szobrászati „jelentős pillanat” eszköze az ember belső természetének és történelmi hozzájárulásának lényegét mutatja be. Hasonlóképpen, a DAP mint eszköz az alkotmány lényegének és a nemzethez való hozzájárulásának bemutatására szolgál. Az „eszköz” ezért a „reprezentációs eszköz” vagy a „művészi gyakorlat” szinonimájaként kell értelmezni, hasonlóan az elvont fogalmak megszemélyesítésekkel való ábrázolásához, illetőleg a háromnegyedes nézet alkalmazásához az arcképfestészet esetében.

Bár a DAP használatának számos példája megtalálható a vizsgált időszak előtt és után, ez a tanulmány csak a hosszú 19. században, a forradalom és az alkotmányok korában létrejött műalkotások kapcsán foglalkozik a DAP-vel. Ez a kor volt az is, amikor a művészettörténetben új idióma került bevezetésre.

⁴ MÜLLER, Marion C.: *Verfassung*. In FLECKNER, Uwe – WARNKE, Martin – ZIEGLER, Hendrik (Hrsg.): *Handbuch der politischen Ikonographie*. München, 2011, C. H. Beck, 514–521. p.; GREEN FRYD, Vivien: *Representing the Constitution in the US Capitol Building: Justice, Freedom and Slavery*. In HENSEL, Silke – BOCK, Ulrike – DIRCKSEN, Katrin – THAMER, Hans-Ulrich (ed.): *Constitutional Cultures: On the Concept and Representation of Constitutions in the Atlantic World*. Newcastle upon Tyne, 2012, Cambridge Scholars Publishing, 228–229, 244. p.

⁵ REICHARDT, Rolf: *L’imaginaire de la Constitution de 1789 à 1830: symbolique d’union ou de division politique?* In SCHOLZ, Natalie – SCHRÖER, Christina – THAMER, Hans-Ulrich (ed.): *Le combat autour de la Représentation: politique symbolique en France, 1789–1830*. Rennes, 2007, Presses de l’Université de Bretagne, 101–115. p.

⁶ A következetesség kedvéért a továbbiakban a „DAP” rövidítést használjuk a művészi eszközre utalva, míg a „döntő alkotmányos pillanat” kifejezést a tényleges, történelmi momentumra vonatkoztatva.

⁷ DOWLEY, Francis H.: *D’Angiviller’s Grands Hommes and the Significant Moment*. *The Art Bulletin*, Vol. 39. 1957. No. 4. 259–277. p.

Az olyan 18. század végi festők, mint például Benjamin West és John Singleton Copley – akinek munkásságát Edgard Wind művészettörténész a „történelmi festészet forradalmának” nevezte⁸ – néhány elszigetelt példája után ez a kifejezőmód a francia forradalom idején jött igazán divatba, amikor a művészek akadémikus stílusban kezdték el ábrázolni a szemtanúk beszámolóit.⁹ Ez az idióma érhető tetten a festő, Jacques-Louis David 1792-es szavaiban: „nem kell [...] többé az ókori emberek történeteiben témákat találni festményeink számára”.¹⁰ A történelmi pontosság érzetének és a magas művészi minőségnek a kombinációját hosszú ideig a csataábrázolások vagy a béketárgyalások megjelenítése számára tartották fenn, illetve kisebb mértékben a koronázási szertartások és esküvőábrázolások részére. Most kortárs eseményekhez, valamint az embereket vagy az állampolgárokat is érintő események ábrázolásához is felhasználták.¹¹ Az új idióma tekintetében eszünkbe juthat sok olyan metszet, amelyek döntő fontosságú korabeli eseményeket mutatnak be, mint a Bastille bevételére vagy XVI. Lajos kivégzése.

Egy másik kép, amely azonnal eszünkbe jut, amikor a hosszú 19. századot a forradalom, az alkotmány és ennek az új idiómának a függvényében jellemezzük David *Labdaházi eskü* című műve (1. kép). Ez a mű vitathatatlanul a DAP első példája. A befejezetlen festményhez készült tanulmányt az 1791-es párizsi Szalonon, az akkori legjelentősebb művészeti kiállításon mutatták be.¹² David olyan eseményt és pillanatot mutat be itt, amelyet a történetírás döntő fontosságúnak tekint mind a francia forradalom, mind annak első alkotmánya szempontjából, amelyet 1791. szeptember 3-án hirdettek ki. David az 1789. június 20-i eskütételt ábrázolja, ahol a Rendi Gyűlés képviselői leteszik az esküt, hogy addig nem hagyják el a Nemzetgyűlést, amíg az alkotmányt meg nem alkotják.¹³

⁸ WIND, Edgar: The Revolution of History Painting. *Journal of the Warburg Institute*, Vol. 2. 1938. No. 2. 116–127. p.

⁹ Bár a történelmi festészet forradalma és David műalkotásai egyértelmű elhatárolási pontok, a műalkotások a történelem során mindig közelmúltbeli vagy történelmi eseményeket ábrázoltak, a mezopotámiai Narám-Szín sztéléjétől kezdve (Kr. e. 2254–2218, Párizs Musée du Louvre) – ami az egyik első műalkotás, ahol szándékosan történelmi képet hoztak létre – a Giambologna firenzei lovas szobrának talapzatán lévő domborműveken át. Erről részletesebben lásd BAHIRANI, Zainab: *The Infinite Image: Art, Time and the Aesthetic Dimension in Antiquity*. London, 2014, Reaktion/University of Chicago Press, 177–178. p.

¹⁰ Idézet JOHNSON, Dorothy: *Jacques-Louis David. New Perspectives*. Newark, 2006, University of Delaware Press, 111. p. alapján.

¹¹ ABRAMS, Ann Uhry: Politics, Prints, and John Singleton Copley’s Watson and the Shark. *The Art Bulletin*, Vol. 61. 1979. No. 2. 265–276. p.; REYNAERTS 2008, 88–90. p.

¹² ANTAKI, Mark – LE GUERRIER, Catherine: Moment, Portrait, Tableau: Making Sense of and with Jacques-Louis David’s Tennis Court Oath. In HUYGEBART, Stefan – CONDELLO, Angela – MARUSEK, Sarah – ANTAKI, Mark (szerk.): *Sensing the Nation’s Law. Historical Inquiries into the Aesthetics of Democratic Legitimacy*. Cham, 2018, Springer, 45–84. p.

¹³ BOIME, Albert: *Art in the Age of Revolution 1750–1800. Vol. I. A Social History of Modern Art*. Chicago–London, 1987, The University of Chicago Press, 424–432. p. Bár úgy véljük,

1. kép: Jacques-Louis David: *Labdaházi eskü*, 1789. június 20.
(*Serment du Jeu de Paume*, 20 juin 1789)*

Az alábbiakban meghatározzuk a DAP mint eszközt a címben megadott a szavakra – Döntő, Alkotmányos és Pillanat – összpontosítva. Fontos, hogy a „döntő pillanat” és az „alkotmányos pillanat” egyaránt már létező fogalom. Az előbbit Henri Cartier-Bresson francia fotóművész, az utóbbit pedig Bruce Ackerman amerikai jogtudós alkotta meg. Bár a fejezet mindkét fogalomra és definícióra támaszkodik, továbbra is fontos, hogy szem előtt tartsuk az általunk megalkotott eszközre való alkalmazásuk korlátait. E két fogalom megvitatása után egy pillanat képzőművészeti ábrázolásának kérdését tárjuk fel, mielőtt végül megadjuk a DAP definícióját.

A 3. fejezet bemutatja a DAP használatát a különböző médiumokban, és hogy ezeknek a különböző médiumoknak vannak-e saját korlátai. A vizsgált médiumok a következők: a festészet és annak tartós népszerűsége a fényképezés

valószínűleg David volt az első, aki úgy döntött, hogy kihasználja a DAP adta lehetőségeket, az 1789 és 1914 közötti időszakban számos másik művész is hasonlóan rajzolta vagy festette le ezt a jelenetet. David saját tanítványa, Auguste Couder ugyanazt a drámai pillanatot örökítette meg 1848-ban (Vizille, Musée de la Révolution française, inv. no. MFR D 1995-1).

* 1791, toll, barna és fehér tinta, papír, 66 × 101 cm, Versailles, Musée national des châteaux de Versailles et de Trianon, inv. no. 26182. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/6d/Le_Serment_du_Jeu_de_paume.jpg

térnyerése után is; az érmek, amelyek a múlt megváltoztathatatlan forrásaiként sajátos aurával rendelkeznek; és a szobrászat, pontosabban egy olyan szobortípus, ahol az emlékként állított személy alakja kiegészül a talapzaton megjelenő egy vagy több narratív, életrajzi jelenetekkel ellátott domborművel.

Ez a fejezet az alkotmány kettős meghatározását alkalmazza Hanna Fenichel Pitkin nyomán. Az Amerikai Egyesült Államok alkotmányának 1987–1988-as kétszázadik évfordulóján, a megemlékezés pillanatában Pitkin éles különbséget tesz a materiális, arisztotelészi *constitutio*, avagy a nép alapvető összetétele és a formális, írott alkotmány között, ami a „valami, amit teszünk”, a „konstitúció” következménye.¹⁴ A „tenni” és az „alkotni” igék cselekvést, cselekedetek sorozatát, evolúciót, elbeszélést és fejlődő történetet jelentenek az egységes, írásos dokumentum létrehozása során, amelyből a formális alkotmány lesz. Amikor egy művész egy történelmi pillanatot választ a DAP-on belül, el kell döntenie, hogy a történet melyik epizódja vagy eseménye a döntő fontosságú, vagy pontosabban, mikortól *létezik* egy alkotmány, mikor történik az alkotmányozás, vagy mikor alkotjuk vagy alkottuk meg azt. Ezt a konkrét epizódot vagy eseményt nevezhetjük „alkotmányos Kairosznak”, utalva az ókori görög megfelelő, helyes, alkalmas pillanat fogalmára és perszonalifikációjára.¹⁵

2. A DAP meghatározása

2.1. Döntő: A Cartier-Bresson-féle döntő pillanat

Henri Cartier-Bresson, a francia fotográfus és a Magnum fotóügynökség társalapítója, *Images à la sauvette* című könyve angolul a *The Decisive Moment* címmel jelent meg (mind az eredeti, mind a fordítás 1952-ben látott napvilágot), ami magyarul annyi tesz: *A döntő pillanat*.¹⁶ Cartier-Bresson a kifejezést állítólag a 17. századi francia politikus, Cardinal de Retz (1623–1679) emlékirataiból kölcsönözte: „Nincs olyan dolog a világon, melynek ne lenne döntő pillanata.”¹⁷ Retz bíboros döntő pillanatait történelmi eseményekre utalnak,

¹⁴ PITKIN, Hanna Fenichel: The Idea of a Constitution. *Journal of Legal Education*, Vol. 37. 1987. No. 2. 167–169. p.

¹⁵ BAERT, Barbara: *Kairos or occasion as paradigm in the visual medium: Nachleben, iconography, hermeneutics*. Leuven, 2016, Peeters

¹⁶ CARTIER-BRESSON, Henri: *Images à la sauvette*. Paris, 1952, Editions Verve; CARTIER-BRESSON, Henri: *The Decisive Moment. Photographs by Henri Cartier-Bresson*. Paris, 1952, Editions Verve

¹⁷ „Il n’y a rien dans ce monde qui n’ait un moment décisif” KELSEY, Robin: Of Fish, Birds, Cats, Mice, Spiders, Flies, Pigs, and Chimpanzees: How Chance Casts the Historic Action Photograph into Doubt. *History and Theory*, Vol. 48. 2009. No. 4. 71. p.

amiknek a leforgása több héttől akár egyetlen fontos összetalálkozás idejéig terjednek. Cartier-Bresson egyetlen pillanatig tartó eseményeket értett döntő pillanaton.¹⁸

„Fényképezni annyi, mint egyetlen pillanatban, másodperctöredékben rálátni a jelenségre, annak egész bonyolult rendszerére, s fölsimerni azt a formát, amely e jelenséget képileg kifejezi” – írja Cartier-Bresson.¹⁹ Megállapíthatjuk Cartier-Bresson nyomán, hogy a DAP kulcsfontosságú elemei közé tartozik mind a művész riporter-tevékenysége, mind az esemény pillanatszerűsége.

Némi kockázattal jár egy a 20. századi fotóművészetben alkalmazott kifejezést felhasználni egy 19. századi médium és eszköz értelmezéséhez. A fényképezés ott képes rögzíteni a másodperc töredékét – amikor egy pillanat kibontakozik –, ahol más médiumok, mint például a festészet vagy a szobrászat nem. Hasonlóképpen, az igazság és a szemtanúság eleme, amely olyannyira jellemző a fényképezés aurájára és „indexikalitására”, szintén hiányzik az olyan hagyományos médiumokból, mint a festészet vagy a szobrászat. Ezt a különbséget Alan Woods *Death and the Instamatic* című esszéjében találóan megfogalmazta: „Egy festmény (ha akarja) újrafogalmazza a valóságot, egy fénykép az általa leírt eseményhez tartozik. [...] Nem a feltartóztatott idő értelmében – a festmények nem fagyasztják be az időt –, hanem idő, abban az értelemben, amelyet megtagadnak, aminek határait meghaladják (mint egy ikon vagy egy allegória esetében) vagy kifejeznek (ahogy a történelmi festészet alkotásain).”²⁰

Ezért különbözteti meg Ernst Gombrich művészettörténész a fényképezeti pillanatot a művészi momentumtól. Az előbbi egy eseménynek a tanúja (a dokumentarista fotográfia esetében), az utóbbi rekonstruálja és újra megtalálja azt.²¹ Mind a „termékeny”, mind a „jelentős” kifejezés megfelelőbb a fényképezés megelőző médiumok elemzéséhez, amint az alábbiak során világossá fog válni. Ebben a tanulmányban Cartier-Bresson fogalmában található melléknév kölcsönzésével szeretnénk hangsúlyozni a művészileg ábrázolt alkotmányos pillanatok vagy események pillanatnyi voltát és az ebből fakadó drámai jellegét.

¹⁸ KELSEY 2009, 71. p. 28. jegyzet

¹⁹ CARTIER-BRESSON, Henri: *The Mind's Eye: Writings on Photography and Photographers*. New York, 1999, Aperture, 42. p. (Idézet: Henri Cartier-Bresson: Retrospektív kiállítás 2002. március–május. *Ludwig Museum Ismertető*, 2002, 38. p. alapján – a ford.)

²⁰ WOODS, Alan: *Death and the Instamatic*. *The Cambridge Quarterly*, Vol. 13. 1984. No. 2. 149, 159. p.

²¹ GOMBRICH, Ernst Hans: *Moment and Movement in Art*. In GOMBRICH, Ernst Hans (ed.): *The Image and the Eye*. Oxford, 1982, Phaidon, 40–62. p.

2.2. Alkotmányos: Az Ackerman-féle alkotmányos pillanat

Az amerikai jogtudós, Bruce Ackerman (1943–) alkotta meg a nagy hatású „alkotmányos pillanat” fogalmát, amelyet úgy határoz meg, mint a nép konszenzusának rendkívüli pillanatát, amely az alkotmánymódosítás szokásos módján kívüli alkotmánymódosításhoz vezet (mint az amerikai alkotmány 5. cikkében).²² Ackerman elmélete dualista, amennyiben különbséget tesz a hétköznapi, rendes jogi körülmények között lefolyt törvényhozás, és aközött, amikor „alkotmányos politika” (contitutional politics) idején az emberek mint mozgósított és elkötelezett állampolgárok törvénybe iktatják az alkotmányjogot.²³ Ackerman az 1984-es Storrs előadásaiban (majd később az 1991-ben megjelenő *We the People: Foundations* című könyvében is) az amerikai történelem három óriási alkotmányos pillanatát különbözteti meg, amikre eredetileg úgy hivatkozik, mint „három kiemelkedő jelentőségű csúc, melyek különös jelentőségű völgyek felett tornyosulnak”.²⁴ Ezek a rendkívüli, „izgatott mozgósítással és szenvedélyes áldozatokkal járó pillanatok” a felsőbb törvényhozásban vagy a „status quo alapvető átalakításában” csúcsonyosodnak ki.²⁵ Ackerman hangsúlyozza a korlátozott lehetőségeket a felfokozott politikai tudatosság ezen ritka időszakaiban, egy olyan forradalom alatt és röviddel azután, amelyben egy alkotmányozó nemzetgyűlés működhet. Más szóval az alkotmányos pillanat alkotmányos mozzanattá válik. Sok múlik az emberek rövid ideig tartó közpolitika iránti elkötelezettségén, valamint az ebből az elkötelezettségből, a tenni akarásból és a közmegegyezésből fakadó és általuk generált legitimitáció és normatív érték mértékén.²⁶ Az Amerikai Egyesült Államok történetében az a három kiemelkedő pillanat, melyeket Ackerman megkülönböztet, a következők: 1. az Alkotmány és a *Jognyilatkozat* (Bill of Rights) megalapítása és megírása; 2. a rekonstrukció korszaka a polgárháború után; 3. és a New Deal.

Ackerman elméletének három eleme alkalmatlanná teheti a fejezetben taglalt fogalom által kijelölt feladat teljes körű betöltését. Először is, a szerző a felsőbb törvényhozás kivételes pillanatairól szóló elméletét kifejezetten az amerikai helyzet értelmezéséhez fejlesztette ki. Másodszor, Ackerman

²² ACKERMAN, Bruce: *We, the People: Foundations*. Cambridge, 1991, Harvard University Press

²³ WEILL, Rivka: Evolution vs. Revolution: Dueling Models of Dualism. *The American Journal of Comparative Law*, Vol. 54. 2006. No. 2. 429–479. p.

²⁴ ACKERMAN, Bruce: Storrs Lectures: Discovering the Constitution. *Faculty Scholarship Series*, Paper 149. 1984. 1051. p.

²⁵ ACKERMAN 1991, 22., 31. p.

²⁶ TUSHNET, Mark: Comparative constitutional law. In REIMANN, Mathias – ZIMMERMAN, Reinhard (ed.): *The Oxford Handbook of Comparative Law*. New York, 2008, Oxford University Press, 1235. p.

óva int attól, hogy az alkotmányos pillanatokra ténylegesen pillanatnyi eseményekként gondoljunk, így értelmezésében visszacseng a Retz bíboros-féle történelmi eseményekhez kapcsolódó döntő pillanat meghatározása. Épp ellenkezőleg, Ackerman szerint az alkotmányos pillanatoknak legalább egy évtizedre van szükségük ahhoz, hogy kellő mértékben támogatottságra találjanak.²⁷ Harmadszor, Ackerman az alkotmányos pillanatokot – mint a múlttal való szakítást – az alkotmány módosítás eseteire szűkíti.²⁸ Alternatívája lehetne az amerikai politikai teoretikus, Jason Frank „alkotó pillanat” fogalma. Ezt a címet viselő könyvében Frank azt állítja, hogy az „emberek” homályos, szinte metafizikus, bár erőteljes politikai állítások, akiknek hatalma a forradalmi korszakból megmaradt alkotmányos többletből származik. Az alkotó pillanatok abban különböznek az Ackerman-féle alkotmányos pillanatoktól, hogy nem az alkotmányjogra és a hivatalos politikai alkotmányokra összpontosítanak. Frank a könyvében inkább azt demonstrálja, hogy a korábban említett állítás miként hangzik el újra és újra a demokratikus, mindennapi politika során, nem csak kivételes történelmi változások és radikális szakítások idején.²⁹

Az Ackerman-féle fogalomból, az alkotmányos pillanatból jelen értekezésünk számára megtartjuk a rendkívüli jelleget és a konszenzusosságot, ami az alkotmányváltozást legitimálja.

2.3. Pillanat: egy történet és egy pillanat vizuális elbeszélése

Fontos felismerni egy történet vagy a történelem vizuális elbeszélésének nehézségeit, valamint a művész általi ábrázolás és az ábrázolt történelmi pillanat közötti összetett kapcsolatot. Az első feltevést illetően egy és ugyanazon történet két változatának összehasonlítása némi magyarázattal szolgálhat a számunkra. E fejezet kedvéért elegendő egy *exemplum iustitiae*.³⁰ A vizsgálat tárgya Sisamnés, egy korrupt bíró története. Valerius Maximus írja *Factorum et dictorum memorabilium libri IX* (Emlékezetre méltó tettek és mondások kilenc könyve) című művében, hogy Sismanés bírót miután megvesztegették,

²⁷ ACKERMAN, Bruce: *The Decline and Fall of the American Republic*. Cambridge, 2010, Harvard University Press, 70–71. p.

²⁸ WEILL 2006, 463–464. p.

²⁹ FRANK, Jason: *Constituent moments: Enacting the People in Postrevolutionary America*. Durham–London, 2010, Duke University Press, 3–4, 31–33, 250–251. p.

³⁰ Az *exempla iustitiae* jelentéséről és történetéről lásd MARTYN, Georges: *Exempla Iustitiae: Inspiring Examples*. In HUYGEBART, Stefan – MARTYN, Georges – PAUMEN, Vanessa – VAN POUCKE, Tiel (ed.) *The Art of Law: Three Centuries of Justice Depicted*. (kiáll. kat., Bruges: Groeningemuseum, Musea Brugge), Lannoo, 2016, 39–53. p.

II. Kambysés, perzsa uralkodó parancsára letartóztatták és elevenen megnyúzták.³¹ Végül Sisamnés utódja fia, Otanés lett, akinek az apja bőrével bevont bírói széken kellett ülnie igazságszítás közben. A késő középkori festő, Gerard David (1450 k.–1523) diptichonon örökítette meg ezt a történetet az úgynevezett folyamatos narráció módszerével (2. kép). A két táblaképen összesen négy jelenet kap helyet, mégpedig úgy, hogy a történet szereplői többször is megjelennek ugyanazon a táblán. Balról jobbra halad az elbeszélés, ahogy a bírót megvesztegetik, letartóztatják, megbüntetik, és végül a fia nyomdokaiba lép apja hivatásának. Pieter Paul Rubens 17. századi változata (az eredeti elveszett, 3. kép) jellegzetes barokk stílusban a legdrámaibb pillanatra összpontosít, amely az egész történetet összefoglalja, vagyis „esszenciálja”. Rubens a Gerard David által utoljára megörökített epizódot ábrázolta, ahol Otanés ítélőszékére apja megnyúzott bőrét terítik, ezzel foglalva össze a történet egészét.³²

2. kép: Gerard David: *Kambysés ítéléte* (1498)*

* Gerard David: *Kambysés ítéléte*. Olaj, fatábla, 182,3 × 318,6 cm, Bruges, Groeningemuseum, inv. no. 0000.GRO0040.I-0041.I. Fotó: Lukas – Art in Flanders VZW. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gerard_David_-_The_Judgment_of_Cambyses,_panel_1_-_The_capture_of_the_corrupt_judge_Sisamnes.jpg; https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gerard_David_-_The_Judgment_of_Cambyses,_panel_2_-_The_shedding_of_the_corrupt_judge_Sisamnes.jpg

³¹ PAUMEN, Vanessa: The Skin of the Judge: the Judgement of Cambyses. In HUYGEBART, Stefan – MARTYN, Georges – PAUMEN, Vanessa – VAN POUCKE, Tielt (ed.) *The Art of Law: Three Centuries of Justice Depicted*. (kiáll. kat., Bruges: Groeningemuseum, Musea Brugge), Lannoo, 2016a, 81–90. p. PAUMEN, Vanessa: The Popularity of the Father's Skin: Cambyses after Gerard David. In HUYGEBART, Stefan – MARTYN, Georges – Paumen, Vanessa – VAN POUCKE, Tielt (ed.) *The Art of Law: Three Centuries of Justice Depicted*. (kiáll. kat., Bruges: Groeningemuseum, Musea Brugge), Lannoo, 2016b, 97–102. p.

³² PAUMEN 2016b, 102. p.

3. kép: Remoldus Eynhoudt Pieter-Paul Rubens nyomán: *Kambysés ítélete**

Hasonlóképpen, az alkotmány történetének vizuális elbeszélése történhet az alkotó folyamat több epizódjának bemutatásával vagy egyetlen drámai pillanatra való összpontosítással. A vizuális történetmesélés e két módja közti különbségeket olyan 18. századi írók gondolták és fejlesztették tovább, mint

* Remoldus Eynhoudt Pieter-Paul Rubens nyomán: *Kambysés ítélete*. Rézmetszet, 17. század. Rijksmuseum, Amsterdam. <https://www.rijksmuseum.nl/en/collection/RP-P-OB-50.508>

Lord Shaftesbury és Gotthold Ephraim Lessing. Az említett írok a Rubens által is használt változatról elmélkedtek sokat. Ahogy Lessing fogalmazott a Laokoónról szóló híres értekezésében: „Egy festménynek [...] az adott cselekményből azt a termékeny pillanatot kell megragadnia, amely alkalmas arra, hogy mind az előtte lezajló történést, mind az utána következő eseményeket sejttesse, érzékeltesse.”³³

A „termékeny” pillanat, a festő által választott drámai pillanat megvitatása a legrelevánsabb a DAP-hoz kapcsolódó pillanatok szempontjából. Míg Shaftesbury és Lessing a drámát megelőző pillanatot részesítette előnyben (azaz magát a termékeny pillanatot), addig az olyan barokk és neoklasszikus, vagy romantikus művészek, mint Rubens és Jacques-Louis David a tetőpontra hágó, drámai pillanatokot preferálták műveik témáját tekintve. Továbbra is, ez egy „művészi momentum”, vagy *punctum temporis*, azaz pillanatkép, amelyet a művész választott ki és alkotott meg, a kompozíciós leleményekkel együtt. Lessing Laokoónról szóló könyvéről egy 1850-ből, a romantikus történelmi festészet fénykorából származó amerikai ismertető azt írja, hogy „nagy történelmi kompozíciók esetén a pillanat kissé elhúzódhat”, de mint „lelemény” ez „megengedhető”.³⁴ Ernst Gombrich művészettörténész ezért hangsúlyozta, hogy a fényképezés expozíciós idejének drasztikus lerövidítése tette lehetővé a pillanat megörökítését, ami a Cartier-Bresson-féle döntő pillanat szempontjából létfontosságú. Ennélfogva az emberek hajlamosak elfelejteni a művészi momentum gyakran megkomponált jellegét például a festészetben: „...az a pillanat, amiről az elméleti szakemberek beszélnek, a momentum, amikor az idő megáll, egy tiltott extrapoláció, annak a tetszetős plauzabilitás ellenére, amit a pillanatfelvétel adott ennek a régi ötletnek.”³⁵

A DAP-ben megjelenő „pillanatot” jórészt rokon értelmű szóként tekintem Alain Badiou filozófus *esemény* fogalmával összhangban, ami olyan esetet vagy *pillanatot* jelent, ami szakít az ismert vagy normatív helyzettel.³⁶ Úgy tűnik, Ackerman is ebben az értelemben használta a *pillanat* szót az „alkotmányos pillanat” fogalmában. A következetesség és az elemzés érdekében először négy kronológiai kapcsolatot különböztetünk meg és vezetünk be a tényleges, történelmi alkotmányos esemény vagy pillanat és az ábrázolás pillanata között, mielőtt megadnánk a DAP végleges meghatározását. A kapcsolat szó itt a szó szoros értelmében véve arra utal, ahogyan az egyik viszonyul a másikhoz. Ez a négy időrendi kapcsolat – vagy „megengedett lelemény” – a rekonstruálás,

³³ Idézet GOMBRICH, Ernst Hans: *Moment and Movement in Art*. In GOMBRICH, Ernst Hans (ed.) *The Image and the Eye*. Oxford, 1982, Phaidon, 42. p. alapján.

³⁴ G. W. P.: Lessing's "Laocoon". *Bulletin of the American Art-Union*, 1850. No. 5. 74. p.

³⁵ GOMBRICH 1982, 53. p.

³⁶ Zainab Bahrani Alain definícióját használja a Narám-Szín sztéléjének jellemzésében, mint az egyik első műalkotás, amely történelmi képet ábrázol. BAHRANI 2014, 179, 250. p. (6 jegyzet)

a felvétel, a színre vitel és a találmány. E négy kapcsolat mindegyike bizonyos fokig jelen van bármilyen történelmi pillanat művészi ábrázolásában, beleértve az alkotmánytörténetből kölcsönzöttet is. Tehát nem szigorú kategóriákként kell őket értelmezni, hanem inkább könnyen megváltoztatható aspektusokként, amelyek egymáshoz kapcsolódnak.

Először is, a „rekonstrukció” kifejezés arra a tényre emlékeztet, hogy a 19. századi médiumok gyakran ábrázoltak olyan alkotmányos pillanatokot, amik akár napokkal, hónapokkal vagy akár évekkel korábban lejajlottak. Ezek az ábrázolások megváltozott valóságokon belül működtek, mint például a forradalmi hangulat kezdetén, az ellenségeskedések hevében letett labdaházi eskü esetében is. Példának okáért David képén jelen van Mirabeau, bár később Robespierre démonizálta őt, így téve David számára lehetetlenné, hogy – Mark Antaki és Cathérine Le Guerrier szavaival élve – „lépést tartson [...] a forradalommal”.³⁷

Mint azt korábban említettük, egy olyan festő, mint David számára lehetetlen volt fényképes felvételt készíteni, vagy ahogy Woods fogalmazott, az „eseményhez tartozni”. Azonban sok művész a DAP-t alkalmazva semleges felvételként igyekszik hitelesíteni az általa ábrázolt pillanatot, például úgy, hogy a művész saját magát szemtanúként elhelyezi a képben. Ez a fajta „felvétel” jelenik meg David másik híres remekművén, *I. Napóleon császár felszentelése és Jozefina császárné koronázása a párizsi Notre-Dame-székesegyházban 1804. december 2-án* (Musée du Louvre, Paris, 1807), ahol a festő saját magát is megörökítette a háttérben álló közönség bal felső sarkában.³⁸

A döntő alkotmányos pillanatok gyakran olyan szertartásos eseményeket foglalnak magukba, mint például az aláírások, az eskütételek vagy a koronázások. Ezen események szereplői a jövőre való tekintettel szem előtt tartják a hosszú távra szóló ábrázolásokat. Egy olyan művész, mint David meghívása a notredame-i szertartásra, szemlélteti ezen ábrázolások jelentőségét. Ha általánosabban akarnánk fogalmazni, mondhatnánk, hogy gondoljunk a mai vezetők hosszan tartó kézfogásaira és szavazási gesztusaira az urnáknál, vagy azokra az időben elnyújtott pillanatokra, amik biztosítják, hogy a fotográfusoknak legyen idejük felismerni és megörökíteni azokat. Ezeket az előre eltervezett megemlékezéseket nevezzük „színre vitelnek”.

Végül pedig, ábrázolásakor az alkotmányos pillanatok (részben) találmányok. Bizonyos esetekben ezek a pillanatok soha nem történtek meg. I. Lipót belga király állítólagos lemondása az 1848-as forradalmi hullám idején egész biztosan

³⁷ ANTAKI – LE GUERRIER 2018.

³⁸ Meg kell jegyezni, hogy a DAP-t, vagy bármi más művészi eszközt alkalmazó képzőművésznak ahhoz, hogy a valós elrendezést, időt és eseményt meghatározza, általában hosszú címekre van szüksége.

nem a családja, a katonaság és a bírói testület jelenlétében történt meg, ahogyan azt kitalálták és nyomtatásban bemutatták.³⁹ Más esetekben az eseményhez köthető fontos elemeket megváltoztatják vagy hozzáadják. David az *I. Napóleon császár felszentelését* ábrázoló képre ráfestette Napóleon édesanyját és a fivérét, akik valójában nem vettek részt a koronázási szertartáson, azonban, hogy Napóleon császári törekvéseit a művész segítse legitimálni, a legközelebbi családtagjait is szerepeltette a festményen. Mindenekelőtt a kortárs pillanatok és események művészi megjelenítései találmányok maradnak (a *punctum temporis* konstruktív természete miatt), és szinte mindig tartalmaznak allegorikus vagy intuitív hivatkozásokat híres képekre, mint ahogy Copley 1778-as „prototípusában”, a *Watson és a cápa* című festményén (Washington D. C., National Gallery of Art) vagy mint például David villámlás motívuma esetében a *Labdaházi eskü* című művön.⁴⁰

A határok e négy kategória között természetesen képlékenyek. Példának okáért, a művészi médiumok korlátai miatt minden felvétel egyben rekonstrukció is, miközben minden rekonstrukció egyszerre találmány is, a kellő mennyiségű dráma biztosításának érdekében a DAP-ben kiválasztott kulmináló fordulóponton. Hasonlóképpen, a színre vitt pillanatok a felvétellel és a rekonstrukcióval állnak szoros kapcsolatban, és sok döntő alkotmányos pillanatnak van színpadias, szertartásos jellege.

2.4. A DAP definíciója

Ezek az elméleti elemek és meglátások egyesülnek a DAP meghatározásában. A DAP olyan művészi eszköz, amellyel az alkotmánytörténetből egy sajátos, pillanatnyi és kulmináló fordulópontot választanak ki, és művészileg ábrázolnak, rögzítenek, rekonstruálnak, színre visznek és/vagy kitalálnak annak érdekében, hogy megörökítsék, megemlékezzenek és végső soron legitimálják az alkotmányt mint alapvető törvényt azáltal, hogy közvetlenül vagy közvetve kihangsúlyozzák az alkotmány konszenzuson alapuló eredetét. A DAP betűszó tehát nem az ábrázolt konkrét pillanatra (a döntő alkotmányos pillanatra) utal,

³⁹ H. Borremans A. Spol után: *Ha Belgium boldogsága megköveteli, hajlandó vagyok feláldozni koronámat és dinasztiámat* (*Si le Bonheur de la Belgique l'exige, je suis prêt à lui faire le sacrifice de ma couronne et de ma dynastie*), 1849, litográfia, Brussels, KBR, Print Room, inv. no. S.II 12.680.

⁴⁰ WIND 1938; ABRAMS 1979; FUHRMEISTER, Christian: „Eripuit Caelo Fulmen Sceptrumque Tyrannis”. The Political Iconography of Lightning in Europe and North America, 1750–1800. *Transactions of the American Philosophical Society* (Playing with Fire. Histories of the Lightning Rod), Vol. 99. 2009. No. 5. 144–163. p.

hanem az adott pillanat ábrázolására. A DAP-ben való ábrázolása révén válik a döntő alkotmányos pillanat funkcionálissá vagy eszközzé.

A DAP használatával készült műalkotásokat emlékezhelyeknek nevezhetjük. Az emlékezet ezen megtestesülései Pierre Nora szerint „a történelem folyamából kiszakított történelmi pillanatok”.⁴¹ Nora azt is kijelenti, hogy „minden alkotmány [...] lieu de mémoire”.⁴² Nora *emlékezhelyek* meghatározásának átfogalmazása alapján a döntő alkotmányos pillanatok az alkotmánytörténet folyamából kiszakított alkotmánytörténeti pillanatok. Ahogy Cartier-Bresson írta: „A mozgáson belül van egy pillanat, amikor a mozgásban lévő elemek egyensúlyban vannak. A fényképezésnek meg kell ragadnia ezt a pillanatot, és mozdulatlanságban megörökíteni ezt az egyensúlyt.”⁴³ A kollektív történelmi emlékezet csak kisszámú döntő pillanatot enged meg. Annak a 19. századi festőnek, akit azzal bíztak meg, hogy az alkotmánytörténetet ábrázolja, szembesülnie kellett azzal a nehéz feladattal, hogy az alkotmánytörténet összes pillanata közül eldöntse, melyik legyen a döntő pillanat. Az ideális pillanat ezen kiválasztási folyamata az eszköz szerves része.

3. A médium megalkotja az üzenetet

3.1. (Monumentális) festészet, metszetek és fényképészet

A festészet lehetőségeinek és aurájának bemutatásának a legjobb módja az, ha abban a korban vizsgáljuk meg használatát, amikor már a fényképészet mint alternatíva adott volt. A festészetet gyakran preferálták a fényképészettel szemben, különösen, ha emlékezetes, hivatalos ünnepi alkalmak ábrázolásáról volt szó. Az előbbit magasabb művészi formának tartották, míg az utóbbit pusztán médiumnak. Ez az eset állt elő 1901-ben az első ausztrál szövetségi parlament ülészakájának megnyitásakor is a melbourne-i Királyi Kiállítási Épületben. Bár az ünnepségről készültek fényképek is, az Ausztrál Művészeti Szövetség Tom Robertset bízta meg egy hatalmas, több mint háromszor öt méteres festmény elkészítésével, amely több mint 260 felismerhető portét tartalmaz (*Az Ausztrál Nemzetközösség első parlamentjét megnyitja őfelsége Cornwall és York hercege [a későbbi V. György király] 1901. május 3.-án, 1903, 4. kép*). Roberts az ünnepségen jelen lévő tízezer ember egyike volt, és az esemény után még

⁴¹ NORA, Pierre: Between Memory and History: les Lieux de Mémoire. *Representations*, 1989. No. 26. (Special Issue: Memory and Counter-Memory) 7. p.

⁴² NORA 1989, 21. p.

⁴³ CARTIER-BRESSON 1999, 33. p.

a műtermét is a kiállítási épületbe költöztette. A festészet lehetővé tette Roberts számára, hogy felismerhetően ábrázolja a jelenlévőket, így garantálva a metszetek eladását az azon ábrázolt nők és férfiak számára – ez volt a helyzet Benjamin West *Wolfe tábornok halála* című művével (Ottawa, National Gallery of Canada, 1771), és ez volt David szándéka a *Labdaházi eskü* esetében is. Ez a médium kisebb invenciókat is lehetővé tett, mint például az arcok elforgatását és az egymást kitakaró fejek elkerülését. Bonyolultabb invenciót azonban a mű bal felső részén találhatunk, ami az eseményről készült fényképekkel való összehasonlításakor a legnyilvánvalóbb. A fényképen egyértelmű, hogy a zászlók alatt – amelyek önmagukban is kiegészítések – a falon Justitiát ábrázoló festmény lógott. Roberts festményén Justitia alakját elhagyta, és a helyére megalkotta Henry Parkes (1815–1896) portróját, akit gyakran a „föderáció atyjának” neveznek. Parkes 1896-ban elhunyt, így nem lehetett jelen az 1901-es megnyitón. Így Roberts Parkes portrójának invenciója a föderáció döntő pillanatának legitimációjaként szolgál. Továbbá Roberts anakronisztikus olajfesték használata a „hatalom szimbolizálásának örökös eszköze” volt.⁴⁴ A történelmi festészet nagy műfajának aurájára támaszkodva ez az invenció segített megragadni Ausztrália döntő alkotmányos pillanatát egy olyan festményen, amelyet szörnyen hosszú címe miatt mindenki röviden csak *A nagy képként* ismer.

Az amerikai alkotmány elfogadásának és ratifikálásának 1937–1938-as 150. évfordulójának esete ugyanennek az aura- és invenció-együttállásnak a demonstrációja.⁴⁵ Erre az alkalomra Franklin Delano Roosevelt (1882–1945) amerikai elnök személyesen elrendelte a poughkeepsie-i postahivatal falfestmény-kompozíciójának megváltoztatását. 1787-ben ez a New York megyei város a New York államot ratifikáló konvenció helyszínéül szolgált, ahol Franklin D. Roosevelt egyik ős, Isaac Roosevelt (1726–1794) a föderalista tábor politikusa volt. A postahivatal eredeti falfestményén, amit Gerald Foster (1900–1987) készített, a ratifikálás jelenetéből az alkotmány aláírása szerepelt. Franklin D. Roosevelt ezt a jelenetet változtatta meg a föderalisták és az antiföderalisták közötti kompromisszum pillanatára, amikor is a két fél megállapodott abban, hogy a *Jognyilatkozat* is kerüljön bele az alkotmányba. Ez a kompromisszum megnyitotta az antiföderalistákat, akik félték egy esetleges despotikus szövetségi kormánytól. Franklin D. Roosevelt elnökségét szolgálta az, hogy ez a pillanat a saját államában legyen megörökítve. A festmény készülésének ideje alatt a demokratikus elnököt élesen kritizálták New Deal

⁴⁴ SPATE, Virginia: Where the Sun never Set: Tom Roberts and the British Empire. In RADFORD, Ron (ed.): *Tom Roberts*. Adelaide, 1996, Art Gallery of South Australia and Art Exhibitions, 86. p.

⁴⁵ RHOADS, William B: The President and the Sesquicentennial of the Constitution: Franklin Roosevelt's Monument in Poughkeepsie. *New York History*, Vol. 71. 1990. No. 3. 308–321. p.

4. kép: Tom Roberts: Az Ausztrál Nemzetközösség első parlamentjét megnyitja őfelsége Cornwall és York hercege (a későbbi V. György király) 1901. május 3-án*

programja miatt. Itt nevezetesen az Ackerman által kijelölt első alkotmányos pillanat (az alapítás) rekonstrukcióját látjuk a szintén általa meghatározott harmadik alkotmányos pillanat, a New Deal során. A falfestmény tehát, amelyet egy olyan elnök rendelt meg, aki saját politikájának alkotmányosságát kívánta hangsúlyozni, egy olyan kompromisszum történetére utal vissza, amelyben saját személyes története is benne foglaltatik. A poughkeepsie-i falfestmény alapos elemzése során a szerző magát Franklin D. Rooseveltet idézi az ügy kapcsán: „Az élet vagy a kormányzás művészetében nincs olyan dolog, mint az állandóság remeke, de amikor egy nagyszerű képet megfestenek, majd kissé kijavítják, átalakítják, akkor végtére is a civilizációhoz járultak hozzá mindörökké.”⁴⁶

Az említett két példa bemutatja, hogy a festészetben rejlő invenció miként teszi lehetővé azt, hogy egy (monumentális) festmény legitimálja és érvényesítse az alkotmányt, miközben a megbízó kormány napirendjének sajátos értelmezését és politikáját is erősítse.

* Tom Roberts: *Az Ausztrál Nemzetközösség első parlamentjét megnyitja őfelsége Cornwall és York hercege (a későbbi V. György király) 1901. május 3-án*. 1903. Olaj és vászon, 305 × 509 cm, Canberra, British Royal Collection – hosszú távú kölcsönben az ausztrál parlamentben. Fotó: Parliament House Art Collection honlapja. https://www.aph.gov.au/Visit_Parliament/Art/Top_5_Treasures/Tom_Roberts_Big_Picture

⁴⁶ RHOADS 1990, 321. p.

3.2. Érmek

A történelmi tények megörökítésével kapcsolatban kevés média olyan hatékony, mint az érmek. A fémet régóta a múlt megmásíthatatlan és megváltoztathatatlan forrásának tekintik, szemben a módosítható szövegekkel. Az érmek rendelkeznek azzal az előnnyel, hogy hordozhatók, és nagy mértékben reprodukálhatók. Az antik művészi éremműfaj reneszánszát nagymértékben a quattrocento művészetének, Pisanello munkásságának köszönhetjük.⁴⁷ Akár csak a kortárs eseményeket bemutató műalkotások esetében, itt is a francia forradalom váltotta ki a megújult érdeklődést az érem mint médium iránt. Először is, Franciaországban versenyt hirdettek új érmék gyártására a régi monetáris igazgatás 1791. január 11-i megszüntetését követően. Az 1791-es említett felszámolás kezdeményezője, Augustin Dupré megnyerte a versenyt, és kinevezték mint a francia pénzverde *Graveur général*-ja. Dupré pozícióját betöltve, éremművészként már az első munkái az alkotmánynak állítottak emléket, habár a francia forradalom allegorikus vizuális nyelvét alkalmazta, nem pedig egy DAP-t.⁴⁸ Dupré 1792-es érméjén (5. kép) a „Törvény uralma” („*Règne de la Loi*”) felirat alatt a Francia Királyság szárnyas géniusza látható,⁴⁹ aki a törvény tábláira az „Alkotmány” szót írja. A jelenet XVI. Lajos rövid életű alkotmányos monarchiájára utal, így az érme hátoldalán az ő feje díszel, amikor az még mindig a nyakán volt. XVI. Lajos király szolgál az új, átmeneti politikai háromság harmadik elemeként, amire az érme szélén lévő betűk utalnak: „A nemzet, a törvény és a király.”⁵⁰

1792. október 26-án David felszólalt a Nemzeti Konvent ülésén, és kifejezte azon kívánságát, hogy – a görög és a római példák nyomán – a köztársaság minden dicső eseménye alkalmából veressenek emlékérmeket (amik nem rendelkeznek névértékkel, ellentétben a pénzérmékkel).⁵¹

⁴⁷ CULLEN, Lucy – FISHER, Wendy – HAMNETT, Melissa – TRUSTED, Majorie: Medals and Plaquettes. In TRUSTED, Majorie (ed.): *The Making of Sculpture: The Materials and Techniques of European Sculpture*. London, 2007, Victoria and Albert Museum, 75–91. p.

⁴⁸ Dupré érme felváltotta a Lajos-aranyak évszázados hagyományát. Ezért technikailag nem érem, hanem pénzérme, névértékkel rendelkezik.

⁴⁹ Az érme hátoldaláról szóló tanulmányt Párizsban őrzik. Musée Carnavalet, inv. no. D.3516BIS.

⁵⁰ „la nation, la loi, et le roi.” *Réimpression de l'ancien moniteur*. Vol. 8. Constituante. Paris, 1861, Henri Plon, 98. p.; BABELON, Jean: *La médaille et les médailleurs, Collection l'Art et le Goût*. Paris, 1927, Payot, 197–200. p.

⁵¹ BABELON, Ernest (ed.): *Les Médailles historiques du règne de Napoléon le Grand, empereur et roi, publiées sous les auspices de la Société de Numismatique de New-York*. Paris, 1912, Leroux; BABELON 1927, 199–200. p.; GRIFFITHS, Anthony: *The Design and Production of Napoleon's Histoire métallique. The Medal*, 1990a. No. 16. 17–18. p.

5. kép: Augustin Dupré: XVI. Lajos király (*Louis XVI Roi des François 1792*) (előlap)
 – A törvény uralma – A szabadság negyedik éve
 (*Règne de la Loi – L’An 4 de la Liberté*) (háttoldal), 1792.*

Az érmek megtervezése és veretése iránti megújult lelkesedés mellett párhuzamosan numizmatikai érdeklődés is jelentkezett, ami által ezekre a műalkotásokra döntő történelmi forrásokként tekintettek. Figyelembe véve azt, hogy gyakorlatilag minden döntő politikai, törvényhozási, alkotmányos vagy katonai pillanat végül egy érem oldalán kötött ki, lehetségessé vált egy ország történelmét úgy megírni, hogy egyszerűen csak az érmeket mérföldkövenként, időrendben egymás után sorba tették.⁵²

Egy érdekes, korai példa az antwerpeni születésű numizmatikus, Jacques de Bie 1636-os kiadású *A francia éremművészet* (*La France métallique*) című könyve. De Bie szándéka az volt, hogy az érmeken keresztül nyomon kövesse a francia történelmet „új Rómaként” egészen Nagy Károly koráig. A vállalkozás abból a szempontból problémásnak tekinthető, hogy a vizsgált történelmi időszak nagy részében nem léteztek ilyen érmek. De Bie 17. századi felfogása a történelmi hitelességről igen távol áll a kérdés mai, modern nézőpontjától. De Bie szándéka az volt, hogy a sok „talált” érmet egyszerűen időrendbe állítsa, ami kiadványát „rekonstrukcióvá” tette, annak ellenére, hogy maguk az érmek a korabeli pillanatok felvételeiként kerültek bemutatásra. Mivel az időrendből

* Augustin Dupré: XVI. Lajos király (*Louis XVI Roi des François 1792*) (előlap) – A törvény uralma – A szabadság negyedik éve (*Règne de la Loi – L’An 4 de la Liberté*) (háttoldal), 1792. Ezüstérme (6 livre), 38 mm, National Numismatic Collection, National Museum of American History, Smithsonian Institution. [https://en.wikipedia.org/wiki/Augustin_Dupré#/media/File:France_1792-A_Half_Ecu_\(Louis16\).jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Augustin_Dupré#/media/File:France_1792-A_Half_Ecu_(Louis16).jpg)

⁵² CULLEN et al. 2007, 86–87. p.

számos érem hiányzott, így ezeket a hézagokat de Bie-nek kellett kipótolnia érmekkel, aminek köszönhetően „feltalálónak” vált. De Bie *modus operandija* magában foglalta olyan metszetek bemutatását érmekről, amelyek anyagi értelemben soha nem léteztek, így tehát közvetve visszaélt a kézzelfogható érmek hitelességének aurájával. Máshogy fogalmazva, de Bie forrásokként mutatott be rekonstrukciókat és kitalációkat.⁵³

Elnevezésében hasonló, de koncepciójában teljesen más *A Nagy Napóleon éremművészetének története* (Histoire métallique de Napoléon le Grand) című mű, amit 1806-ban maga Napóleon adott ki – valószínűleg mintegy válaszként David felvetésére. A Napóleon-féle *Éremművészet történetének* ötletét az adta, hogy 1806-tól kezdődően a különböző, de főleg katonai pillanatokat érmek segítségével örökítsék meg. Az ábrázolások szerepe végső soron az lett volna, hogy Napóleon helyzetét császárként legitimálják.⁵⁴ Az események gyors egymásutánja és az érmek öntésének időigényes vállalkozása miatt azonban a projekt soha nem haladta meg a tervezési szakaszt (egy érem kivételével, ami az 1806. október 14-i győztes jénai csatának állít emléket). Ezenkívül problémás volt az a körülmény is, hogy Napóleon követelte, hogy minden tervet saját maga hagyjon jóvá. Jóllehet Napóleon történetét nagyrészt katonai események tették ki – tele döntő harci pillanatokkal –, a jogi intézkedései valószínűleg szintén az *Éremművészet történetének* szerves részét képezték volna. A legutolsó, 1814. február 18-i ülésen a bizottság megvitatta az érem típusát, és azt, hogy milyen legendákhoz nyúljon vissza a büntető törvénykönyvnek (Code Pénal) emléket állító érem. Mivel ezt a napóleoni törvénykönyvet 1810-ben hirdették ki, az éremnek a törvényhozás pillanatát kellett volna rekonstruálnia.⁵⁵

A forradalmak és az alkotmányok közötti szoros kapcsolat – lévén az első széles körű elfogadást biztosít a második számára – egy valamivel későbbi éremművészeti vállalkozást ugyanilyen lenyűgözővé tesz. Jacques Léon Guioth (1793–1877) belga numizmatikus 1844-ben publikálta a *Belga forradalom numizmatikai története* (Histoire numismatique de la révolution belge) című

⁵³ JONES 1990, 53–64. p.

⁵⁴ CULLEN et al. 2007, 86–87. p.

⁵⁵ BABELON 1927, 199–201. p. A „be-nem-fejezett” *Éremművészet története* mellett, amit az *Institut Impérial's Classe d'Histoire et de la Littérature Ancienne* rendezett, egy másik érem projekt, amit Denon vezetett, nagy számban kivitelezett érmeket. GRIFFITH 1990a, 17–18. p. Az elkészült Denon-féle projektről lásd GRIFFITHS 1990a. GRIFFITHS, Anthony: The Origins of Napoleon's Histoire métallique. *The Medal*, 1990b. No. 17. 28–38. p. GRIFFITHS, Anthony: The End of Napoleon's Histoire métallique. *The Medal*, 1991. No. 18. 39–49. p.

könyvét, majd 1851-ben a második kötetet is.⁵⁶ Guioth célja az volt, hogy bemutatassa „a kapcsolatot a tények között, amik arra lettek hivatva, hogy örökül hagyják azokat a véső segítségével”.⁵⁷ Így Guioth szinte átfogalmazta antwerpeni elődjének, de Bie-nek a szavait, aki az 1636-os *A francia éremművészet* című könyvének bevezetésében azt állította, hogy a különféle kabinetekben „talált” érmekeket csupán kronologikusan rendezte.⁵⁸ Guioth azonban nagyobb tisztelettel viseltetett a történelmi tényekkel szemben, munkáját teljes egészében a már létező, történelmi érmekekre alapozta, mint a múlt pillanatainak feljegyzéseire. Guioth rekonstrukciójának módszere a felsorolás volt – mint akármelyik történész, rendszerezte a múltat.

Guioth esete azért érdekes, mert a DAP két aspektusát mutatja be az érem médiumán keresztül. Először is, az érem korlátozott felülete nem tette lehetővé egy pillanat vagy egy anekdota narratív ábrázolását. Kevés a Guioth által felsorolt érmeke között az olyan, amelynek a felületén valódi jelenetek lennének. Visszatekintve Belgium modern éremtörténetére, Babelon, a belga numizmatikus 1927-ben azt írta, hogy az éremkészítő mesterek az unalmas pontosság hibáját kockáztatták azzal, hogy az eseményeket aprólékosan leírták, miközben a szimbólumok segítségével sikeresebben érzékeltethetnék azokat.⁵⁹ Másodszor, amikor az érmekeket időrendben sorolták fel, a legfontosabb kérdés az volt, hol legyen a kezdőpont. Bármelyik érembe vésett momentum szerepelt elsőként a forradalom történetében, az automatikusan felveti a kérdést, hogy pontosan melyik esemény váltotta ki a forradalmi pillanatot. Bevezetésében Guioth azt írta, hogy az érmekeben megörökített tények azért fontosak, mert Belgium függetlenségét eredményezték. De, más szavakkal megfogalmazva, mi volt a döntő forradalmi pillanat, és milyen messzire akart Guioth visszamenni? *Ab ovo*, „a tojástól kezdve”, az ország gyökeréig vagy valahol *in medias res*, „a dolgok közepébe vágva”, amikor I. Vilmos király uralmával szemben felállt az ellenzék? Egy gyakran ismételt narratíva szerint a belga forradalom kirobbanása a brüsszeli operaház egyik bemutatójára esik, ám Guioth úgy döntött, hogy ezt az operát, *A portici némát* csak a kilencedik érmén ábrázolja. Tehát jóval korábbra helyezi a döntő pillanatot.

⁵⁶ GUIOTH, J. L.: *Histoire numismatique de la révolution belge, ou Description raisonnée des médailles, des jetons et des monnaies qui ont été frappés depuis le commencement de cette révolution jusqu'à ce jour*. Hasselt, 1844, P.-F. Milis; GUIOTH, J. L.: *Histoire numismatique de la Belgique, faisant suite à l'histoire numismatique de la Révolution Belge, ou Description raisonnée des médailles, des jetons et des monnaies qui ont été frappés depuis le commencement de cette Révolution jusqu'à ce jour*. Hasselt, 1851, Milis

⁵⁷ „la relation des faits destinés à être transmis à l'aide du burin.” GUIOTH 1844, V. p.

⁵⁸ JONES 1990, 59–61. p.

⁵⁹ BABELON 1927, 222–223. p.

6. kép: Ismeretlen művész:
Könyv alakú érem a belga forradalmat megelőző időszakból, 1829.*

Mint kiderült, Guioth számára a *via media* az *ab ovo* és az *in medias res* között a „LEX/REX/1829”, a törvény a király volt.⁶⁰ Ezek a latin szavak vannak belevésve Guioth *Histoire Numismatique* című művét megnyitó érembe – ez az érem nyitott könyv alakú, és elülső és hátsó borítóján franciául és hollandul az „Alkotmány 1. cikkely” szavak találhatóak. Hátoldalán, az Alkotmány jobb felőli oldalán a „hűség a gyalázatig” („*fidèle jusqu'à l'infamie*”) szavak szerepelnek a korábban említett „LEX/REX/1829” körül (6. kép). 1822. június 23-án, Liège-ben tartott beszéde során I. Vilmos, az Egyesült Holland Királyság királya a déli, azaz a belga ellenzéklet – a petíciókkal és sérelmeikkel együtt – „gyalázatosnak” bélyegezte meg. Mint ahogy azt sok belga tiltakozó megjegyezte, ez az úgynevezett gyalázatosság azt jelentette csupán, hogy éltek a petícióhoz való alkotmányos jogukkal, amit a Holland Egyesült Királyság 1815. évi alkotmányának 161. cikke deklarált. Az érem mögött álló művész így örökítette meg azt a pillanatot, amit a forradalmárok alkotmányos joguknak tartottak, vagy jobban mondva, annak megsértését. Guioth viszont azzal, hogy ezzel az éremmel nyitja meg művét, az alkotmányos momentumot döntő alkotmányos pillanattá változtatja. A konszenzus és az egység szükséges elemét

* Ismeretlen művész: Könyv alakú érem a belga forradalmat megelőző időszakból, 1829, 30 × 30 mm. Ghent University Library, inv. no. BRKZ.NUM.008489. Fotó: Ghent University Library.

⁶⁰ A névtelen éremkészítő mester a „Lex Rex” szavakkal valószínűleg Samuel Rutherford skót író 1644-es, azonos című könyvére hivatkozott. Rutherford presbiteriánus érve – amelyet később John Locke szekularizált, és Thomas Jefferson használt – az volt, hogy még a királyt és a kormányt is köti a törvény. Az 1829-es belga ügyre átültetve ez azt jelenti, hogy a királynak is be kell tartania az alkotmányt.

nem annyira ábrázolja a művész, mint inkább szimbolizálja. A kilenc nyílból álló köteg (egy nyíl törhető, míg egy köteg már nem) felülmúlja a nyitott könyv alakú érmet. A kilenc nyíl az I. Vilmos király ellen fellázadt tartományokat szimbolizálja.

Röviden, az érme lehetnének a DAP előnyben részesített médiumai, ha nem rendelkeznének két sajátos jellemzővel. Először is, szűkre szabott felületük nem ad teret az elbeszélő jeleneteknek, másodsor, olyan sikeresen jegyeznek fel jelentős pillanatok – mind materiálisan, mind papíron, mind kabinetekben felhalmozódva –, hogy az paradox módon csökkentik az általuk rögzített pillanatok rendkívüli jellegét.

3.3. Szobrászat

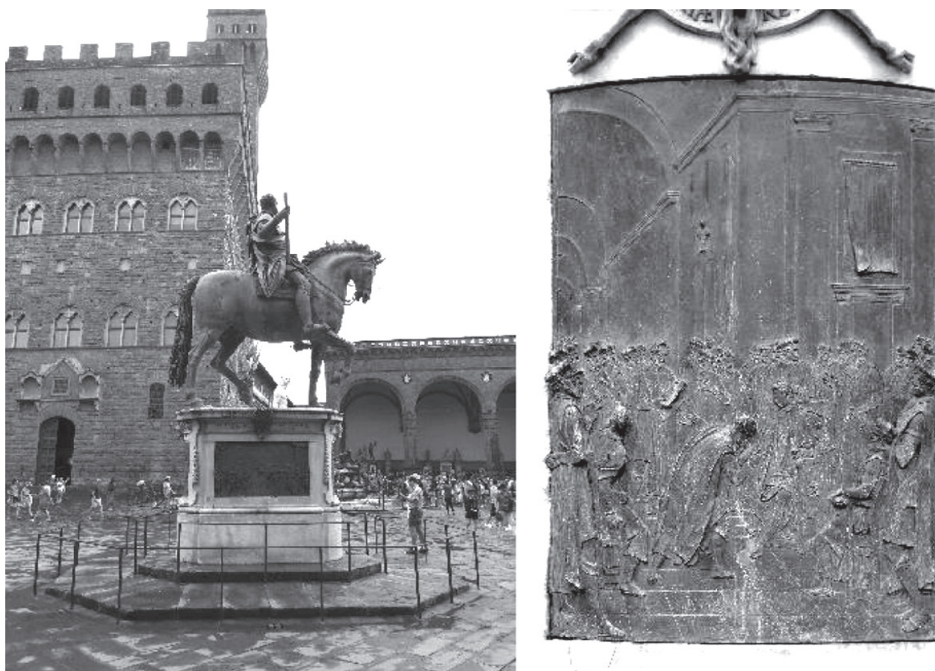
Embereket mintázó szobrok esetében nagyjából kétféleképpen lehet specifikus pillanatok megjeleníteni. Az első, amelyet a 18. században használtak, „jelentős pillanat” néven ismert. Ezen eszköz által az embert közéletének fontos életrajzi eseményén vagy történelmi fordulópontján faragják meg. Shaftesbury és Lessing elképzelésével összhangban a szobrászok gyakran az akció előtti pillanatot rögzítik, nem pedig a döntő esemény csúcspontját.⁶¹

A második, ami a 19. századi monumentális szobrászat kedvelt eszköze volt, az úgynevezett *statuomania*, amikor múltbéli alakok köztéri szobrai városszerte felhalmozódtak.⁶² Ehhez a módszerhez köthetők – a „jelentős pillanatok” alternatívájaként – az olyan lovas vagy egész alakos szobrok figurái, amelyek domborművekkel díszített talapzaton állnak.⁶³ A reliefek az ábrázolt személy életéhez kötődő sorsdöntő eseményeket mutatják be, és emelik ki azok jelentőségét.

⁶¹ DOWLEY 1957.

⁶² A francia statuomaniáról lásd AGULHON, Maurice: La „statuomanie” et l’histoire. *Ethnologie française*, T. 8. 1978. No. 2/3. 145–172. p.; HOBBSAWM, Eric: Mass-Producing Traditions: Europe, 1870–1914. In HOBBSAWM, Eric – RANGER, Terence (ed.): *The Invention of Tradition*. Cambridge, 1983, Cambridge University Press, 270–272. p. A belga példákról lásd STERCKX, Marjan: *Sisyphus’ dochters: Beeldhouwsters en hun werk in de publieke ruimte (Parijs, Londen en Brussel, ca. 1770–1953). Tekst en catalogus*. 2 vols. Brussels, 2012, KVAB, 75–80. p.; WIJNSOUW, Jana: *National Identity and Nineteenth-Century Franco-Belgian Sculpture, Routledge Research in Art History*. New York–London, 2018, Routledge, 17–21. p.

⁶³ Nancy Scott, az olasz szobrászról, Vincenzo Veláról szóló tanulmányában ír erről a beállításról, és azt mondja, hogy a narratív vagy allegorikus reliefek mindig „az ábrázolt alak történelmi hatására utalnak”. SCOTT, Nancy: Politics on a Pedestal. *Art Journal*, Vol. 38. 1979. No. 3. 193. p.; PLOTEK, Ariel: *Allegory in the Age of Realism. Monumental Sculpture in France, 1848–1880*. (doktori disszertáció, kézirat) Institute of Fine Arts, New York University, 2008.

7. kép: Giambologna: I. Cosimo lovas szobra és részlet:
dombormű Cosimo 1537-es herceggé nyilvánítása alkalmából, 1596–1599.
Firenze, Piazza della Signoria.*

A módszer fontos előzménye vagy prototípusa a 16. századi Firenzéből származik. Giambologna 1596 és 1599 között készítette el I. Cosimo de' Medici lovas szobrát, amely a Piazza della Signoria téren található, és aminek talapzatát három narratív dombormű díszíti (7. kép). A talapzat hátsó reliefén Cosimo látható, amint 1537-ben hercegi címet kap. A fiatal Cosimo helyzete Firenze hercegeként azonban bizonytalan volt, hiszen a Firenzét örökös hercegségként létrehozó új alkotmányt csak 1532-ben iktatták törvénybe. Ennek a problémának megoldásaként a dombormű két olyan történelmi eseményt ötvöz, amelyeket a valóságban több hónap választott el egymástól; az egyik Cosimo 1537. január 9-i herceggé nyilvánítása, a másik az uralkodást elismerő oklevél kihirdetése, amelyet V. Károly császár szeptember 30-án adott ki, de majd csak 1537. október 16-án került nyilvánosságra. Cosimo herceggé nyilvánítását és V. Károly kiáltványát együtt ábrázolta Giambologna, így született meg a domborművön látható alkotmányos pillanat. Mindenekelőtt Giambologna reliefje Cosimo széles körű konszenzuson alapuló utódlását mutatja be, kiegészülve

* Giambologna: I. Cosimo lovas szobra és részlet: dombormű Cosimo 1537-es herceggé nyilvánítása alkalmából, 1596–1599, bronz, Florence, Piazza della Signoria. Fotó: Stefan Huygebaert.

egy latin nyelvű felirattal a firenzei Szenátus megegyezésére hivatkozva.⁶⁴ Ez a dombormű, és a másik kettő is, hozzájárult Cosimo hatalomra jutásának legitimálásához az új, hercegi alkotmány keretei között – ezt a legitimációt a DAP használata is eredményesen támogatja.

A 19. század megújult érdeklődéssel fogadta a szobrok vagy emlékművek talapzatán megjelenő narratív kifejezési formát. Például 1848-ban lovas szobrot állítottak Bouillon Gottfriednak, az első kereszties hadjárat 11. századi vezetőjének a brüsszeli Királyi téren.⁶⁵ A talapzat két hosszabb oldalán kellett volna megjelennie azoknak a domborműveknek, amelyek jeleneteket mutatnak be Gottfried életéből és – hasonlóképpen, mint Giambologna „prototípusán” – a talapzat rövidebb végeit feliratok díszítették volna.⁶⁶ Gottfried legfontosabb eredményei katonai voltához és törvényhozó tevékenységéhez kötődtek, és mindkettőnek megvolt a saját döntő pillanata. Az egyik reliefen Gottfriedot lehetett látni Jeruzsálem elfoglalása közben, a másikon a Jeruzsálemi Assziszákban (*Assises de Jérusalem*) betöltött szerepe került volna fókuszba.

Egy 19. század eleji elbeszélés ezeket az Assziszákat kódexként értelmezte annak eredményeképpen, hogy Gottfried parancsba adta a Jeruzsálemi Királyság törvényeinek és szokásjogának összeírását.⁶⁷ Tekintettel arra, hogy „ezek a törvények alapozták meg minden ember jogát a hűbéri rendszeren belül”,⁶⁸ néhányan egyszerűen az „alkotmányos törvények kódexének” nevezték az Assziszákat.⁶⁹

Noha 1849-ben konszenzus született a domborművek tartalmáról (Gottfried a harcos – Gottfried a törvényhozó), a Belga Tudományos Akadémián fél évszázadon keresztül folyt a tudományos vita arról a problémáról, hogyan kellene ezeket a pillanatokot ábrázolni. Nézeteltérés volt aközött, hogy a domborművek témáját allegorikusan vagy valóság-hű elbeszélésként ábrázolják.

⁶⁴ ERBEN, Dietrich: Die Reiterdenkmäler der Medici in Florenz und ihre politische Bedeutung. *Mitteilungen des Kunsthistorischen Institutes in Florenz*, 40. Bd. 1996. H. 3. 309. p.

⁶⁵ WIJNSOUW 2018, 71–73. p.

⁶⁶ *Etude épigraphique sur le monument érigé à Bruxelles en 1848 à la mémoire de Godefroid de Bouillon. Extrait de la Revue Générale de Belgique*. Vol. 2. Brussels, 1866, Victor Devaux et Cie, 5. p.

⁶⁷ PRAWER, Joshua: Étude sur le droit des Assises de Jérusalem: droit de confiscation et droit d'exhérédation. *Revue historique de droit français et étranger*, 1961. 39. p.

⁶⁸ „[c]es lois établissaient les droits de tous et de chacun selon le système féodal.” COLLIN DE PLANCY, Jacques-Albin-Simon.: *La chronique de Godefroid de Bouillon et du royaume de Jérusalem. Première et deuxième croisades (1080–1187) avec l'histoire de Charles-le-Bon*. Paris, 1848, La Librairie des Livres Liturgiques Illustrés, 100. p.

⁶⁹ „un code de lois constitutionnelles.” *Etude épigraphique*, 1866. 18. p.

8. kép: Guillaume De Groot:
A Jeruzsálemi Assziszák (Eugène Simonis Bouillon Gottfriedet ábrázoló szobrának
 talapzatán található dombormű, 1848), 1895, bronz, Brüsszel, *Királyi tér**

Végül Guillaume De Groot két narratív történetet ábrázoló domborművel egészítette ki 1895-ben Godfrey szobrának talapzatát.⁷⁰ A déli reliefen egy mozgalmas háborús jelent látható, míg az északi oldalon található domborművön a trónoló Gottfried látható, szemben két papírokat tartó férfival. Érdekfeszítő körülmény a rendkívül hosszú, mintegy fél évszázados szünet a relief megalkotására vonatkozó döntés megszületése és annak kivitelezése között, mivel ez az időszak átível a nacionalista romantika és a *fin de siècle* realizmus és szimbolizmus művészi korszakán. E fél évszázad alatt a domborművek és feliratok körül folyó viták tájékán kétségek merültek fel Gottfried szerepéről a kódex megírásában. A *L'Indépendance belge* liberális újság 1895-ben ezt írta: „Valójában tudjuk, hogy Gottfried [...] nem adott alattvalóinak kódexet [...]”. De Bouillon Gottfried szobra olyan archeológiai anakronizmusokat és olyan

* Belgique, Bruxelles, Place Royale, Statue de Godefroid de Bouillon, Assaut de Jérusalem (Guillaume De Groot). by EmDee. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Belgique_-_Statue_de_Godefroid_de_Bouillon_-_Assaut_de_J%C3%A9rusalem.JPG

⁷⁰ Meirsschaut szerint 1897-ben tették helyükre a reliefeket, ám az újságok beszámolója alapján a pontos év 1895 volt. MEIRSSCHAUT, Pol: *Sculptures de plein air à Bruxelles. Guide explicatif*. Brussels, 1900, Bruylant, 75. p.

történelmi tévedéseket tartalmaz, hogy ezek a tárgyi tévedések nem teszik tönkre – épp ellenkezőleg!”⁷¹

Ebben az esetben a momentum, amit a DAP ábrázol a történelmi kutatásoknak köszönhetően, eltolódott a rekonstruálás módszeréről az invenció irányába.

9. kép: Léopold és Charles Morice: *Köztársaság-emlékmű*, 1883, bronz és kő, részlet: A Labdaházi esküt ábrázoló relief, Párizs, Place de la République.*

Hasonlóan egy történelmi személyhez, egy teljes ország vagy nemzet is rendelkezik történelemmel. Például, a Léopold és Charles Morice által készített 1883-as *Köztársaság-emlékmű* (Párizs, *Köztársaság tér*) talapzatán a francia köztársaság történelmének eseményeit mutatja be. Hasonlóan Guioth művéhez, *A numizmatika történetéhez*, egy ilyen elbeszélésnek meg kell határozni

* Léopold és Charles Morice: *Köztársaság-emlékmű*, 1883, bronz és kő, részlet: A Labdaházi esküt ábrázoló relief, Párizs, *Place de la République*. Fotó Roi Boshi. https://hu.m.wikipedia.org/wiki/F%C3%A1jl:Le_serment_du_Jeu_de_paume._Haut-relief_en_bronze_de_L%C3%A9opold_Morice.jpg

⁷¹ „À la vérité, on sait aujourd’hui que Godefroid [...] ne donna point à ses sujets un Code [...]. Mais cette statue de Godefroid de Bouillon présente de tels anachronismes archéologiques, consacre de telles erreurs historiques, que ses sujets ne la dépareraient pas – au contraire!” La statue de Godefroid de Bouillon. *L’Indépendance belge: 2ème Edition du Matin*, 21 July 1895, 1. p.

a kezdetét. Morice a domborművön a labdaházi esküt (1789. június 20.) vette kiindulópontként, amit egyértelműen David híres festménye alapján készített el. Az emlékműről más eseményeket szembetűnően kihagytak, nem utolsósorban a harmadik köztársaság kormánya számára nem kívánatos 1870–1871-es Párizsi Kommün epizódját.⁷²

3.4. Pillanat, médium és üzenet

Ezekből a példákból három fontos következtetést vonhatunk le a médiumokkal kapcsolatban. Először is, világossá válik, hogy a történelmi pillanat ábrázolását miként korlátozza az, hogy milyen anyagból készül el a műalkotás. A helyhiány miatt a művészek és a megrendelők eltántorodnak az elbeszélő jelenetek ábrázolásától az allegorikus megjelenítés javára. Másodsorban, az említett példák jól szemléltetik, hogyan kapcsolódik egy pillanat választása a választás pillanatához, mint ahogy azt I. Cosimo esetében is megfigyelhettük a Medici-ág kapcsán, vagy amikor Franklin D. Rooseveltt bizonytalan politikai helyzetére gondolunk. Mindkét esetben az alkotmánytörténet sajátos történelmi pillanatait ábrázolták. Harmadszor a példák kapcsán kitűnik, hogy milyen fontos megkülönböztetni a felvételkedzítést, a rekonstruálást, a színre vitelt és az invenciót mint a DAP-eszköz részeit. Tehát az érvényesítés és a legitimáció mint az eszköz fő célkitűzései mellett három dolgot kell figyelembe venni: 1. az ábrázolás módját; 2. az ábrázolás pillanatát és 3. a történelmi pillanat kiválasztását.

⁷² ESCHELBACHER, Andrew: Environment of Memory: Paris and Post-Commune Angst. *Nineteenth-Century Art Worldwide*, Vol. 8. 2009. No. 2. Lásd még BEST, Janice: Une Statue monumentale de la République. *Nineteenth-Century French Studies*, Vol. 34. 2006. No. 3–4. 311–313. p. Különösen releváns eset IV. Henrik francia király lovas szobra a párizsi Pont Neuf hídon, aminek talapzatát narratív domborművek díszítik. A szobor Giambologna és Pietro Tacca 1614-ben felavatott műve volt, amit a francia forradalom idején elpusztítottak, majd 1818-ban újra felállították. Lásd THOMPSON, Victoria E.: The Creation, Destruction and Recreation of Henri IV: Seeing Popular Sovereignty in the Statue of a King. *History and Memory*, Vol. 24. 2012. No. 2. 5–40. p. A szerző e tekintetben köszöni Carolin Behrmann tanácsát.

4. Konklúziók

„Ahhoz, hogy alkossunk valamit, nem elég csupán egy bizonyos ponton működésbe lendülni, hanem meg kell alapozni valami maradandót, ami az emberi ügyekben óhatatlanul olyasmint jelent, amibe másokat bevonnak és amit mások tovább visznek. Ha nem sikerül létrehoznunk – másokkal együtt – valami maradandót, befogadót, elvit és alapvetőt, akkor nem sikerült alkotnunk semmit.”⁷³

Hanna Fenichel Pitkin, 1987

Hanna Fenichel Pitkin alkotmányának „valami maradandóként” való értelmezése arról tanúskodik, amit a művészek a kőtáblák eszközeinek segítségével próbáltak meg szimbolizálni az alkotmányt ábrázoló műalkotásaikon. Ez a fejezet bemutatja, hogy az alkotmány szimbólumának keresésekor a művészek alternatívát láttak abban, amit Pitkin említ először: abban a pillanatban, amikor az emberek – vagyis a nemzet – működésbe lendül. Ennek a pillanatnak vagy eseménynek a kiválasztása és ábrázolása olyan művészi eszköz vagy gyakorlat volt, amelyben a pillanatra való összpontosítás lehetővé tette a művészek számára, hogy valami örök és maradandó dolgot alkossanak – az időtlenséget az időre való összpontosításon keresztül.

A tényleges történelmi esemény vagy pillanat és annak ábrázolása közötti különbségtétel – a döntő alkotmányos pillanat és a DAP között – szükséges ezen eszköz elemzéséhez, ez az, ami egy DAP működésének lényegét alkotja. Az a művészi média, amelyben a DAP-t alkalmazták, lehetővé tette a művészek számára, hogy ne csak rögzítsék, hanem rekonstruálják és feltalálják az esemény egy részét. Ezenkívül a DAP lehetővé tette a szerveződő és az alkotmányozó kormányok számára is, hogy bármilyen, általuk potenciálisnak tűnő eseményt megrendezzenek. A DAP használatának oka és célja – vagy egy olyan művész megbízása, aki használta a DAP eszközét – az alkotmány legitímálása volt (Vorländer szavaival élve az alkotmány érvényessége, elfogadása és elismerése).⁷⁴

Ráadásul a jelentős, a termékeny vagy a döntő pillanatot keresni az alkotmánytörténet körében – az Alkotmányos Kairosz vagy a *punctum temporis* keresése – ritkán fordul elő *in tempore non suspecto*. Épp ellenkezőleg, *in tempore opportuno*, vagyis a „legalkalmasabb pillanatban” történik. Giambologna Cosimóról készített domborművétől kezdve, Jacques-Louis David

⁷³ PITKIN 1987, 168–169. p.

⁷⁴ VORLÄNDER 2012, 28. p.

alkotmányos vágyának kifejezésén át, egészen Roosevelttel befolyásáig a saját ackermani alkotmányos pillanatába a 150. évfordulóra készített falfestmény kapcsán, egyértelmű, hogy a pillanat művészi keresése az alkotmányos teremtés, változás, fenyegetés vagy válság pillanataiban bontakozik ki. A DAP és annak használatának vizsgálata megalapozza a nemzet törvényének és vizuális érzékelésének vagy észlelésének mélyebb megértését. Így nemcsak az esemény vagy pillanat választása döntő fontosságú, hanem az a pillanat is, amikor ez a döntés megszületik.

Jogtörténeti Értekezések

(alapította Kovács Kálmán)

1. RÉVÉSZ Tamás: *A központi állami ellenőrzés szervezetének kialakulása Magyarországon 1867 után*. Budapest, 1971
2. BUZÁS József: *Székesfehérvár és Fejér vármegye közigazgatása az 1918–1919. évi polgári demokratikus forradalom idején*. Budapest, 1971
3. MÁTHÉ Gábor – RÉVÉSZ Tamás: *Az esti- és levelező tagozatú oktatás fejlődése az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán (1945–1970)*. Budapest, 1972
4. RÁCZ Lajos: *A polgári házasság intézményének megvalósulása Magyarországon*. Budapest, 1972.
5. BUZÁS József: *Veszprém vármegye közigazgatása az 1918–1919. évi polgári demokratikus forradalom első két hónapjában*. Budapest, 1973
6. KOVÁCS Kálmán (hrsg. und eingeleitet von): *Rechtsgeschichtliche Studien zum Zivilrecht. Studienband*. Budapest, 1974
7. NAGYNÉ SZEGVÁRI Katalin: *A jogtörténet-tudomány kutatási eredményei és perspektívái a felszabadulás után (helyzetelemzés)*. Budapest, 1975
8. DEGRÉ Alajos: *A magyar gyámsági jog kialakulása a dualizmus korának gyámsági kódexéig*. Budapest, 1977
9. RÉVÉSZ T. Mihály: *A sajtópolitika egyes kérdései Magyarországon a kiegyezés után*. Budapest, 1977
10. KOVÁCS Kálmán (szerk. és előszó): *A tanács hatalom jogpolitikája 1919-ben*. Tanulmánykötet. Budapest, 1979
11. MEZEY Barna: *A Rákóczi-szabadságharc országgyűlései*. Budapest, 1981
12. KOVÁCS Kálmán (szerk. és előszó): *A magyar politikai és jogi gondolkodás történetéből. XVIII–XIX. század*. Tanulmánykötet. Budapest, 1982
13. KOVÁCS Kálmán (szerk. és előszó): *Az állami és jogintézmények változásai a XX. század első felében Magyarországon*. Budapest, 1983
14. KOVÁCS Kálmán (szerk. és előszó): *A jogászképzés a magyar felsőoktatás rendszerében*. Tanulmánykötet. Budapest, 1984
15. KOVÁCS Kálmán (szerk. és előszó): *A jogalkotás és a jogalkalmazás egyes kérdései Magyarországon. 19–20. század*. Tanulmánykötet. Budapest, 1986

16. KOVÁCS, Kálmán – RÉVÉSZ, T. Mihály (hrsg. und eingeleitet von): *Zu den gegenwärtigen rechtsgeschichtlichen Forschungen*. Studienband. Budapest, 1987
17. MEZEY Barna: *A magyar polgári büntönügy kezdetei*. Budapest, 1995, Osiris–Századvég Kiadó
18. POMOGYI László: *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon*. Budapest, 1995
19. MEZEY Barna (szerk.): *Hatalommegosztás és jogállamiság*. Tanulmánykötet. Budapest, 1998, Osiris Kiadó
20. BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – MEZEY Barna (szerk.): *A magyar büntönügy kutatásának alapjai*. Tanulmánykötet. Budapest, 1997 (2. kiadás, Budapest, 2000, Gondolat Kiadó)
21. BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – MEZEY Barna (hrsg.): *Strafrechtskodifikation im 18. und 19. Jahrhundert*. Studienband. Budapest, 1997
22. BÓDINÉ BELIZNAI Kinga (szerk.): *Tanulmányok a magyar büntönügy történetéből*. Tanulmánykötet. Budapest, 1998, Gondolat Kiadó
23. GÖNCZI Katalin: *Magyarok az amerikai Legfelsőbb Bíróság előtt*. Budapest, 2000, Osiris Kiadó
24. POMOGYI László: *Szegényügy és közösségi illetőség a polgári Magyarországon*. Budapest, 2001, Osiris Kiadó
25. FÖGLEIN Gizella: *Államforma és államfői jogkör Magyarországon 1944–1949*. Budapest, 2001, Osiris Kiadó
26. MEZEY Barna (szerk.): *A praxistól a kodifikációig. Csemegi Károly emlékére (1826–1899)*. Budapest, 2001, Osiris Kiadó
27. MEZEY Barna (hrsg.): *Strafrechtsgeschichte an der Grenze des nächsten Jahrtausendes. Studienband*. Budapest, 2003, Gondolat Kiadó
28. MEZEY Barna (szerk.): *Eckhart Ferenc emlékkönyv*. Budapest, 2004, Gondolat Kiadó
29. HAJNAL Hugó: *Csemegi Károly*. Budapest, 2003, Gondolat Kiadó
30. KÉPES György: *A tökéletesebb unió: az Amerikai Egyesült Államok Alkotmánya*. Budapest, 2003, Gondolat Kiadó
31. MEZEY Barna (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Kovács Kálmán egyetemi tanár emlékére*. Budapest, 2005, Gondolat Kiadó
32. BECCHI, Paolo – SEELMANN, Kurt: *Gaetano Filangieri és az európai felvilágosodás*. Budapest, 2005, Gondolat Kiadó
33. HORVÁTH Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai*. Budapest, 2006, Gondolat Kiadó
34. LADÁNYI Andor: *Törekvések, kísérletek a jogászképzés reformjára 1890–1944*. Budapest, 2007, Gondolat Kiadó
35. CHAUVEAU, Adolphe – HELIÉ, Faustin: *A bűnrészesség*. Budapest, 2008, Gondolat Kiadó

36. HORVÁTH Attila – KOLTAY András – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Sapientia iniuria non potest fieri. Ünnepi tanulmányok Zlinszky János tiszteletére*. Budapest, 2009, Gondolat Kiadó
37. KÉPES György: *Dánia alkotmánytörténete a 13. század végétől napjainkig*. Budapest, 2009, Gondolat Kiadó
38. MEZEY Barna (szerk.): *Szimbolikus kommunikáció. A jog színházától a jogi rituáléig*. Budapest, 2011, Gondolat Kiadó
39. MEZEY Barna (szerk.): *Bor és jogtörténet*. Budapest, 2011, Gondolat Kiadó
40. BRAUNEDER, Wilhelm – KOHL, Gerald: *A jogtörténet-tudományi kutatások Ausztriában*. Budapest, 2011, Gondolat Kiadó
41. KÉPES György (szerk.): *Az abszolút monarchia*. Budapest, 2011, Gondolat Kiadó
42. ROKOLYA Gábor: *A közjegyzői intézmény fejlődése a polgári korban*. Budapest, 2013, Gondolat Kiadó
43. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Szuverenitáskutatás*. Budapest, 2020, Gondolat Kiadó
44. STIPTA István: *A magyar történelmi alkotmány és a hazai közjogi-közigazgatási jogvédelem*. Budapest, 2020, Gondolat Kiadó
45. BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – GOSZTONYI Gergely (szerk. és előszó): *A rendszerváltás harminc éve, avagy determinált volt-e a jogrendszer transzformációja?* Budapest, 2020, Gondolat Kiadó
46. NAGY Noémi (szerk. és előszó): *Nemzetiségi-nyelvi szuverenitás a hosszú 19. században*. Budapest, 2020, Gondolat Kiadó
47. KARÁCSONY András (szerk. és előszó): *Szuverenitáskérdések. Elméletek, történetek*. Budapest, 2020, Gondolat Kiadó
48. BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: *Hivatás és függetlenség*. Budapest, 2020, Gondolat Kiadó
49. RAYMUNDUS PARTHENOPEIS: *A törvények rövid, könnyű és hasznos foglalata*. (Fordította, sajtó alá rendezte, jegyzetekkel ellátta és a bevezető tanulmányt írta BLAZOVICH László) Budapest, 2021, Gondolat Kiadó
50. MEZEY Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában*. Budapest, 2021, Gondolat Kiadó
51. MÁTHÉ Gábor: *Közép-Európa újkori születése. A magyar közjog elemi forrásai. 16–20. század*. Budapest, 2021, Gondolat Kiadó
52. HORVÁTH Boldizsár: *Emléktöredékek köz- és magánéletemből*. (Sajtó alá rendezte CIEGER András és MATOLCSI Réka) Budapest, 2021, Gondolat Kiadó